

ΙΑΚΩΒΟΥ Τ. ΒΙΣΒΙΖΗ

ΝΑΞΙΑΚΑ ΝΟΤΑΡΙΑΚΑ ΕΓΓΡΑΦΑ
ΤΩΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΩΝ ΧΡΟΝΩΝ
ΤΟΥ ΔΟΥΚΑΤΟΥ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ (1538-1577)

I

ΠΡΟΤΑΣΣΟΜΕΝΑ

Τὸ Δουκάτον τοῦ Αἰγαίου ὑπῆρξεν, ὥς γνωστόν, μία τῶν μακροχρονιωτέρων λατινικῶν πολιτειῶν τῆς φραγκοκρατηθείσης Ἑλλάδος καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἱστορία του παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον.

Αὕτη θὰ καταδείξῃ, μεταξὺ ἄλλων, καὶ τὴν ἔκτασιν καὶ τὸν βαθμὸν τῆς ἐπιδράσεως τῶν κατακτητῶν ἐπὶ τῶν ἡθῶν καὶ τῶν ἐθίμων καὶ ἐν γένει τοῦ κοινωνικοῦ βίου τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὥς καὶ τὴν ἀντίδρασιν τῶν κατακτηθέντων ἐναντὶ ἐκείνων καὶ τὴν ἀφομοιωτικὴν δύναμιν τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου.

Ὅτι δὲ ἡ τοιαύτη ἐπίδρασις ἀντικατοπτρίζεται κατὰ ἀξιόλογον μέρος εἰς τὸ δίκαιον, τὸ δὲ ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ τοῦ δικαίου τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀποτελεῖ κατ' ἀνάγκην καὶ σοβαρὰν συμβολὴν εἰς τὴν ἐρευνὰν τοῦ γενικωτέρου ἐκείνου ἱστορικοῦ ζητήματος, εἶναι αὐτονόητον.

Ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως, ἐὰν γενικῶς πάντα τὰ μνημεῖα εἶναι χρήσιμα—ἄλλα περισσότερον καὶ ἄλλα ὀλιγώτερον—διὰ τὴν ἱστορικὴν σύνθεσιν, τὰ τοῦ δικαίου τῶν χρόνων ἐκείνων, καὶ εἰδικώτερον τὰ νοταριακὰ ἔγγραφα καὶ αἱ δικαστικαὶ ἀποφάσεις, δηλαδὴ τὸ ζῶν δίκαιον, λαμβάνουν προέχουσας θέσιν διὰ τὴν ἐξεικόνισιν τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως τοῦ Δουκάτου. Διότι ὅχι μόνον κατ' ἀρχὴν τὰ ἔγγραφα καὶ αἱ ἀποφάσεις αὗται ἀποτελοῦν ἐκδηλώσεις καὶ παρέχουν μαρτυρίας τὰ μάλιστα ἀξιοπίστους τῶν σημαντικωτέρων γεγονότων τοῦ οἰκογενειακοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου, ἀλλὰ, ὥς μὴ λησμονῆται, καὶ τὸ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς λατινικῆς κατακτήσεως εἰσαχθὲν εἰς τὴν Νάξον ὑπὸ τῶν κατακτητῶν δίκαιον—γραφτὸν ἢ ἄγραφον, ἀδιάφορον—διεμορφώθη καὶ εἶχεν ἀποστολὴν τὴν ἐξυπηρέτησιν μιᾶς φεουδαλικῆς πολιτείας καὶ κοινωνίας, ἣ ὁποία ἦτο ξένη καὶ ἄγνωστος μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πρὸς τὸ ἑλληνικὸν περιβάλλον.

Ἀλλά, παρὰ τὴν σπουδαιότητα τῶν ἐγγράφων τούτων, ἐλάχιστα μέχρι σήμερον ἔχουν δημοσιευθῇ ἐκ τῶν σωζομένων ἐξ αὐτῶν διὰ τοῦτο ἐθεωρήσαμεν σκό-

πιμον, ὅπως, πρὸ πάσης ἄλλης συνθετικῆς ἐργασίας ἐπὶ τῆς ἱστορίας τοῦ δικαίου τῆς πολιτείας ἐκείνης, ἐκδώσωμεν ἀπλῶς μετὰ γενικῶν τινων παρατηρήσεων ἀπὸ ἀπόψεως δικαίου τὰ κατωτέρω ἀξιόλογα νοταριακὰ ἔγγραφα τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Δουκάτου τοῦ Αἰγαίου. Ἐπιφυλασσόμεθα δὲ νὰ προβῶμεν εἰς συστηματικωτέραν ἐξέτασιν τοῦ δικαίου τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀργότερον, τοσούτῳ μᾶλλον καθόσον δι' αὐτὴν θεωροῦμεν ἀναγκαίαν τὴν βοήθειαν τῶν νοταριακῶν ἔγγράφων καὶ τῆς ἐπομένης ἐποχῆς, δηλαδή τῆς Τουρκοκρατίας, τὰ ὅποια, πλὴν ἀσημάντου μέρους, εἶναι ἐπίσης ἀνέκδοτα.

Εἰς τὴν ἐν τοῖς Γενικοῖς Ἀρχείοις τοῦ Κράτους ἀποκειμένην συλλογὴν τοῦ Περικλέους Ζερλέντη μεταξὺ ἄλλων εὐρίσκονται καὶ τὰ ἑξῆς χειρόγραφα¹:

Α. Σπαράγματα ἐκ χαρτῶν κώδικος τοῦ νοταρίου Νάξου Πανταλέοντος Μηνιάτη, ἀποτελούμενα ἐκ 32 ἐν ὅλῳ φύλλων, διαστάσεων 0,216×0,313. Εἰς αὐτὰ περιέχονται 81 νοταριακαὶ πράξεις, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ 75 ἀκέραιαι, τῶν δὲ λοιπῶν τμήματα, διότι τὰ φύλλα ταῦτα δὲν εἶναι ὅλα κατὰ συνέχειαν. Αὗται χρονολογοῦνται ἀπὸ τῆς 7 Ἰανουαρίου 1538 μέχρι τῆς 27 Μαΐου 1577, αἱ πλεῖσται ὅμως εἶναι τῶν ἐτῶν 1538-1541.

Ἐκ τῶν πράξεων τούτων, καθόσον γνωρίζω, μία μόνον ἔχει ἐκδοθῆ ὑπὸ τοῦ Π. Ζερλέντη, ἡ ὑπ' ἀριθ. 47 τῆς 14 Μαρτίου 1541 (f <ι>)², τὴν ὁποίαν ἐπανεδίδομεν ἐνταῦθα.

Τὰ φύλλα ταῦτα εἶναι ὀλίγα ἐν σχέσει πρὸς τὰ τοῦ ὅλου κώδικος, ὁ ὁποῖος, εἰς κρίνῃ τις ἐκ σωζομένης παλαιᾶς ἀριθμήσεως καὶ τῶν χρονολογιῶν, πρέπει νὰ ᾔτο πολυσέλιδος.

Β. Ἀντίγραφον ἐπὶ περγαμηνῆς διαστάσεων 0,188×0,265 νοταριακῆς πράξεως τοῦ ἔτους 1546 τοῦ νοταρίου Π. Μηνιάτη γενόμενον τὸ ἔτος 1555 ὑπὸ τοῦ ἐπίσης νοταρίου Νάξου Ἰωάννου Ζαχαρία καὶ

Γ. Μεμονωμένον χαρτῶν φύλλον μεγαλυτέρων διαστάσεων τῶν τοῦ χειρογράφου Α, ἥτοι 0,253×0,335, σπάραγμα προδήλως καὶ τοῦτο ἐξ ἄλλου νοταριακοῦ κώδικος τῆς Νάξου, ἀγνώστου νοταρίου, συγχρόνου ὅμως τοῦ Π. Μηνιάτη. Εἰς τὸ φύλλον τοῦτο ἔχουν καταχωρηθῆ 5 νοταριακαὶ πράξεις ἀκέραιαι τῶν ἐτῶν 1572 καὶ 1573 καὶ τμήμα ἐτέρας ἀχρονολόγητον.

¹ Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ, Κατάλογος τῆς συλλογῆς Π. Ζερλέντη, εἰς *Ἐπετηρίδα τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, Ἔτος ΙΓ' (Ἀθῆναι, 1937), 294.

² Φεουδαλικὴ Πολιτεία ἐν τῇ νήσῳ Νάξῳ (Ἑρμούπολις, 1925), 47-49.

³ Ὁ τιθέμενος ἐλληνικὸς ἀριθμὸς τοῦ φύλλου ἐντὸς ὀξυγωνίων ἀγκυλῶν < > εἶναι ὁ τῆς σημερινῆς προχείρου ἀριθμήσεως τῶν σπαραγμάτων καὶ τίθεται, ἐφ' ὅσον ἐλλείπει καταγραφῆς ὁ ἀριθμὸς παλαιότερας ἀριθμήσεως τοῦ κώδικος.

Τὴν ἱστορίαν τῶν χειρογράφων τούτων μέχρι τῆς περιελεύσεώς των εἰς χεῖρας τοῦ Ζερλέντη ἀγνοοῦμεν.

Σχετικῶς μὲ αὐτὰ πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι εἰς οὐδεμίαν ἐκ τῶν πράξεων τῶν περιεχομένων εἰς τὰ φύλλα κώδικος τοῦ χειρογράφου Α ὑπάρχει ὑπογραφή τοῦ νοταρίου. Οὐχ ἦττον ὅμως γίνεται μνεῖα εἰς τὸ σῶμα ὠρισμένων πράξεων, λ.χ. τῶν ὑπ' ἀριθ. 41 τῆς 21 Νοεμβρίου 1540, ὑπ' ἀριθ. 55 τῆς 13 Μαρτίου 1541, τοῦ ὀνόματος τοῦ συντάξαντος αὐτὰς νοταρίου Πανταλέοντος Μηνιάτη, οὕτω δὲ δὲν δύναται νὰ γεννηθῇ σοβαρὰ ἀμφιβολία ὅτι τὰ ἐν λόγῳ φύλλα ἀνήκουν εἰς κώδικα τούτου.

Εἰς τὸ Β ἐπὶ περγαμηνῆς ἀντίγραφον ἔχομεν τὰ ὀνόματα ἀμφοτέρων τῶν νοταρίων, τοῦ τε συντάξαντος τὸ πρωτότυπον, ὡς καὶ τοῦ τὸ ἀντίγραφον. Οἱ νοτάριοι οὗτοι ἦσαν σύγχρονοι, ὡς δεικνύουν αἱ χρονολογίαι τοῦ χειρογράφου Α καὶ τοῦ παρόντος ἀντιγράφου.

Τέλος εἰς τὸ Γ φύλλον δὲν ὑπάρχει οὔτε μνεῖα τοῦ ὀνόματος τοῦ νοταρίου εἰς τὸ σῶμα τῶν εἰς αὐτὸ καταχωρημένων νοταριακῶν πράξεων οὔτε ὑπογραφή τις, διὰ νὰ πληροφορηθῶμεν τὸ ὄνομα τοῦ νοταρίου, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκεν ὁ κῶδιξ, ἐξ οὗ προέρχεται τοῦτο. Πρέπει ὅμως καὶ οὗτος νὰ ᾔητο σύγχρονος μὲ τὸν Η. Μηνιάτην, ἀφοῦ τὰ φύλλα τοῦ κώδικος τούτου (χειρογρ. Α) ἀρχόμενα τὸ ἔτος 1538 φθάνουν εἰς τὸ ἔτος 1577.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξάγεται ὅτι εἰς τὴν Χώραν τῆς Νάξου συνυπῆρχον τοῦλάχιστον δύο νοτάριοι, πολὺ δὲ πιθανὸν καὶ τρίτος—ἐὰν κατὰ τὰ ἔτη 1572-1573 ᾔητο ἀκόμη νοτάριος καὶ ὁ ἀντιγράψας τὴν πράξιν τοῦ Π. Μηνιάτη Ἰωάννης Ζαχαρίας. Δεδομένου δὲ ὅτι ἡ θέσις τοῦ νοταρίου ᾔητο ὄχι μόνον τιμητικὴ, ἀλλὰ καὶ προσοδofόρος, διότι οἱ νοτάριοι ἡμεῖβοντο, εἶναι εὐεξήγητος ἡ ὑπαρξὶς πλειόνων νοταρίων.

Ἡ γραφὴ καὶ τῶν τριῶν τούτων χειρογράφων εἶναι καλλιγραφικὴ. Μόνον εἰς τὰ φύλλα τοῦ κώδικος Μηνιάτη, εἰς τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται καταχωρημέναι αἱ πράξεις τῶν τελευταίων ἐτῶν, αὕτη παρουσιάζεται ὄχι τόσον ὠραία, τὰ δὲ γράμματα μεγαλυτέρου μεγέθους καὶ μὲ μικράς τινας διαφορὰς τῶν τῶν φύλλων, εἰς τὰ ὁποῖα εἶναι γεγραμμέναι αἱ πράξεις τῶν πρώτων ἐτῶν. Τοῦτο πρέπει πιθανῶς ν' ἀποδοθῇ κατὰ κύριον λόγον εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ γραφεὺς νοτάριος εἶχε γηράσει καὶ ἡ χεὶρ του ἤρχισε νὰ χάνῃ τὴν εὐστάθειάν της, ὡς καὶ ἡ ὄρασίς του νὰ ἐξασθενῇ. Ἄς μὴ παραβλέψωμεν τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ φύλλα ταῦτα ἐγράφοντο ὑπὸ τοῦ ἰδίου προσώπου ἐπὶ μίαν τεσσαρακονταετίαν περίπου.

Τὰ εἰς τὰ φύλλα τῶν κωδίκων καταχωρημένα ἔγγραφα εἶναι πάντα ἀντίγραφα ἐκ τοῦ πρωτοτύπου καὶ ὄχι πρωτότυπα. Εἰς αὐτὰ αἱ πράξεις δὲν καταχωροῦνται πάντοτε κατὰ χρονολογικὴν σειράν, καίτοι ὁ κῶδιξ ἔχει γραφῇ χωρὶς κενά,

προσέτι δὲ δὲν φέρουν αὐτογράφους τὰς ὑπογραφὰς τῶν μαρτύρων, ἀλλ' αὐταὶ ἐγράφησαν διὰ τῆς χειρὸς τοῦ γραφέως τοῦ κώδικος. Ἐνῶ, ἐὰν ἦσαν πρωτότυπα, ἔπρεπε καὶ κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν νὰ ἦσαν γεγραμμένοι καὶ αἱ ὑπογραφαὶ νὰ ἦσαν αὐτόγραφοι. Ἄλλως τε καὶ ρητῶς μαρτυρεῖται εἰς τὸν κώδικα ὅτι αἱ εἰς αὐτὸν πράξεις εἶναι ἀντίγραφα ἐκ τῶν πρωτοτύπων. Οὕτως εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 66 τῆς 25 Μαρτίου 1541 πρᾶξιν ὑπάρχει ἡ ρήτρα «*παρακαλοῦσιν καὶ ἀξιοπίστοις μαρτύροις, οἱ ὅποιοι ἐπογράψασιν εἰς τὸ ἀουτέντικον, ὅπου ἐπυρεν ὁ σερ καναβάρης εἰς τὰς χεῖρας του*». Εἰς τὴν ἐλλιπῆ ὑπ' ἀριθ. 76 πρᾶξιν φέρεται: «*ὁ διὰ μαρτυρίας — τοῦ εὐλαβεστάτου ἱερέως καὶ σκευοφύλαξ κυροῦ Δημητρίου Ἀθηναίου, καθὼς ἐπόγραψεν καὶ αὐτὸς εἰς τὸ καθολικὸν*». Εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 79 τῆς 14 Ἀπριλίου 1576 ὁμοίαν ἀναγράφεται: «*μισερ Τζανέτο Συρίγω καὶ ἀπογεγραμμένος οἰκειωχείρως*» τέλος δὲ εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 80 τῆς 27 Μαΐου 1577 πρᾶξιν περιέχεται: «*δια μαρτυρίας καὶ τοῦ κυρ Τζανέτου Δεμέντζου, καθὼς ἐπόγραψεν εἰς τὸ καθολικὸν τοῦτο, καὶ τοῦ μισερ Λουρέντζου Κοπριώτη, καθὼς ἐπόγραψεν καὶ αὐτὸς*». Ἐνῶ εἰς πάσας τὰς πράξεις ταύτας αἱ ὑπογραφαὶ αὐτῶν δὲν εἶναι αὐτόγραφοι, ἀλλ' ἔχουν τεθῆ διὰ τῆς χειρὸς τοῦ γραφέως τοῦ κώδικος.

Εἰσηχθὲν ὅτι εἰς πολλὰς ἐκ τῶν πράξεων τοῦ χειρογράφου Ἀ εὔρηται ἐν ἐπι-κεφαλίδι ἢ, σπανίως, ἐν τέλει ἡ λέξις «*κοπιασμένη*» (γράμμα) ἢ «*κοπιασμένη*» (γραφή), ἢ ἡ λέξις «*εὐγαλμένη*». Καὶ τὸ μὲν *κοπιασμένη*, ἢ εἶναι πάντοτε γεγραμμένον διὰ τῆς ἰδίας γραφίδος καὶ μελάνης μὲ τὰς ὁποίας ἔχει γραφῇ καὶ τὸ κείμενον τοῦ ἐγγράφου, τὸ δὲ *εὐγαλμένη* ἐγράφη, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, μεταγενεστέρως δι' ἄλλης γραφίδος καὶ μελάνης. Εἰς ὅσας πράξεις ἔχουν τεθῆ αἱ λέξεις αὗται, σημαίνει ὅτι ἐλήφθη ἐκ τοῦ κώδικος ἀντίγραφον αὐτῶν. Ἡ ἐξήγησις αὕτη δὲν νομίζομεν ὅτι ἐπιδέχεται ἀμφισβήτησιν, καθόσον εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 78 τῆς 18 Ἀπριλίου 1551 πρᾶξιν ἀπαντᾷ «*εὐγαλμένη· εὐγαλμένη πάλη*», εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 35 τῆς 27 Ὀκτωβρίου 1540 «*καὶ πάλι ξαναβαγλενο*», (= ξαναβαγαλμένο), δηλαδή ὅτι ἐλήφθη δις ἀντίγραφον, εἰς δὲ τὴν ὑπ' ἀριθ. 3 τῆς 26 Ἰανουαρίου 1538 «*εβγαλμένο ἀπὸ ἱακουμάκη κορονέλο*», ἥτοι κατονομάζεται καὶ ὁ ἀντιγράφας, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ ἦτο νοτάριος.

Ἐνταῦθα ἀρμόζει νὰ ἐπεξηγηθῇ ὅτι οἱ ὅροι «*ἀουτέντικον*» (αὐθεντικὸν) καὶ «*καθολικὸν*» εἶναι ταυτόσημοι καὶ δηλοῦν πρωτότυπον.

Ὑποθέτομεν ὅτι ἡ σημασία αὕτη τοῦ ὅρου *καθολικὸν* ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ πρωτότυπον παρεῖχε πίστιν ἔναντι πάντων, καθολικὴν πίστιν, τόσον δηλαδή ἔναντι τῶν συμβαλλομένων, ὅσον καὶ ἔναντι τῶν τρίτων.

Ἡ χρῆσις τοῦ ὅρου *καθολικὸν* μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ πρωτοτύπου συνηθίζετο καὶ εἰς ἄλλα μέρη.

Οἱ γραφεῖς τῶν σπαραγμάτων ἀμφοτέρων τῶν κωδίκων εἶναι ἀρχετὰ ἐγγράμ-

ματοι, διότι ἡ ὀρθογραφία των καὶ ἐν γένει ἡ γλῶσσα των εἶναι κατὰ κανόνα καλή.

Βεβαίως ὑπάρχουν εἰς τὰ χειρόγραφα ταῦτα πολλάι ξενικαί, ἰταλικάι, λέξεις, ἀλλ' αὗται ἦσαν οἱ ἐν τῇ πράξει ἐν χρήσει νομικοὶ ὅροι ἢ ὀνομασίαι πραγμάτων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀπομακρύνωνται οἱ Ἑλληνες νοτάριοι τοῦ βενετοκρατουμένου τότε Δουκάτου.

Ἀναφορικῶς μὲ τὴν ὀρθογραφίαν τῶν ἐγγράφων μας, παρατηρητέον ὅτι συνήθως γίνεται ὀρθὴ χρῆσις δύο ὁμοίων συμφώνων, π.χ. γεγραμμένος. Ἐν τούτοις ἐνίοτε εἰς κύρια ὀνόματα, καὶ μάλιστα ἐν ἀρχῇ τῆς λέξεως τίθενται δύο μ (μμ). Οὕτως εἰς τὰ ὀνόματα *μμανουήλ* (βλ. ἐγγράφα 39, 68 κ. ἄ.) *μμανοῦσος* (ἐγγράφον 31). Εἰς τὸ Μανουήλ εἶναι εὐνόητος ἡ αἰτία τῆς διατηρήσεως τῶν δύο μ. Ὅμοίως εἰς τινὰς ἄλλας περιπτώσεις γίνεται χρῆσις ἀνωμάλως καὶ ἄλλων συμφώνων, π.χ. *πᾶσσα* (ἐγγράφα ὑπ' ἀριθ. 60, 63, 64).

Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι ἐπίσης ἡ ὀρθὴ κατὰ κανόνα χρῆσις τῆς ὀξείας καὶ τῆς βαρείας. Ἀντιθέτως ἡ στίξις τῶν χειρογράφων εἶναι πολὺ ἀνώμαλος.

Εἰς τὰ ἐγγράφα μας σχεδὸν ἀνεξαίρετως ἀπαφεύγεται ἡ χρῆσις τῶν κεφαλαίων γραμμάτων.

Τέλος τὰ περισσότερα ὀρθογραφικὰ λάθη ἀναφέρονται εἰς τὴν σύγχυσιν μεταξὺ *η, ν, οι, ει* καὶ μεταξὺ *ο* καὶ *ω*.

Διὰ πλείονα ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς γλώσσης τῶν ἐγγράφων μας εἶναι ἀρμόδιοι οἱ φιλόλογοι.

Τοῦ νοταρίου Πανταλέοντος Μηνιάτη ἔχει δημοσιευθῇ, καθόσον γνωρίζω, ἐν ἀκόμῃ ἐγγράφον τοῦ ἔτους 1546, προερχόμενον ὅμως ἐξ ἀντιγράφου μεταγενεστέρου νοταρίου, τοῦ Στεφάνου Τουμπίνου, τοῦ ἔτους 1718¹. Εἰς αὐτὸ ὑπογράφεται ὡς νοτάριος *Παντελῆς ὁ Μηνιάτης*, εἶναι ὅμως ὁ ἴδιος μὲ τὸν Πανταλέοντα Μηνιάτην. Ὡς ἐσημειώθη, εἰς τὰ ὑπὸ ἐξέτασιν φύλλα τοῦ κώδικος δὲν ὑπάρχει ἡ ὑπογραφή τοῦ Μηνιάτη, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸ σῶμα μερικῶν ἐκ τῶν εἰς αὐτὰ πράξεων γίνεται μνεία ὅτι αὗται συνετάχθησαν διὰ χειρὸς «*τοῦ νοταρίου Πανταλέοντος τοῦ Μηνιάτει*»² ἢ «*εἰς τὸ σπίτι ἐμὲν τοῦ νοταρίου Πανταλέοντος τοῦ Μηνιάτει*»³ κλπ., ἐνῶ εἰς τὸ ἀντίγραφον τοῦ Τουμπίνου φέρεται ὑπογραφή «*Παντελῆς ὁ Μηνιάτης*». Τοῦτο ὅμως δὲν πρέπει τὰ γεννήσῃ σοβαρὰν ἀμφιβολίαν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ἰδίου προσώπου. Τὰ ὀνόματα Παντελῆς καὶ Πανταλέων εἶναι δύο τύποι τοῦ ἰδίου ὀνόματος Παντελεήμων, ἐξ ἄλλου δὲ εἶναι πολὺ ἀπίθανος ἡ σύγχρονος ὑπαρ-

¹ Τοῦτο ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Στυλ. Κορρέ, εἰς τὴν *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher*, 8 (1931), 271-2.

² Πράξεις ὑπ' ἀριθ. 35 καὶ 38.

³ Πράξεις ὑπ' ἀριθ. 41.

ξίς δύο νοταρίων μὲ τὰ ὀνόματα ταῦτα. Εἰκάζομεν ὅτι ἡ διαφορὰ τοῦ τύπου Πανταλέων καὶ Παντελῆς ὁ Μηνιάτης ὀφείλεται εἰς τὸν ἀντιγράψαντα μεταγενέστερον νοτάριον Τουμπῖνον, ὁ ὁποῖος ἔθεσεν εἰς τὸ ἀντίγραφόν του τὸν τύπον Παντελῆς, διότι δὲν εἶναι εὐλογον νὰ δεχθῇ τις ὅτι ὁ Μηνιάτης, ὅταν ἔθετε τὸ ὄνομά του εἰς τὸ σῶμα τοῦ ἐγγράφου μετεχειρίζετο τὸν τύπον Πανταλέων, εἰς δὲ τὴν ὑπογραφήν του—ὁσάκις ὑπέγραφε—τὸν τύπον Παντελῆς.

Σημειωτέον ὅτι τὸ ἀντίγραφον τῆς πράξεως τοῦ Μηνιάτη δὲν ἐγένετο ὑπὸ τοῦ νοταρίου Τουμπίνου ἐκ τοῦ κώδικος, ἀλλὰ ἐκ τοῦ εἰς χωριστὸν φύλλον πρωτοτύπου. Τοῦτο δὲν πιθανολογεῖται ἀπλῶς ἐκ τῆς ὑπάρξεως τῆς ὑπογραφῆς τοῦ Μηνιάτη εἰς αὐτό, ὁ ὁποῖος συνήθως δὲν ὑπέγραφεν εἰς τὸν κώδικά του, ἀλλὰ καὶ ρητῶς δηλοῦται ὑπὸ τοῦ Τουμπίνου ἐν ἐπικεφαλίδι ὅτι τὸ ἀντέγραψεν ἐκ τοῦ «καθολικοῦ», ἥτοι τοῦ πρωτοτύπου.

Ἐξ ἄλλου ἡ ἔλλειψις τῆς ὑπογραφῆς τοῦ νοταρίου ὑφ' ἐκάστην καταχωριζομένην πράξιν εἰς τὸν κώδικά του δὲν ἦτο τί τὸ ἀνώμαλον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἀλλ' ἀντιθέτως τὸ συνήθως συμβαῖνον. Ἐκάστος κώδιξ ἦτο γνωστὸν εἰς ποῖον νοτάριον ἀνῆκε, διότι ἡ ἐν ἀρχῇ τοῦ κώδικος ἢ καὶ εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ ὑπῆρχε σημείωσις ἀναφέρουσα τὸ ὄνομα τοῦ κτήτορος τῆς νοταρίας, ἀλλὰ καὶ ἐκ μόνου τοῦ γραφικοῦ χαρακτήρος τῆς γραφῆς τοῦ κώδικος ἀνεγνώριζετο εἰς ποῖον ἀνῆκεν οὗτος. Συνήθως ὅμως οἱ νοτάριοι ἔθετον σποραδικῶς εἰς τὸν κώδικά καὶ τὴν ὑπογραφήν των¹.

Περισσότερα περὶ τοῦ κρατοῦντος τότε νοταριακοῦ συστήματος θὰ ἐκθέσωμεν κατωτέρω.

Βεβαίως τὰ ἐνταῦθα ἐκδιδόμενα νοταριακὰ ἔγγραφα εἶναι ὀλίγα. Οὐχ ἦττον ὅμως εἶναι πολύτιμα ὅχι μόνον διὰ τὴν παλαιότητά των, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ποικιλίαν τῶν εἰς αὐτὰ καταχωρημένων δικαιοπραξιῶν καὶ ἐν γένει τὰς πληροφορίας περὶ τοῦ δικαίου τῆς Νάξου τῶν χρόνων ἐκείνων.

Ἐπιπροσθέτως τὸ γεγονὸς ὅτι ταῦτα ἀνάγονται μόνον εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς φραγκοκρατίας, δὲν μειοῖ τὴν μεγάλην των σημασίαν, διότι δὲν ἔχομεν ἄλλας πηγὰς ἀναλόγους διὰ τοὺς προγενεστέρους χρόνους τοῦ Δουκάτου, κατὰ δὲ τὴν ἐποχὴν τῆς συντάξεως αὐτῶν εἶχε συντελεσθῇ πλήρως ἡ φραγκικὴ ἐπίδρασις καὶ αὐτὴν τὴν εἰκόνα μᾶς δίδουν τὰ προκείμενα ἔγγραφα. Ἐκ τῆς συγκρίσεως δὲ τούτων πρὸς ἔγγραφα τῆς μεταγενεστερᾶς περιόδου, τῆς Τουρκοκρατίας, θὰ προκύψῃ, ἐὰν ἡ ἐπίδρασις αὕτη ὑπῆρξε βαθεῖα καὶ σταθερὰ ἢ ἀντιθέτως ἦτο ἐπιφανειακὴ καὶ ἐφήμερος, μόλις δὲ κατελύθη ἡ φραγκικὴ κυριαρχία, ἀπέβαλον οἱ Νάξιοι

¹ Τοῦτο παρατηρεῖται καὶ εἰς τοὺς χιακοὺς κώδικας, Ι. ΒΙΣΒΙΖΗ, Αἱ μεταξὺ τῶν συζύγων περιουσιακαὶ σχέσεις εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, εἰς *Ἐπετηρίδα τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, Τεύχ. 1 (Ἀθῆναι, 1948), καὶ εἰς ἀνάτυπον, 15.

τὰ ἀναμιχθέντα εἰς τὸ πάτριόν των δίκαιον ξενικὰ στοιχεῖα, ἐπὶ πλεόν δὲ παρέσυρον εἰς τὸ ἰδιόν των δίκαιον καὶ τοὺς ἐναπομείναντας εἰς τὴν νῆσον λατίνους.

Ἄλλὰ τοῦτο θὰ ἴδωμεν, ὅταν ἐξετάσωμεν ἐν καιρῷ τὸ δίκαιον τῆς Νάξου κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν.

ΤΡΟΠΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ

Ἡ ἐκλογή τῆς μεθόδου ἐκδόσεως τῶν ἐγγράφων μας δὲν παρουσιάζει μεγάλας δυσκολίας. Καὶ τὰ τρία χειρόγραφα ἀνάγονται εἰς τοὺς ἰδίους χρόνους καί, ὡς ἐξετέθη ἤδη, ἔχουν κοινὰ χαρακτηριστικὰ γραφῆς. Λαμβανομένου δ' ὑπ' ὄψιν ἀφ' ἐνὸς μὲν τοῦ ἀπομεμακρυσμένου τῆς χρονολογίας των, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς ὀρθογραφίας των, ἡ ὁποία τὰ καθιστᾷ εὐκόλως κατανοητά, θὰ ἦτο ἀδικαιολόγητος ἢ μὴ χρησιμοποίησις κατὰ βάσιν τῆς διπλωματικῆς μεθόδου μὲ μερικάς ὁμως παρεκκλίσεις, αἱ ὁποῖαι ἐνῶ εὐχεραίνουν τὴν κατανόησιν τῶν ἐκδιδομένων, δὲν ἀποτελοῦν αἰσθητὴν ἔλλειψιν διὰ τὸν γραμματικόν.

Ἡ σπουδαιότερα τῶν παρεκκλίσεων τούτων εἶναι ἡ διόρθωσις, κατὰ τὸ δυνατόν, τῆς στίξεως τῶν χειρογράφων μας κατὰ τὰ σήμερον συνηθιζόμενα, διότι ἡ χρησιμοποιομένη εἰς αὐτὰ στίξις εἶναι ἀντὶ συστήματος καὶ ἀδικαιολόγητος, ὅχι δὲ σπανίως καὶ παράλογος, ἀποτελοῦσα μᾶλλον μέσον συσκοτίσεως τοῦ ἀναγνώστου παρὰ διαφωτίσεως.

Εἰς τὰ χειρόγραφα μας δὲν γίνεται σχεδὸν ποτέ χρῆσις κεφαλαίων γραμμάτων. Καὶ ἐν τούτῳ ἐθεωρήσαμεν προτιμώτερον νὰ παρεκκλίνωμεν τῆς υἱοθετηθείσης μεθόδου ἐκδόσεως καὶ ἀντεκατεστήσαμεν μὲ κεφαλαῖα γράμματα τὸ ἐν ἀρχῇ τῆς λέξεως μετὰ τελείαν ὡς καὶ τὰ ἀρχικὰ γράμματα κυρίων ὀνομάτων καὶ τόπων ὑπάρχοντα εἰς τὰ ἐκδιδόμενα χειρόγραφα μικρὰ γράμματα.

Σημειοῦμεν ἰδιαίτερος ὅτι διετηρήσαμεν ἀμετάβλητον τὸν τονισμόν τῶν χειρογράφων ἀκόμη καὶ ὡς πρὸς τὴν βαρεῖαν καὶ ὀξεῖαν, καίτοι οὗτος δὲν εἶναι πάντοτε ὁ προσήκων, ἐκτιμῶντες τὸ γεγονός ὅτι ὁ γραφεὺς μας, κατὰ κανόνα, τονίζει κατὰ σύστημα καὶ ὄχι τυχαίως. Ἐπίσης ὅπου ἐλλεῖπει, καὶ τοῦτο σπανίως, ὁ τονισμός ἢ εἶναι οὗτος ἐλλειπής, δὲν τὸν συνεπληρώσαμεν. Πρέπει νὰ σαφηνισθῇ ὅτι ἢ ὑφ' ἡμῶν ἀντικατασταθεῖσα στίξις οὐδεμίαν φέρει ἀνωμαλίαν ὡς πρὸς τὴν πιστὴν ἀπόδοσιν ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς ἐν τοῖς χειρογράφοις μας χρήσεως τῆς ὀξεῖας καὶ βαρεῖας, καθόσον οἱ γραφεῖς τούτων ἀπὸ συστήματος οὐδέποτε ἀντικαθιστοῦν τὴν βαρεῖαν δι' ὀξεῖας ἐπομένης τελείας ἢ κόμματος, δηλαδή οὐδέποτε ταῦτα τοὺς ἐπηρεάζουν εἰς τὸν τονισμόν. Π.χ. τὴν λέξιν «*πουλητῆς*» θὰ τονίσουν διὰ βαρεῖας εἴτε ἀκολουθεῖ ἄλλη λέξις, εἴτε τελεία ἢ κόμμα. Τὴν ἀρχὴν ταύτην διατηροῦμεν καὶ ἡμεῖς, οὕτως ὥστε ἐν τῇ ἐκδόσει μας δίδομεν πάντοτε πιστὴν εἰκόνα τοῦ τονισμοῦ τῶν χειρογράφων.

Τέλος καὶ εἰς τὰ χειρόγραφα μας γίνεται πολλάκις ἔνωσις διαφόρων λέξεων,

σπανιώτερον δὲ χωρισμὸς μιᾶς εἰς περισσοτέρας. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἠκολουθήσαμεν μέσσην ὁδόν. Δηλαδή ὅπου ἡ ἔνωσις τῶν λέξεων ἢ ὁ χωρισμὸς τῆς μιᾶς γίνεται ὑπὸ τοῦ γραφέως συστηματικῶς, τότε τοὺς διατηροῦμεν ἀμεταβλήτους. Ὅπου ὅμως ταῦτα γίνονται τυχαίως ἢ ἀκανονίστως, τότε προσαρμόζομεν τὴν γραφὴν τοῦ χειρογράφου μὲ τὸ ὀρθὸν καὶ τὰ σήμερον κρατοῦντα.

Εἰς τὸ κείμενον εἰσηγάγομεν τὰ κατωτέρω σημειούμενα καὶ διεθνῶς ἀνεγνωρισμένα κριτικὰ σημεῖα¹, ὅπου εἰς τὰ χειρόγραφα μας διὰ τὰς προφανεῖς ἐκ γραφικῆς παραδρομῆς παραλείψεις ἢ περιττὰς προσθήκας ἢ βραχυγραφίας, ὡς καὶ διὰ τὰς ὀφειλομένας εἰς βλάβας τοῦ χειρογράφου ἐλλείψεις ἦτο τοῦτο ἀναγκαῖον διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ κειμένου καὶ ἀναπαράστασιν τοῦ χειρογράφου.

ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΟΥΜΕΝΑ ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΑ

αβγδ = γράμματα ἀμφιβόλως ἀναγιγνωσκόμενα.

. . . . = γράμματα δυσανάγνωστα.

[. . .] = γράμματα ἐλλείποντα καὶ δυνάμενα νὰ ὑπολογισθοῦν κατ' ἀριθμόν.

[] = γράμματα ἐλλείποντα καὶ μὴ δυνάμενα νὰ ὑπολογισθοῦν κατ' ἀριθμόν

[αβγδ] = γράμματα ἐλλείποντα καὶ συμπληρούμενα.

<αβγδ> = γράμματα ἢ λέξεις παραλειφθεῖσαι ὑπὸ τοῦ γραφέως καὶ προστιθέμεναι

χάσματα.

(αβγδ) = ἀναλύσεις βραχυγραφιῶν.

[[αβγδ]] = γράμματα διαγραφόμενα ὑπὸ τοῦ γραφέως.

{αβγδ} = γράμματα διαγραπτέα κατὰ τὸν ἐκδότην (παρεμβλήματα, ἐπαναλήψεις).

|αβγδ| = γράμματα ἢ λέξεις προστεθεῖσαι ὑπὸ τοῦ γραφέως εἰς τὸ διάστιχον.

†αβγδ† = σημεῖον παρεφθαρμένων καὶ ἀκαταλήπτων λέξεων.

Τὰ χειρόγραφα ὡς πρὸς τὴν σειρὰν τῶν ἐν αὐτοῖς ἐγγράφων ἐκδίδονται ἀμεταβλήτως. Μόνον ὁ ἐν ἐπικεφαλίδι ἐκάστου ἐγγράφου ὑπάρχων αὐξων ἀριθμὸς ὡς καὶ ἡ χρονολογία δὲν εἶναι τοῦ χειρογράφου, ἀλλὰ προσθήκη ἰδική μου. Τοῦτο δ' ἔπραξα χάριν σαφηνείας τῶν παραπομπῶν εἰς τὰς ἐπὶ μέρους νοταριακὰς πράξεις καὶ πρὸς διευκόλυνσιν τοῦ ἀναγνώστου διὰ τὴν ἀνεύρεσιν τούτων.

Ἡ αὐξουσα ἀρίθμησης τῶν νοταριακῶν πράξεων εἶναι ἐνιαία καὶ διὰ τὰ τρία χειρόγραφα.

Τέλος παραθέτομεν πανομοιότυπον τῆς καλυτέρας γραφῆς τοῦ χειρογράφου Α, ὡς καὶ τῶν πλέον χαρακτηριστικῶν βραχυγραφιῶν.

¹ Τούτων ἐγένετο χρῆσις καὶ εἰς τὰς ἄλλας διὰ τῆς *Ἐπετηρίδος τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου* ἐκδόσεις ἐγγράφων, βλ. ἐνθ' ἂν., 76 - 77.

III

ΝΟΜΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΙΣ

§ 1. ΝΟΤΑΡΙΑΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ

Εἰς συμπλήρωσιν τῶν εἰς τὰ προτασσόμενα τοῦ παρόντος ἐκτιθεμένων περὶ τοῦ νοταριακοῦ συστήματος εἰς τὴν Νάξον κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν ἐγγράφων μας, ἃς προστεθοῦν καὶ τὰ ἐπόμενα.

Τὸ πρωτότυπον τῶν νοταριακῶν ἐγγράφων—εἰς ἀπλοῦν ἢ καὶ εἰς διπλοῦν δι' ἐκάστην δικαιοπραξίαν, ἀναλόγως τοῦ εἶδους ταύτης—ἐγράφοντο κατὰ κανόνα παρὰ τοῦ νοταρίου ἐπὶ φύλλου χάρτου ἢ περγαμηνῆς. Τοῦτο ἐλάμβανε καὶ ἐκράτει εἰς χεῖρας τοῦ ὁ ἕτερος ἢ ἀμφοτέροι τῶν συμβαλλομένων, ἐφ' ὅσον συνετάσσοντο πλείονα τοῦ ἐνός. Τὸ πρωτότυπον δὲ τοῦτο ἢ ἐδίδοτο ἀμέσως ἢ προσεκομίζετο ἀργότερον ὑπὸ τοῦ ἐνδιαφερομένου εἰς τὸν νοτάριον καὶ κατεχωρίζετο ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸν κώδικά του. Ἡ τοιαύτη καταχώρισις σκοπὸν εἶχεν ἀποκρίσει τὴν ἀφαιλίαν τῶν συμβαλλομένων ὡς καὶ τῶν διαδόχων των διὰ τὴν περίπτωσιν τῆς ἀμφισβητήσεως τῆς γνησιότητος ἢ τῆς ἀπωλείας τοῦ πρωτοτύπου, πιθανὴν ἰδίᾳ μετὰ πάροδον ἐτῶν. Τοῦτο ἐξάγεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ καταχώρισις ἐνηργεῖτο τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ ἐνδιαφερομένου καὶ ὄχι ἐξ ἐπαγγέλματος ὑπὸ τοῦ νοταρίου ἢ ἀναγκαστικῶς.

Ἐξ ἄλλου, δὲν νομίζομεν ὅτι ἡ ἐξακολούθησις ἐπὶ ἀρκετὸν χρονικὸν διάστημα καὶ μετὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ συστήματος τῶν νοταριακῶν κωδίκων τῆς ὑπὸ τοῦ νοταρίου συντάξεως τοῦ πρωτοτύπου τῶν δικαιοπρακτικῶν ἐγγράφων ὄχι εἰς τούτους¹, ἀλλὰ ἐπὶ χωριστοῦ φύλλου χάρτου ἢ περγαμηνῆς παραδιδομένου εἰς τὸν ἔχοντα συμφέρον νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὑπαρξιν τῆς συμβάσεως συμβαλλόμενον, δύναται

¹ Μόνον ἀπὸ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος εἰς τοὺς ναξιακοὺς νοταριακοὺς κώδικας ἀρχίζει πλέον νὰ γράφεται αὐτὸ τὸ πρωτότυπον, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπέγραφον πάντες οἱ παριστάμενοι κατὰ τὴν πρᾶξιν. Συγχρόνως δὲ μὲ τὴν σύνταξιν τοῦ πρωτοτύπου εἰς τὸν κώδικα ἐγράφοντο ἐπὶ χωριστοῦ φύλλου χάρτου καὶ ἐν ἡ δύο ἀντίτυπα ἢ ἰδιότυπα ἀντίγραφα φέροντα καὶ ταῦτα ἰδιοχείρους τὰς ὑπογραφὰς τῶν ὑπογραφόντων τὸ εἰς τὸν κώδικα γραφὲν πρωτότυπον, τὰ ὁποῖα παρεδίδοντο εἰς τοὺς συμβαλλομένους. Τὰ ἀντίτυπα ταῦτα ἦσαν διάφορα τῶν ἀντιγράφων τῶν ἐκδιδομένων τυχὸν ὑπὸ τοῦ νοταρίου ἐκ τοῦ κωδικός του. Ὅμοιον ἦτο καὶ τὸ εἰς τὴν Χίον ἐφαρμοζόμενον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην νοταριακὸν σύστημα (Ι. ΒΙΣΒΙΖΗ, ἔ.ἀ., 13 σημ. 4).

νά ὀφείλεται εἰς νομικὴν ἀνάγκην, ἥτοι διὰ τὸ κατορθωτὸν τῆς ἐκτελέσεως τῆς παραδόσεως δι' ἐγγράφου (*traditio cartae*). Ἐκ τοῦ περιεχομένου τῶν ἐκδιδομένων ἐνταῦθα ἐγγράφων φαίνεται ἄγνωστος εἰς τὴν Νάξον ἡ παράδοσις τοῦ ἐγγράφου μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς συμβολικῆς παραδόσεως τοῦ ἀπαλλοτριουμένου ἀκινήτου πρὸς συντέλεσιν τῆς μεταβιβάσεως τῆς κυριότητος. Αὕτῃ ἐπέρχεται μόνον διὰ τῆς συντάξεως τοῦ ἐγγράφου, ἡ δ' ἐγχείρισις τούτου πρὸς τὸν ἀντισυμβαλλόμενον γίνεται ἀποκλειστικῶς πρὸς ἀσφάλειάν του¹.

Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν ἐγγράφων μας τὸ ἔργον τοῦ νοταρίου ἔφερε δημόσιον χαρακτῆρα καὶ οἱ νοταριακοὶ κώδικες παρεῖχον δημοσίαν πίστιν, ἐν τούτοις δὲν εἶχε κατορθωθῇ νὰ μεταβληθῇ ἡ πεποίθησις περὶ τῆς ἀσφαλείας, τὴν ὁποίαν παρεῖχεν εἰς τὸν συμβληθέντα ἡ κατοχὴ παρ' αὐτοῦ τοῦ πρωτοτύπου.

Τοῦτο δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἀδικαιολόγητον λαμβανομένων ὑπ' ὄψει τῶν κρατουσῶν τότε ἀντιλήψεων καὶ συνθηκῶν εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα. Ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ λατινικὸν τοῦτο κρατίδιον εἶχε μορφήν, ἡ ὁποία δὲν τοῦ ἔδιδεν ἀνάλογον κῦρος καὶ δὲν ἐνέπνεεν ἐπαρκῇ ἐμπιστοσύνην εἰς τοὺς ὑποταλῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ αἱ συνήθειαι τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δηλώσει καὶ καταστράφη ἐκ τῶν πειρατικῶν καὶ ἐχθρικῶν ἐπιδρομῶν καθίσταν ἀσφαλεστέραν καὶ προσημότεραν τὴν φύλαξιν τῶν ἀποδεικνυόντων τὸ δικαίωμα πρωτοτύπων εἰς χεῖρας τῶν ἐνδιαφερομένων.

Χαρακτηριστικὸν τῶν ἐγγράφων μας εἶναι ὅτι ποτὲ δὲν ὑπογράφουν εἰς αὐτὰ οἱ συμβαλλόμενοι, ἀλλὰ μόνον οἱ μάρτυρες. Ἐπὶ τοῦ πρωτοτύπου, ὡς ἐλέχθη, ὑπογράφει καὶ ὁ νοτάριος.

Οἱ διάφοροι νοταριακοὶ κώδικες μετὰ τὴν συμπλήρωσίν των καὶ τὸν θάνατον τοῦ νοταρίου, ὡς καὶ τὰ ἐν γένει ἔγγραφα του, διετηροῦντο φυλασσόμενοι εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς διορισάσης τὸν νοτάριον ἀρχῆς, πολιτικῆς ἢ ἐκκλησιαστικῆς, δηλαδὴ εἰς τὴν Καγκελλαρίαν τοῦ Δουκάτου ἢ τοῦ Ἐπισκόπου. Τοῦτο δὲν ἐξάγεται ἀπλῶς ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς ὑπάρξεως πολὺ μεταγενεστέρων τῆς ἐποχῆς τῆς συντάξεως νοταριακῆς πράξεως ἀντιγράφων χρονολογουμένων πολλάκις μετὰ ἓνα ἢ καὶ πλέον αἰῶνα

¹ Καὶ τὰ ἔγγραφα μας ἐνισχύουν τὴν ὀρθότητα τοῦ συμπεράσματος, εἰς τὸ ὁποῖον κατέληξεν ὁ Καθηγητὴς Π. Ι. ΖΕΠΟΣ εἰς τὴν ἐσχάτως ἐκδοθεῖσαν ἐξαίρετον μελέτην του ὑπὸ τὸν τίτλον: Ἡ παράδοσις δι' ἐγγράφου ἐν τῷ βυζαντινῷ καὶ μεταβυζαντινῷ δικαίῳ (Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Τόμου ἐπὶ τῇ ἑξακοσιετηρίδι τοῦ Ἀρμενοπούλου. Θεσσαλονίκη, 1951). Δι' αὐτῆς ὁ συγγραφεὺς ἀποδεικνύει ὅτι εἰς τὴν Ἀνατολὴν τὸ ἔγγραφον ἔφερε συστατικὸν χαρακτῆρα, τὸν ὁποῖον τοῦ εἶχεν ἀναγνωρίσει ἔνωρίς τὸ ἐλληνικὸν δίκαιον, ἡ δὲ παράδοσις δι' ἐγγράφου ἦτο ὄντως *traditio per cartam* ἐν τῇ τεχνικῇ τοῦ ὅρου τούτου σημασίᾳ, ἐνῶ ἡ ἐγχείρισις τοῦ ἐγγράφου (*traditio cartae*), καὶ ὅταν ἐγίνετο, εἶχεν ἀπλῶς ἀποδεικτικὴν σημασίαν.

ἀπὸ τῆς συντάξεως τῆς πράξεως, γενομένων δὲ ὑπὸ νοταρίου, ὁ ὁποῖος βεβαιοῖ ὅτι ἀντέγραψεν ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ κώδικος¹, ἀλλ' ἔχομεν καὶ ρητὴν μαρτυρίαν περὶ ἀντιγράφου ἐκ τοῦ πρωτοτύπου, ἀποκειμένου καὶ τούτου εἰς τὴν Καγκελλάριαν. Καὶ εἶναι μὲν αὕτη μεταγενεστέρα τῆς ἐποχῆς, ἣ ὁποία μᾶς ἀπασχολεῖ, οὐχ ἦττον ὅμως ἀληθεύει καὶ διὰ τὴν παροῦσαν, διότι εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι εἰς τὴν Νάξον ὑπῆρχε μακρὰ νοταριακὴ καὶ ἐν γένει ἀρχειακὴ παράδοσις καὶ δὲν εἶναι τὸ σύστημα τοῦτο δημιούργημα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας. Ἡ μαρτυρία περιέχεται εἰς ἀνέκδοτον νοταριακὸν ἀντίγραφον τοῦ 17^{ου} αἰῶνος, γενόμενον κατὰ σύμπτωσιν ὑπὸ νοταρίου ὀνομαζομένου Παντολέου Μηνιάτη, ἐγγόνου – κατὰ πᾶσαν πιθανότητα – τοῦ γράψαντος τὰς πράξεις τῶν σπαραγμάτων μας, καὶ ἔχει ὡς ἐξῆς: «Κόπια εὐγαλμένη ἀπὸ τὸ Καθολικὸν ἰδιόχειρον τοῦ ποτὲ παπᾶ Ἰωάννου ὡς φαίνεται ἀπὲ λόγον εἰς λόγον. +1648 Φεβρουαρίου 6. Τὴν σήμερον. . . Ἐν ἔτει 1661 μαγίου 12 ἐκοπιάρισα τὸ παρὸν ὡς φαίνεται ἀπὲ τὸ καθολικὸν βαλμένον εἰς τὴν φανεράν Καντζελαρίαν. Πᾶντολέος Μηνιάτης, νοτάριος, ἔγραψα».

Ὁ νοτάριος τοῦ χειρογράφου Α. Π. Μηνιάτης φέρει τὸν τίτλον εἰς μὲν τὴν ὑπ' ἀρ. 10 προᾶξιν «νοτάριος τῆς ἀνθεντικῆς ἐξουσίας», εἰς δὲ τὴν ὑπ' ἀρ. 38 «νοτάριος τῆς ἐκλαμπροτάτης αὐθεντίας τῆς πόλεως Νάξου», δηλαδὴ νοτάριος τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς, διωρισμένος παρ' αὐτῆς, ἥτοι τοῦ Δουκὸς τῆς Νάξου. Οἱ νοτάριοι οὗτοι ἔφερον παλαιότερον τὸν τίτλον «imperial auctoritate podar publico» ἢ «publicus imperialis notarius»².

Τὸν νοτάριον τῆς αὐθεντικῆς ἐξουσίας πρόπει νὰ διακρίνωμεν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπὸ τὸν καγκελλάριον τοῦ δουκὸς ἢ τοῦ δουκάτου, ὁ ὁποῖος ἦτο ὁ γραμματεὺς τοῦ δουκὸς³, καὶ ὅστις, ὅχι ὅμως πάντοτε, ἔφερε καὶ τὸν τίτλον τοῦ νοταρίου⁴, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς νοταρίους, φέροντας τὸν τίτλον auctoritate apostolica notarius⁵, καὶ εἰς τὸν διορισμὸν τῶν ὁποίων θὰ ἔπρεπε νὰ μὴ

¹ Οὕτω τὸ ὑπὸ τοῦ Στ. Κορρὲ δημοσιευθὲν ὑπ' ἀρ. 2 ἔγγραφο (ἔ.ἀ. 272-3) «. . . ἐμετάθεσα τὴν παρὸν οσφένετε εἰς σταις πράξεις τοῦ ἀνοθεν Νοταρίου μέ πασα ἐμπιστοσύνη καὶ τὰ ἐξῆς».

² Εἰς ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1438 καὶ 1440 (Π. ΖΕΡΛΕΝΤΟΥ, Γράμματα τῶν τελευταίων Φράγκων Δουκῶν τοῦ Αἰγαίου Πελάγους κλπ. (Ἑρμούπολις, 1924), 54, 56).

³ Ι. ΒΙΣΒΙΖΗ, Οἱ Κοινοὶ Καγκελλάριοι τῆς Νάξου ἐπὶ Τουρκοκρατίας, εἰς Ἀρχεῖον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου, ΙΒ' (Ἀθῆναι, 1945,) 88, καὶ εἰς ἀνάτυπον, 3 καὶ τὰς ἐν σημ. 2 παραπομπάς, προσέτι δὲ Π. ΖΕΡΛΕΝΤΟΥ, Γράμματα Φράγκων Δουκῶν τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, εἰς Byzantinische Zeitschrift, 13 (1904), 156, 157 (διπλώματα τῶν ἐτῶν 1534, 1562 καὶ 1564).

⁴ Βλ. π.χ. ἔγγραφο τοῦ ἔτους 1448, εἰς Π. ΖΕΡΛΕΝΤΟΥ, Γράμματα τῶν τελευταίων Φράγκων Δουκῶν κλπ., ἔ.ἀ. 56-9, καὶ ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1453 καὶ 1464, εἰς ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ Γράμματα Φράγκων Δουκῶν κλπ., ἔ.ἀ., 151, 153.

⁵ Δίπλωμα τοῦ ἔτ. 1435, εἰς Π. ΖΕΡΛΕΝΤΟΥ, Γράμματα Φράγκων κλπ., ἔ.ἀ., 146.

παρέμενε ξένη ἢ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, ὁ ἐπίσκοπος. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἠδύναντο νὰ ἔχουν ἀμφοτέρους τοὺς τίτλους, δηλαδὴ τοῦ νοταρίου τῆς πολιτικῆς ὥς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, *publicus et apostolicus auctoritate notarius*¹ ἢ *notario apostolico et imperial*².

Οἱ νοταριακοὶ οὗτοι τίτλοι διατηροῦνται καὶ κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν³.

Ὡς πρὸς τὴν μορφήν τῶν ὑπὸ ἐξέτασιν νοταριακῶν ἐγγράφων, ταῦτα, ἀναγόμενα εἰς χρόνους κατὰ τοὺς ὁποίους εἶχεν ἀναγνωρισθῇ πλέον εἰς αὐτὰ δημοσία πίστις, ἀποτελοῦν *instrumenta publica* καὶ συντάσσονται ὑπὸ τοῦ νοταρίου ἀντικειμενικῶς, ἐξαιρέσει τῶν διαθηκῶν⁴, τῶν δωρεῶν μεταξὺ συζύγων⁵, μιᾶς ἐλευθερίας τέλους⁶ καὶ ἐν μέρει ἐνὸς ψυχικοῦ⁷, αἱ ὁποῖαι διατυποῦνται ὑποκειμενικῶς.

Τέλος ἐν σχέσει μὲ τὴν ὁρολογίαν τοῦ ἐγγράφου, παρατηροῦμεν ὅτι πρὸς δῆλωσιν αὐτοῦ γίνεται γενικῶς χρῆσις τοῦ ὅρου *γραφὴ*. Δι' αὐτοῦ δηλοῦνται τόσον τὰ ἐγγραφα τὰ περιέχοντα συμβάσεις, ὅσον καὶ ἡ διαθήκη⁸. Ἐπίσης ἀπαντῶσιν οἱ ὅροι *γράμμαν*⁹, καὶ *γραμμᾶτον*¹⁰, σπανίως δὲ *ἐγγραφον* ὑπὸ τὸν τύπον *διὰ γράφον*¹¹ (=δι' ἐγγράφου) καὶ *χειρόγραφον*¹².

§ 2. ΤΟ ΙΣΧΥΟΝ ΕΙΣ ΤΟ ΔΟΥΚΑΤΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ

Κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἀπασχολουσῶν ἡμᾶς νοταριακῶν πράξεων διετηρεῖτο μὲν ἀκόμη τὸ Δουκάτον τῆς Νάξου, ἀλλ' ἐν παρακμῇ. Ἀπὸ τοῦ 1494 εὗρεσκετο ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Βενετίας¹³, τὸ δὲ 1537, ἤτοι μόλις ἐν ἔτος πρὸ τῆς χρονολογίας τῆς πρώτης μας νοταριακῆς πράξεως, εἶχε καταστῇ φόρου ὑποτελὲς ὑπὸ τοῦ Χαϊρεδίν Βαρβαρόσσα εἰς τοὺς Ὀθωμανούς, ὑποχρεωθὲν εἰς τὴν πληρωμὴν πρὸς αὐτοὺς *χαρτασίον*¹⁴.

¹ Διπλώματα τῶν ἐτῶν 1445 καὶ 1464, ἔ.ἀ., 150, 153. ² Ἔ.ἀ., 153-154.

³ Ι. ΒΙΣΒΙΖΗ, ἐνθ' ἀν., 93, καὶ εἰς ἀνάτυπον, 8.

⁴ Πρβλ. διαθήκας ὑπ' ἀρ. 21 τῆς 22 Μαρτίου 1539, 38 τῆς 4 Ὀκτωβρίου 1540 καὶ 39 τῆς 9 Νοεμβρίου 1540.

⁵ Δωρεαὶ μεταξὺ συζύγων ὑπ' ἀρ. 35 τῆς 27 Ὀκτωβρίου 1540 καὶ 76 ἀχρονολόγητος.

⁶ Ὑπ' ἀρ. 12 τῆς 9 Μαρτίου 1539. ⁷ Ὑπ' ἀρ. 79 ἐγγραφον τῆς 14 Ἀπριλίου 1576.

⁸ Διαθήκη ὑπ' ἀρ. 38, 9.

⁹ Ἐγγραφα ὑπ' ἀρ. 7, 15 καὶ 20, 35.

¹⁰ Ὑπ' ἀρ. 35, 20, 36, 22, 49, 36, καὶ 54, 37 ἐγγραφα.

¹¹ Ὑπ' ἀρ. 67, 8 ἐγγραφον τῆς 27 Μαρτίου 1541.

¹² Ἐγγραφον ὑπ' ἀρ. 12, 15, 16 τῆς 9 Μαρτίου 1539.

¹³ ΜΙΛΛΕΡ - ΛΑΜΠΡΟΥ, Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας, Β', 396.

¹⁴ *Νησιωτικὴ Ἐπετηρίς*, Α', (Ἑρμούπολις, 1918), 10-12 καὶ 77-78. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, *Βραχέα Χρονικά*, (Ἐκδοσις Κ. Ἀμάντου, εἰς Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας (Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν) Α', 45, 62-3).

Τότε διετέλεσαν Δούκες αὐτοῦ οἱ Ἰωάννης Δ΄ Κρισπος (1517-1564) καὶ Ἰάκωβος Δ΄ Κρισπος (1564-1566). Τὸ 1566 παύει πλέον ἡ βενετικὴ κυριαρχία καὶ περιεβλήθη ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Σελήμ τοῦ Γ΄ τὸν τίτλον τοῦ δουκὸς τοῦ Αἰγαίου ὁ Ἑβραῖος Ἰωσήφ Νάξης ἢ Νάκης (1566-2 Αὐγούστου 1579), ὁ ὁποῖος ὅμως οὐδέποτε ἐπεσκέφθη τὸ δουκάτον του, ἐνδιαφερόμενος μόνον διὰ τὴν ἐξ αὐτοῦ φορολογίαν, ἰδίᾳ τοῦ οἴνου, καὶ διοικῶν αὐτὸ διὰ τοῦ τοποτηρητοῦ του Φραγκίσκου Κορονέλλου¹. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Νάξη περιέρχεται πλέον ἡ Νάξος ὁριστικῶς καὶ ἀμέσως ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Ὀθωμανῶν.

Ἐπὶ τῆς δουκείας τοῦ Νάξη, ἂν καὶ οὔτε αὐτὸς ἦτο Βενετὸς οὔτε εἰς τὴν Βενετίαν ὤφειλε τὸ δουκάτον, ἀλλ' εἰς τὸν Σουλτάνον, δὲν φαίνεται νὰ ἐπῆλθε μεταβολὴ εἰς τὸ κρατοῦν εἰς αὐτὸ ἐπὶ βενετοκρατίας δίκαιον. Ἀντιθέτως διετήρησεν οὗτος τὰ ἀρχαῖα ἔθιμα καὶ τοὺς νόμους τῶν λατίνων². Τοῦτο μαρτυροῦν καὶ αἱ ὀλίγαι ἐκδιδόμεναι ἐνταῦθα νοταριακαὶ πράξεις τῶν χρόνων τῆς δουκείας του, ὡς καὶ ἄλλα ἔγγραφα. Ἴσως ὁ Νάξης δὲν εἶχε καιρὸν, ἀλλ' οὔτε καὶ διάθεσιν εἰς νομοθετικὰς μεταρρυθμίσεις, ἴσως ἀκόμη νὰ συνετέλεσεν εἰς τοῦτο καὶ ἡ συντηρητικότης τοῦ τοποτηρητοῦ του Κορονέλλου. Καὶ ἀπολυσθίαν δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη χρονολογικῆς διακρίσεως τῶν ἐγγράφων μας.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν πηγῶν τοῦ δικαίου εἶναι πολλὴ συχνὴ εἰς τὰ ἔγγραφα μας³ ἡ ἐπίκλησις τῆς «ὁζάντζα τοῦ τόπου». Ἐπίσης συνήθεις εἶναι αἱ φράσεις «κατὰ τὸ ὅρδινε τοῦ τόπου»⁴ ἢ κατὰ τὴν τάξιν⁵. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὸν ὅρον ὁζάντζα τοῦ τόπου εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι σημαίνει ἔθιμον τοπικόν. Ὡς πρὸς τοὺς ὅρους τάξις καὶ ὅρδινε, ναὶ μὲν εἰς ὠρισμένα ἐκ τῶν ἐγγράφων μας ἐναλλάσσονται οὗτοι μὲ τὸν ὅρον ὁζάντζα⁶, οὐχ ἦττον ὅμως νομίζομεν ὅτι ἡ σημασία τοῦ

¹ Οὗτος ἦτο *doctor juris utriusque*.

² Τοῦτο προκύπτει καὶ ἀπὸ ἐκδοθέντας διὰ τὰς Κυκλάδας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Νάξη ἀχτναμέδες. Οὕτως εἰς διασωθεῖσαν παλαιὰν ἐλληνικὴν μετάφρασιν ἀχτναμέ τοῦ Σουλτάνου Μουράτ τοῦ Γ΄, ἔτους 1580 (βλέπε ταύτην εἰς Π. ΖΕΡΛΕΝΤΟΥ, Γράμματα τελευταίων Φράγκων Δουκῶν, ἔ.α., 102) ἀναφέρεται ὅτι ὁ Νάξης «... ἀφέντειπε πολλοὺς χρόνους κατὰ τὴν τάξιν τως». Εἰς ὁμοίαν ἀχτναμέ τοῦ ἔτ. 1621 (βλ. ταύτην ἔ.α., 122) ἐκτίθεται σαφέστερον ὅτι ὁ Νάξης «τοὺς ἐξουσίασε κάποιον καιρὸν κατὰ τὰ ἥθη καὶ τοὺς νόμους των». Τὸ αὐτὸ ἐπαναλαμβάνεται καὶ εἰς γαλλικὴν μετάφρασιν ἀχτναμέ τοῦ ἔτους 1640 (ἐδημοσιεύθη αὕτη ὑπὸ Κ. Hopf, *Veneto-Byzantinische Analekten* (Wien, 1859), 159, 161, καθ' ἣν «Ce Joseph. . . il les gouverna quelque temps selon leurs coutumes et leurs lois. . .»). Πρβλ. καὶ ΜΙΛΛΕΡ - ΛΑΜΠΡΟΥ, ἔ.α., Β' 429.

³ Βλ. πράξεις ὑπ' ἀρ. 6, 10, 11, 20, 24, 26, 27, 47, 78.

⁴ Ἐγγραφον ὑπ' ἀρ. 70.

⁵ Ὑπ' ἀρ. 26, 42, 47, 58, 76, 77 ἔγγραφα.

⁶ Α.χ. εἰς τὰ ἔγγρ. 6, 10 καὶ 70.

τάξεις καὶ ὁρδινε δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἰδίᾳ μὲ τῆς ὀζάντζα, ἀλλὰ γενικωτέρα. Τὸ ὁρδινε καὶ τάξεις σημαίνουν κανόνα δικαίου ἐν γένει, προερχόμενον δηλαδή εἴτε ἐκ τοῦ ἐθιμικοῦ εἴτε ἐκ τοῦ ἐπισήμου δικαίου. Ἀξία ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι ἡ εἰς τὰς ὑπ' ἀρ. 40, 48, 70 πράξεις ἀπαντῶσα φράσις «τάξεις ρωμαϊκὴ», ἡ ὁποία ἐννοεῖ ἔθιμον ἐλληνικόν. *Ρωμαίους* τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐκάλουν τοὺς ὀρθοδόξους Ἑλληνας.

Ἡ τελευταία αὕτη φράσις μᾶς φέρει εἰς τὸ ζήτημα τοῦ σεβασμοῦ ὑπὸ τῶν κατακτητῶν τοῦ προϋφισταμένου δικαίου τῶν κατακτηθέντων.

Συνήθως διδάσκεται ὅτι οἱ Ἕλληνες κατὰ τὴν λατινικὴν κατάκτησιν, γενόμενοι ὑποτελεῖς τῶν διαφόρων βαρῶνων, διετήρησαν τὰς ἰδιοκτησίας των καὶ τὸ προϋφιστάμενον δίκαιόν των¹. Καὶ ὥς πρὸς μὲν τὴν διατήρησιν τῶν ἰδιοκτησιῶν τῶν κατακτηθέντων εἰς τὴν Νάξον γεννῶνται πολλὰ ἀμφιβολία, ὥς ἐλάβομεν ἀφορμὴν εἰς ἄλλην μελέτην² μᾶς νὰ σημειώσωμεν, καὶ θὰ ἐπαναλάβωμεν τοῦτο κατωτέρω.

Ὡς πρὸς τὸ δίκαιον ὅμως, φαίνεται ὅτι τὰ πράγματα ἐξηνάγκασαν τοὺς κατακτητὰς νὰ διατηρήσουν τὸ δίκαιον τῶν κατακτηθέντων, ἐφ' ὅσον τοῦτο δὲν προσέκρουεν εἰς εἰσαχθέντας παρ' αὐτῶν εἰς τὴν *Ρωμαϊκὴν* ὠρισμένους φεουδαλικούς θεσμούς τῆς Δύσεως ἢ τὰ συμφέροντά των.

Εἰδικῶς ὥς πρὸς τὴν Νάξον, διὰ τὴν ὁποίαν ἐνδιαφερόμεθα ἐνταῦθα, δὲν ἔχομεν συγκεκριμένης πληροφoρίας περὶ τῆς πολιτείας τῶν Δουκῶν τοῦ Αἰγαίου κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς κατακτῆσεως (1207). Ἐχομεν μόνον ὠρισμένα γεγονότα, τὰ ὁποῖα μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ κάμωμεν μερικὰς ὑποθέσεις ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου.

Ὡς γνωστόν, ὁ καταλαβὼν τὰς Κυκλάδας Μάρκος Α' Σανουῦδος ὥς καὶ οἱ μετ' αὐτὸν ἔξ δουῖκες ἦσαν μὲν Βενετοί, ἀλλὰ μέχρι τοῦ 15^{ου} αἰῶνος δὲν ἀνεγνώρισαν τὴν κυριαχίαν τῆς Βενετίας ἐπὶ τοῦ Δουκάτου των. Ἀντιθέτως ἐγένοντο ὑποτελεῖς τοῦ λατίνου Αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔπειτα δὲ τοῦ Πρίγκιπος τοῦ Μορέως. Ἐκ τούτου εἶναι εὐλόγον νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἡ Βενετία, ξένη τελείως πρὸς τὴν διοίκησιν τοῦ Δουκάτου τῆς Νάξου μέχρι τοῦ 15^{ου} αἰῶνος, δὲν εἰσήγαγε τὴν νομοθεσίαν τῆς ἣ δὲν ἀνεμείχθη ἄλλως πῶς εἰς τὸν κανονισμόν τοῦ ἰσχύοντος δικαίου εἰς τὸ Δουκάτον³. Φαίνεται μᾶλλον πιθανὸν ὅτι οἱ Δοῦκες

¹ J. LONGNON, *Les Français d'Outre-Mer au Moyen-Age*³ (Paris 1929), 212-3, τοῦ ΑΥΤΟΥ, *L'empire latin de Constantinople et la Principauté de Morée* (Paris, 1949), 64, καὶ τὰς αὐτόθι παραπομπάς.

² Ι. ΒΙΣΒΙΖΗ, Αἱ βολαὶ τῆς νήσου Κέας, εἰς *Ἑπτηρίδα Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, ΙΘ' (1949) (καὶ εἰς ἀνάτυπον), 38-9.

³ Σημειοῦμεν ἐν παρόδῳ ὅτι ἡ Βενετία εἰς τὰς κτήσεις τῆς ἐφήρμοζε ποικίλα διοικητικὰ συστήματα καὶ ἤσκει διάφορον νομοθετικὴν πολιτικὴν. Ἄλλοτε δὲν διετήρει τὸ δίκαιον τῶν κατακτωμένων εἰμὴ ὥς ἐπικουρικόν. Οὕτω λ.χ. εἰσήγαγε τὸ ἴδιον τῆς δικαίου

ὡς ὑποτελεῖς τοῦ Λατίνου Αὐτοκράτορος εἶχον τὴν ὑποχρέωσιν τῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὸ Δουκάτον των ὠρισμένων διατάξεων τοῦ φεουδαλικοῦ δικαίου ἀναγομένων εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῶν νέων φεουδαρχικῶν πολιτειῶν, ἰδιαιτέρως δὲ εἰς τὸ φέουδον. Τοῦτο τουλάχιστον ἐξάγεται ἀπὸ τὴν *Partitio imperii* (1204)¹, εἰς τὴν ὁποίαν οἱ σταυροφόροι δὲν ἀρκοῦνται εἰς συμφωνίας διὰ τὴν διανομὴν τοῦ λαφύρου, ἀλλὰ περιλαμβάνουν καὶ ἄλλας γενικὰς διατάξεις, ἀναγομένας εἰς τὴν ὀργάνωσιν, εἰδικῶς δὲ καὶ εἰς τὸ φέουδον, διὰ τὸ ὅποιον σπουδαιοτάτη εἶναι ἡ ἀφορῶσα τὸ κληρονομητὸν αὐτοῦ, τόσον ἀπὸ τοὺς ἄρρενας ὅσον καὶ ἀπὸ τὰς θήλεις, δηλαδὴ γίνεται δεκτὴ ἀρχὴ ἀντίθετος πρὸς τὸν Σάλιον νόμον. Ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἀρχῆς ταύτης εἶχε κατ' ἀνάγκην σημασίαν καὶ ἐπίδρασιν ἄμεσον ἐπὶ τοῦ κληρονομικοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ δικαίου τῶν σταυροφόρων, ὅχι δὲ ἀδικαιολογήτως ἡ *Partitio* ἐθεωρήθη ὡς ὁ συνταγματικὸς χάρτης τῆς νέας Αὐτοκρατορίας.

Ἐκτὸς ὅμως τῆς *Partitio*, εἶναι εὐλόγον νὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Πριγκιπάτου τοῦ Μορέως καὶ μέχρι τῆς συντάξεως τῶν Ἀσσιζῶν τῆς Ρωμανίας (1303-1330)² θὰ ἐρρουθμί-

εἰς τὴν Κρήτην (E. BARBARO, *Legislazione Veneta. I Capitolari di Candia* (Venezia 1940), 6-7, 24, 54), καὶ εἰς τὴν Κέρκυραν (Δ. ΙΑΡΩΜΕΝΟΥ, *Περὶ τῆς ἐν Ἑπτανήσῳ ἀφομοιωσεως πρὸς τοὺς νόμους τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου καὶ περὶ τῶν πηγῶν τοῦ Ἰονίου Δικαίου* (Κέρκυρα, 1879), 25, καὶ G. RECOURA, *ἑ.ἀ.*, 49-50). Εἰς τὴν Μεθώνην καὶ Κορώνην φαίνεται ὅτι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὸ δίκαιον ἔκανον (ἐπὶ τὰς διατάξεις τῶν φρουράρχων (A. ΜΟΜΦΕΡΑΤΟΥ, *Μεθώνη καὶ Κορώνη* (Ἀθῆναι, 1914), 9 ἐπ.). Ὁ P. S. LEICHT, *La «commissione» di Ser Geronimo Da Mula castellano e provveditore di Corone e Modone nel 1494* (*estratto dell'Archivio Veneto*, vol. XXXVIII-XLI-1946-47 (Venezia, 1948), 93, (10), φρονεῖ ὅτι εἰς τὰς πόλεις ταύτας διὰ τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἐχρησιμοποιοῦν βυζαντινὰς πηγὰς, πιθανῶς δὲ τὴν Ἑξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου.— Εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἡ Βενετία διετήρησε κατ' ἀρχὴν τὰ ἔθιμα τῶν Ἑλλήνων, βλ. K. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, *Μνημεῖα Μακεδονικῆς Ἱστορίας* (Θεσσαλονίκη, 1947), 79. Περὶ τῆς διατηρήσεως ὑπὸ τῆς Βενετίας εἰς τὰς ἀποικίας τῆς τῶν τοπικῶν νομοθεσιῶν πρβλ. καὶ RECOURA, *ἑ.ἀ.*, 80 ἐπ.

¹ Εἰς Tafel - Thomas G. M., *Urkunden zur älteren Handels-und Staatsgeschichte der Republik Venedig (1204-1300)*, εἰς τὰς *Fontes Rerum Austriacarum*, 12 (Wien, 1856) 444-452, καὶ χωριστὰ εἰς *Urkunden*, τόμ. Α', 464 ἐπ.

² Τῶν Ἀσσιζῶν τούτων ἡτοίμασεν ἀρίστην κριτικὴν ἔκδοσιν μετὰ ἀξιολόγου εἰσαγωγῆς ὁ Georges Recoura. Οὗτος ὅμως δὲν ἐπρόλαβε νὰ τὴν δημοσιεύσῃ. Τὴν ἐργασίαν του αὐτὴν ἐξέδωκε μετὰ τὸν θάνατόν του ὁ μελετητὴς τῆς Ἱστορίας τῆς Ρωμανίας καὶ ἐκδότης τοῦ Γαλλικοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως συμπατριώτης του Jean Longnon ὑπὸ τὸν τίτλον *Les Assises de Romanie. Édition critique avec une introduction et des notes* (Paris, 1930). Πρὸ τινος ἐξεδόθη καὶ ἀγγλικὴ μετάφρασις τῶν Ἀσσιζῶν τῆς Ρωμανίας μεθ' ὑπομνήματος ὑπὸ τοῦ P. W. Topping, *Feudal Institutions as revealed in the Assises of Romania the Law code of Frankish Greece* (Philadelphia, 1949).

σθησαν ἐγγράφως καὶ ὑποχρεωτικῶς διὰ πάντας τοὺς φεουδάρχας καὶ ἄλλα ζητήματα φεουδαλικοῦ δικαίου κοινῇ συμφωνίᾳ τῶν μεγάλων φεουδαρχῶν.

Εἰς τὰς συνελεύσεις τῆς Ῥαβεννίκης—πρώτης—, τῆς Ἀνδραβίδας ἢ καὶ κατὰ τὰς γενομένας συντάξεις τῶν κτηματολογίων (*registres des fiefs*) δὲν εἶναι δεδικαιολογημένον νὰ δεχθῇ τις ὅτι δὲν ἐκανονίσθησαν συγχρόνως καὶ ζητήματα νομοθεσίας¹. Τοῦτο δὲ ἦτο προφανῶς ἀπαραίτητον, λαμβανομένου ὑπ' ὄψει ὅτι οἱ σταυροφόροι προερχόμενοι ἐκ πάσης χώρας τῆς λατινικῆς Δύσεως² εἶχον καὶ διάφορον ἕκαστος δίκαιον³, καὶ ὥφειλον κατ' ἀκολουθίαν πρωτίστως νὰ ὀργανώσουν πολιτικῶς ἑαυτούς, ἔπειτα δὲ ἐπὶ τοῦ ἐχθρικοῦ ἐδάφους νὰ ἰδρύσουν τὸ πρῶτον μίαν φεουδαλικὴν ἱεραρχίαν. Κατ' ἀνάγκην ἔπρεπε νὰ καθορίσουν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὸ δίκαιον, τὸ ὁποῖον θὰ τοὺς διεῖπεν.

Ἡ ἀποδοχὴ δὲ αὕτη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς κατακτήσεως ὠρισμένων γενικῶν νομικῶν διατάξεων, ἐνὸς κοινοδικαίου, — ἂν ἐπιτρέπεται ἡ ἔκφρασις — κατέστησε μετέπειτα δυνατὴν τὴν ἀποδοχὴν καὶ εἰσαγωγὴν εἰς ὅλας τὰς φεουδαρχικὰς πολιτείας τῆς Ρωμανίας, — ἡγεμονευομένας ὑπὸ φεουδαρχῶν ἐχόντων διάφορον ἕκαστος πατρίδα καὶ διάφορον πάτριον δίκαιον — τῶν Ἀσσιζῶν τῆς Ρωμανίας, μάλιστα δὲ κατὰ τὸν 14^{ον} αἰῶνα, δηλαδὴ εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ἡ δύναμις τοῦ Πριγκιπάτου τοῦ Μορέως ἦτο ἐξησθενημένη. Τοῦτο συνέβη καὶ εἰς τὸ Δουκάτον τῆς Νάξου, εἰς τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖται ρητῶς ἡ εἰσαγωγὴ καὶ ἐφαρμογὴ τῶν Ἀσσιζῶν τούτων⁴.

¹ Ὁ Recoura (op. cit., 45, 40-41 καὶ 42), κατὰ δέχεται ὅτι πρὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 14^{ου} αἰῶνος δὲν ὑπῆρξεν ἐγγραφὸν συνήθειον, ἐν τούτοις δὲν ἀποκρούει ὅτι εὐθὺς ἀπὸ τῆς κατακτήσεως ἦτο δυνατόν νὰ ἐγράφησαν πολὺ γενικῆς φύσεως διατάξεις, ἀποτελέσασαι τὸν πυρῆνα γραπτῆς πηγῆς τῶν Ἀσσιζῶν τῆς Ρωμανίας. Βλ. ἄλλως Α. ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ, Τὰ χρονικά τοῦ Μορέως, εἰς *Λελλίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας*, ΣΤ', 667.

² Εἶχον συρρεύσει Γάλλοι, Φλαμανδοί, Γερμανοί, Λομβαρδοί, Βενετοὶ κ.λ.π.

³ Ὁ φεουδαλισμὸς εἰς τὴν Δύσιν εἶχε δημιουργήσει ἀτελείωτον ποικιλίαν νομικῶν ἐθίμων, MALÉCOT et BLIN, *Précis de droit féodal et coutumier* (Paris), IX.

⁴ Τὸ ἐὰν ἐγίνοντο παραβάσεις καὶ παρερμηνεῖαι τῶν Ἀσσιζῶν ἐκ μέρους τῶν ἡγεμόνων τῶν διαφόρων πολιτειῶν κατὰ τὰς διαδοχὰς τῶν φεοῦδων κ.λ.π., τοῦτο ἀποτελεῖ μὲν μίαν αὐθαιρεσίαν, διαπιστοῖ ὁμῶς συγχρόνως ὅτι τὸ παραβιαζόμενον ἰσχύον δίκαιον ἦτο τὸ τῶν Ἀσσιζῶν τῆς Ρωμανίας. Περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν εἰς τὸ Δουκάτον τῆς Νάξου ἀπὸ τοῦ 15^{ου} αἰῶνος βλ. Recoura ἑ.ά., 57 ἐπ.— Πρέπει νὰ προστεθῇ ἀκόμη ὅτι δὲν θεωροῦμεν ὅτι αἱ εἰσαχθεῖσαι εἰς τὸ Δουκάτον τοῦ Αἰγαίου Ἀσσιζαὶ ἀντεκατέστησαν ἐξ ὁλοκλήρου καὶ ἀπετέλουν τὸ μόνον ἰσχύον εἰς αὐτὸ ἐγγραφὸν δίκαιον. Ἀπλῶς ἀπετέλεσαν καὶ αὗται ἰσχύον δίκαιον, καθὼ μόνον μέρος περιεῖχον ἐν κωδικοποιήσει διατάξεις ρυθμιζούσας σχέσεις φεουδαρχῶν πρὸς ἀλλήλους καὶ προῖσχυούσας εἰς τὴν λατινικὴν Αὐτοκρατορίαν, ἀποδεκτὰς δὲ γενομένας ὑπὸ τῶν Δουκῶν τῆς Νάξου. Αὗται θὰ ἀπέβλεπον κυρίως εἰς τὰ φέουδα καὶ τὴν φεουδαλικὴν ἱεραρχίαν καὶ δικαιοσύνην.

Ἄλλ' αἱ ἀνωτέρω διατάξεις ἀφεώρων κυρίως τοὺς κατακτητάς. Ὡς πρὸς τοὺς κατακτηθέντας καὶ εἰδικῶς τοὺς δουλοπαροίκους, οἱοὶ ἦσαν πάντες σχεδὸν οἱ δουλωθέντες Ἕλληνες, φαίνεται ὅτι αἱ προαναφερθεῖσαι φραγκικῆς προελεύσεως πληροφορίαι, κατὰ τὰς ὁποίας οἱ λατῖνοι κατακτηταὶ παρουσιάζονται ὡς διατηρήσαντες πανταχοῦ ἐν χρήσει τὸ προϋφιστάμενον δίκαιον, εἰς τὸ ὁποῖον προσήρμοσαν, ὅσον ἦτο δυνατόν, τὰς δυτικάς των συνηθείας, ἦσαν ἐν μέρει ἀληθεῖς.

Ὅχι μόνον δὲν ἦτο εὐκόλος, ἀλλ' ἀκόμη ἐν πολλοῖς οὔτε δυνατὴ ἡ ἐξ ὁλοκλήρου ἀντικατάστασις τοῦ δικαίου τῶν κατακτηθέντων. Ὅθεν πρέπει τὸ προϋφιστάμενον δίκαιον—ἐθιμικὸν κατὰ τὸ πλεῖστον—να παρέμεινεν ἐν ἰσχύϊ ὡς ἐθιμικόν, τροποποιηθὲν βεβαίως ἐν μέρει ὑπὸ τῶν Δουκῶν ὡς καὶ τροποποιούμενον καὶ ἐξελισσόμενον συνεχῶς ὑπὸ τῶν δημιουργουμένων ἐν τῷ μεταξὺ νέων ἐθίμων, ὀφειλομένων εἰς τὴν κοινὴν διαβίωσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιμιξίαν τῶν ἐγκατασταθέντων εἰς τὸ Δουκάτον λατίνων μετὰ τῶν ὑποδουλωθέντων Ἑλλήνων. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται εὐκόλως ἡ τόσον συχνὴ μνεῖα εἰς τὰ ἔγγραφα μας τοῦ 16^{ου} αἰῶνος ἐθίμων, ἀκόμη δὲ συγκεκριμένως καὶ ἑλληνικῶν τοιούτων.

Πλὴν τῶν ἐθίμων, τὰ ἔγγραφα ἢ μᾶλλον ἐν ἐξ αὐτῶν, τὸ ὑπ' ἀρ. 49, περιέχει τὴν ἐξῆς φρασίαν: «*πᾶσσα καπῆτουλον τε λέντζε (καὶ) πᾶσα οζάντζα καὶ στατοῦτα τοῦ τόπου, ὅπου ἐθέλῃσι εἶστε κόντρα τῆς γραφῆς ταύτης, να μηδὲν ἀξήζον εἰς σε κανένα γιουντίτζιον*».

Ἐκ τούτων ὁ ὅρος *λέντζε* εἶναι προφανῶς μεταγραμματισμὸς τῆς βενετικῆς λέξεως *lege* ἢ *leze*¹ = νόμος.

Ὡς πρὸς τὴν σημασίαν αὐτῶν νομίζομεν ὅτι τὸ *καπίτουλον* καὶ *λέντζε* εἶναι ὅροι σχεδὸν ταυτόσημοι, καὶ δι' αὐτῶν ἐννοοῦνται αἱ διατάξεις τῶν Ἀσσιζῶν τῆς Ρωμανίας, ἢ ἴσως καὶ τῶν *Capitoli azonti*², δηλαδή διατάξεις ἰσχύουσαι εἰς ὁλόκληρον τὴν τέως λατινικὴν Αὐτοκρατορίαν. Εἰς τὴν *lettera ducale* τῆς 4 Ἀπριλίου 1453 περὶ ἐπικυρώσεως τοῦ *Liber Consuetudinum*, τὰ ἄρθρα αὐτοῦ (*capitula*) εἶχον ἀποτελεσθῆ, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῆς *ducale*, ἐκ τῶν «*legum et consuetudinum Imperii Romanie*»³. Εἰδικῶς δὲ διὰ τὴν *lege*, εἰς δίπλωμα τοῦ

¹ G. BOERIO, Dizionario del dialetto Veneziano, ἐν λέξει. — Ὁ ὅρος *λέντζε* ἀπαντᾷ καὶ εἰς κρητικὸν ἔγγραφον τοῦ τέλους τοῦ 16^{ου} αἰῶνος, δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ Κ. ΣΑΘΑ, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, ΣΤ' (Ἐνετία - Παρίσιοι, 1877), ριέ', «κατὰ τοὺς νόμους καὶ λέντζαις τῆς ἐκλαμπροτάτης μας ἀνθεντίας».

² Τὰ *Capitoli azonti* ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Recoura, ἔ.ἀ., 300 ἐπ. Περὶ αὐτῶν αὐτόθι καὶ σ. 74 ἐπ. καὶ 136.

³ Βλ. τοῦτο ἔ.ἀ., 297-299.

1441 τοῦ Δουκὸς Ἰακώβου Β' Κρίσπου αἱ Ἀσσίζαι τῆς Ρωμανίας ἀποκαλοῦνται «nostre leggi dello imperio di Romagna»¹.

Διὰ τὰ «στατοῦτα τοῦ τόπου» δὲν ἔχομεν ἔνδειξιν τινα περὶ τῆς σημασίας των εἰς τὴν Νάξον, εἰκάζομεν ὅμως ὅτι δηλοῦν τὸ εἰς τὸ Δουκάτον ἰσχύον δίκαιον, τὸ προερχόμενον ἐκ διατάξεων (διαταγῶν) τῶν Δουκῶν².

Ἐὰν εἶναι ὀρθὰ τὰ ἀνωτέρω περὶ τῆς σημασίας τῶν τριῶν τούτων ὅρων, τότε οὗτοι θ' ἀνεφέροντο εἰς τὸ γραπτὸν δίκαιον. Ἀξιὸν σημειώσεως εἶναι ὅτι οὐδεμία γίνεται μνεία περὶ τῶν Statuta Veneta. Δὲν ὑπάρχει μαρτυρία τις ἢ ἄλλη ἔνδειξις ὅτι εἰσῆχθησαν ταῦτα εἰς τὸ Δουκάτον. Νομίζομεν ὅτι ὅπωςδήποτε οἱ Δοῦκες τῆς Νάξου δὲν θὰ ἐδέχοντο τὴν εἰσαγωγὴν τούτων εἰς αὐτὴν ἔστω καὶ μετὰ τὴν κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα ἐπικυριαρχίαν τῆς Βενετίας, διότι, ἐκτὸς ἄλλων, ἡ εἰσαγωγή των θὰ ἐπέφερε τελείαν ἀναστάτῳσιν καὶ σύγχυσιν εἰς τὸ κρατοῦν εἰς τὸ Δουκάτον δίκαιον, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχε σχέσιν καὶ ὁμοιότητα πρὸς τὸ τῆς Βενετίας³.

§ 3. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

Ὡς δικαστήριον τοῦ Δουκάτου ἀναφέρεται συχνά μόνον ἡ «κρίσι τῆς ἐκγλαμπρωτιάτης μας αὐθεντίας», δηλαδή τοῦ Δουκὸς⁴, ὅπου ἄλλης τινὸς πληροφορίας σχετικῆς μὲ τὴν σύνθεσιν ἢ τὴν δικαιοδοσίαν του.

Εἰς τὰ ἔγγραφα μας οἱ ὅροι κρίσι καὶ γιουντίτζιον χρησιμοποιοῦνται ὄχι μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς δίκης, ἀλλὰ τοῦ δικαστηρίου.

¹ Π. ΖΕΡΛΕΝΤΟΥ, Γράμματα Φράγκων Δουκῶν κλπ., ἔ.α., 147. Εἰς τὸ αὐτὸ ἔγγραφον ὀνομάζονται καὶ «leggi imperiali». Βλ. καὶ δίπλωμα τοῦ ἔτους 1578, εἰς ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Γράμματα τελευταίων Φράγκων Δουκῶν κλπ., ἔ.α., 98 καὶ 100.

² Περὶ τῶν statuti εἰς Ἰταλίαν περβλ. Ε. BESTA, Fonti del diritto Italiano² (Milano, 1944) 126 ἐπ. Ρ. S. LEICHT, Storia del diritto Italiano. Le fonti³ (Milano, 1947), 151 ἐπ. Γ. ΜΑΡΙΔΑΚΗ, Ἰδιωτικὸν Διεθνὲς Δίκαιον, Α' (Ἀθῆναι, 1950), 121 ἐπ.

³ Ἡ εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 65 ἔγγραφον δήλωσις περὶ ἐφαρμογῆς τῆς «ωζάντζα τοῦ αγίου Μάρκου, ἡγουν τῆς Κρήτης», δηλαδή τοῦ ἐν Κρήτῃ κρατοῦντος δικαίου, ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ συμβαλλόμενος σύζυγος εἶναι Κρήτης καὶ πρόκειται νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν προῖκα τῆς συζύγου του καὶ διὰ τῆς παρουσίας του τῆς εὐρισκομένης ἐν Κρήτῃ, ἐφαρμοζομένου καὶ τοῦ εἰς ταύτην ἰσχύοντος δικαίου ἀναφορικῶς πρὸς τὴν προστασίαν τῆς προικός. Προσέτι ὑποβάλλεται οὗτος ὡς πρὸς τοῦτο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν παντὸς βενετικοῦ δικαστηρίου.

⁴ Ἐγγραφα ὑπ' ἀρ. 39, 41, 45, 54, 55. Εἰς τὰ ὑπ' ἀρ. 38 καὶ 65 ἔγγραφα μνημονεύεται καὶ τὸ γιουντίτζιον καὶ αὐλὴ τῆς ἐκγλαμπρωτιάτης καὶ καθαρωτιάτης αὐθεντίας τῶν Βενετῶν ἢ τοῦ αγίου Μάρκου, ἀλλ' ἀμφότερα ταῦτα συνετάχθησαν ὑπὸ Κρητὸς καὶ ὄχι ἐντοπίου, ἀφεώρων δὲ παρουσίαν κειμένην εἰς Κρήτην.

§ 4. ΑΞΙΩΜΑΤΑ

Εἰς τὰ ἔγγραφά μας ἀναφέρονται οἱ ἑξῆς ἀξιοματοῦχοι. *Γουβερναδόρος, Μπαλῆς, Βικάριος, Καπετάνιος, Καναβάρης, Ντεζαουράριος καὶ Ἀκροστιχάρις.*

Τὸ ἀνώτερον ὅλων τῶν ἀξιωματῶν φαίνεται ὅτι ἦτο τοῦ *Γουβερναδόρου*. Τούτου γίνεται μνεία ἅπαξ εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 77 ἔγγραφον συνταχθέν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, χωρὶς ὅμως οὗτος νὰ εἶναι καὶ συμβαλλόμενος. Οὐδὲν ἄλλο σχετικὸν μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τοῦ ἔγγραφου, εἰμὴ ὅτι ὁ *Γουβερναδόρος* ἀποκαλεῖται *μεγαλειώτατος*, ἦτο δὲ περιβεβλημένος τότε μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἰς ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων φεουδαρχῶν τῆς Νάξου. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀναπληρωτὴς τοῦ *Δουκὸς* ἐν περιπτώσει ἀδυναμίας πρὸς ἀσκήσιν τῶν καθηκόντων του καλεῖται *governator*. Οὕτως εἰς δίπλωμα τοῦ ἔτους 1433 ὁ Νικόλαος Κρῖσπος αὐθέντης τῆς Σούδας (Σύρου) καὶ Σαντορῆνης ἐμφανίζεται ὡς *governator* τῆς Νάξου, διότι ὁ ἀδελφός του Δοῦξ Ἰωάννης Β' Κρῖσπος εἶχεν ἀποθάνει, ὁ δὲ υἱός του ἦτο ἀνήλικος¹.

Ἐπίσης καὶ ὁ τοποτηρητὴς τοῦ Ἑβραίου *Δουκὸς* Ἰωσήφ Νάζη Φραγκῖσκος Κορονέλλος φέρει τὴν προσωνυμίαν τοῦ «*Γουβερναδόρου γενεράλε*»².

Μετὰ τὸν *Γουβερναδόρον* ἔρχεται ὁ *Μπαλῆς* (Balio)³. Τοῦτον θεωροῦν ὡς τοποτηρητὴν, ἐπίτροπον τοῦ *Δουκὸς*⁴.

Ἐκ τῶν ἔγγραφων μας, τὰ ὑπ' ἀρ. 21, 23, 25 καὶ 74 ἀναφέρονται τὸν *Μπαλῆ*, ἐκ τούτων δὲ τὰ ὑπ' ἀρ. 25 καὶ 74 τὸν ἀποκαλοῦν «*μεγαλειώτατον*». Ἦτο τότε περιβεβλημένος μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦτο ὁ Μάρκος Κρῖσπος, ἀνήκων εἰς τὸν ἡγεμονεύοντα οἶκον.

Φαίνεται ὅτι ὁ *Μπαλῆς* ἦτο ἐπιφορτισμένος μὲ τὰ οἰκονομικὰ τοῦ *Δουκάτου*, διότι εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 25 ἔγγραφον παρίσταται ὡς ὁ καθορίσας τὸν φόρον ἀκινήτου, εἰδικῶς δὲ τὸ *χαράτσι*.

Ἀγνοοῦμεν, ἐὰν οὗτος εἶχε καὶ ἄλλας ἀρμοδιότητας καὶ ποίας.

Ἄλλο ἀξίωμα ἦτο τὸ τοῦ *Βικαρίου*⁵. Γίνεται μνεία αὐτοῦ εἰς τὰ ὑπ' ἀριθ.

¹ Π. ΖΕΡΛΕΝΤΟΥ, Γράμματα Φράγκων δουκῶν κλπ., ἔ.α., 143. ΜΙΛΛΕΡ - ΛΑΜΠΡΟΥ, ἔ.α., Β', 379.

² Π. ΖΕΡΛΕΝΤΟΥ Γράμματα τελευταίων Φράγκων Δουκῶν κλπ., ἔ.α. 85, 86.

³ Τὸν ἀξιοματοῦχον τοῦτον συναντῶμεν εἰς διάφορα διπλώματα τῶν Δουκῶν τῆς Νάξου. Βλ. Π. ΖΕΡΛΕΝΤΟΥ, Γράμματα Φράγκων Δουκῶν κλπ. ἔ.α., 139, 145, 147, 156. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Γράμματα τελευταίων Φράγκων κλπ. ἔ.α., 33, 43, 55, 57, 59, καὶ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Φεουδαλικὴ Πολιτεία ἐν τῇ νήσῳ Νάξῳ (Ἑρμούπολις, 1925), 44. *Νέος Ἑλληνομνήμων*, Δ', 474.

⁴ ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ, εἰς *Ν. Ἑλληνομνήμονα*, Δ', 474.

⁵ Ἐν Κύπρῳ, ὅπου ἀπαντᾷ ἐπίσης τὸ ἀξίωμα τοῦτο, χαρακτηρίζεται οὗτος ὡς τοποτηρητῆς, «*Ἀθηνᾶ*», ΛΔ', 156. Περὶ τοῦ Βικαρίου ἐπὶ Καταλανοκρατίας βλ. ΟΥΪΑ. ΜΙΛΛΕΡ, μτφρ. Σπ. Λάμπρου, Οἱ Καταλώνιοι ἐν Ἀθήναις, εἰς *Ν. Ἑλληνομνήμονα*, Κ' (1926) 231.

5, 16, 33, 59, 60, 61 καὶ 71 ἔγγραφα. Ποῖα ἦσαν τὰ καθήκοντά του, δὲν γνωρίζομεν. Φαίνεται ὅτι τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἦτο πρόσκαιρον, διότι μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1538 καὶ 1540 ἀπαντῶσι τρία πρόσωπα φέροντα, ὅχι ὅμως συγχρόνως, τὸν τίτλον τοῦ Βικαρίου, εἰς δ' ἐκ τούτων ὁ Τζουάννε Κρισπος, ἐνῶ εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 16 ἔγγραφον τῆς 2 Μαρτίου 1539 ἀναφέρεται ὡς Βικάριος, εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 40 τῆς 16 Νοεμβρίου 1540 ὑπογράφει ὡς μάρτυς ἄνευ τίτλου, εἰς δὲ τὸ ὑπ' ἀρ. 33 τῆς 20 Νοεμβρίου 1540 ἀποκαλεῖται «ποτὲ βικάριος».

Καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦτο πρέπει νὰ ἦτο ἐκ τῶν ἀνωτέρων, διότι οἱ φέροντες αὐτὸ ἦσαν μεγάλοι φεουδάρχαι καὶ μάλιστα τινὲς ἐκ τοῦ δυναστεύοντος οἴκου τῶν Κρίσπων.

Καὶ διὰ τὸν *Καπετάνιον* δὲν ἔχομεν παρὰ ὀλίγας πληροφορίες, καὶ ταύτας ὅχι ἐκ τῶν ἐκδιδομένων ἐνταῦθα, ἀλλ' ἐξ ἄλλων ἐγγράφων. Ὁ Π. Ζερλέντης¹ ἀναφέρει ὅτι ἡ Νάξος διηρεῖτο εἰς τρεῖς *Καπετανίας*, τοῦ Μπούργου, τῆς Δουμαλίας καὶ τ' Ἀπεράθου.

Εἰς τὰ ἡμέτερα ἔγγραφα ὑπ' ἀρ. 30 καὶ 76 συναντῶμεν *Καπετάνιους* μόνον τοῦ Μπούργου. Οὗτοι ἀποκαλοῦνται εἰς τὴν ὑπ' ἀρ. 30 προᾶξιν «ἄξιοι *Καπετάνιοι*».

Καὶ τούτων τὰ καθήκοντα ἐν Νάξῳ παραμένουν μέχρι τῆς στιγμῆς ἀκαθόριστα². Τὸν *Καναβάρον*³ εὐρίσκομεν μνημονευόμενον εἰς τὰ ὑπ' ἀρ. 66 καὶ 80 ἔγγραφα. Οὗτος εἰς τὸ πρῶτον ἐκ τῶν ἐγγράφων τούτων λέγεται «*Καναβάρος τῆς ἐκγλαμπρωτάτης μας αὐθεντίας*». Ἐκ τούτου πιθανολογεῖται ὅτι εἰς ὑπῆρχε δι' ὀλόκληρον τὴν Νάξον. Δὲν εἶναι γνωστὸν ποῖα ἦσαν τὰ καθήκοντά του, φαίνεται ὅμως ὅτι ἦτο κατώτερος ὑπάλληλος.

Ἀπαξ, εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 77 ἔγγραφον, εὐρίσκομεν μνημονευόμενον τὸν *Ντεζαουράριον*.

Περὶ αὐτοῦ οὐδὲν ἄλλο γνωρίζομεν, εἰμὴ ὅτι προκύπτει ἐκ τῆς γραμματικῆς ἐρμηνείας τοῦ τίτλου του, δηλαδὴ πρέπει νὰ ἦτο θησαυροφύλαξ, ταμίας. Τὸ ντεζαουράριος προέρχεται ἀσφαλῶς ἐκ τοῦ thesaurarius τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων.

¹ Γράμματα τελευταίων Φράγκων Δουκῶν κλπ., ἔ.ἀ., 8. Ἄλλα σχετικά βλέπε αὐτόθι εἰς σ. 33, 43, 45.

² Περὶ τῶν «*Καπετάνιων*» εἰς τὴν Κρήτην βλ. ΣΤ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΟΥ, Ἡ Ἑνετοκρατία ἐν Κρήτῃ (Ἀθήναι, 1939), 9, 12, ἔτι δὲ ἀναφορὰν τοῦ γενικοῦ προνοητοῦ τῆς Κρήτης Ι. ΜΟΤΣΕΝΙΓΚΟΥ τοῦ ἔτους 1589, εἰς ΣΤ. ΣΠΑΝΑΚΗ, Μνημεῖα τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας, Α' (Ἡράκλειον 1940), 209. Οὗτοι ἦσαν μᾶλλον οἰκονομικοὶ ὑπάλληλοι.³ Ἐν Ἀθήναις ἐπὶ Καταλανοκρατίας βλ. ΟΥΙΛ. ΜΙΛΛΕΡ-ΛΑΜΠΡΟΥ, Ν. Ἑλληνομνημόνων, ἔ.ἀ..

³ Ἀπαντᾷ καὶ ὁ τύπος *Καναβάρος*, Π. ΖΕΡΛΕΝΤΟΥ, Γράμματα Φράγκων Δουκῶν κλπ. ἔ.ἀ., 139, καὶ ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Γράμματα τελευταίων Φράγκων Δουκῶν κλπ., ἔ.ἀ., 8.

Τέλος εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 7 ἔγγραφον ἀπαντᾷ ὁ Ἀκροστιχάρις¹. Εἰς τοῦτο ἀναφέρεται ὅτι συννυποσχετικόν τι συνετάχθη ὑπὸ τοῦ Ἀκροστιχάρι.

Εἶναι προφανές ὅτι τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἀνάγεται εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν, διετηρήθη δὲ—ὡς καὶ ὁ σχετικὸς βυζαντινὸς κτηματικὸς φόρος, ὁ γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα ἀκρόστιχος²—καὶ κατὰ τὴν Φραγκοκρατίαν. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν ἀκόμη συναντῶμεν τὸν φόρον τοῦτον εἰς διάφορα μέρη, ὡς λ. χ. εἰς τὴν Χίον³. Προφανῶς ὁ Ἀκροστιχάρις ἦτο κατώτερος οἰκονομικὸς ὑπάλληλος, ἐπιφορτισμένος εἰδικῶς μὲ τὰ τοῦ σχετικοῦ φόρου.

Ἀξιοσημεῖωτον εἶναι ἐν προκειμένῳ ὅτι ὁ ὑπάλληλος οὗτος, ὡς ἀναφέρεται εἰς τὸ ἀνωτέρω ἀρ. 7 ἔγγραφον, συνέταξε τὸ μεταξὺ τῶν ἐνδιαφερομένων συννυποσχετικόν. Δὲν προκύπτει ὅμως, ἐὰν εἶχεν ἀρμοδιότητα ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του νὰ πράξῃ τοῦτο, ἢ ἐὰν ἀπλῶς ὡς ἐγγράμματος τὸ ἔγραψεν ἐλλείψει νοταρίου, διότι λ. χ. συνετάγη τοῦτο εἰς χωρίον, ὅπου εὐρίσκετο καὶ τὸ πωλούμενον περιβόλιον, καὶ ὅπου δὲν ὑπῆρχε νοτάριος.

Εἰς ἀρκετὰ ἔγγραφα ἀπαντᾷ ἡ προσωνυμία ἄρχως⁴. Οὕτως ἐκάλουν τοὺς τιμαριώτας, καὶ δὲν ἐδήλου ἡ λέξις ἴδιον ἀξίωμα.

Ὁ Π. Ζερλέντης⁵ μεταξὺ τῶν ἀξιωματῶν ἀναφέρει καὶ τὸ τοῦ Βασάλου. Εἰς τὰ ὑπ' ἀρ. 3 τῆς 26 Ἰανουαρίου 1537 καὶ 41 τῆς 23 Φεβρουαρίου ἰδίου ἔτους ἔγγραφά μας πράγματι εὐρίσκομεν τὸ Βασάλος. Ἀλλὰ, καὶ ἐὰν ὑπῆρχε τοιοῦτος ἀξιωματοῦχος, ὡς φρονεῖ ὁ Ζερλέντης, πάντως εἰς τὰ ἔγγραφα ταῦτα ἡ λέξις χρησιμοποιεῖται ὡς κύριον ὄνομα.

Ἡ λέξις βασάλος ἀποτελεῖ προδήλως μεταγραμματισμὸν τῆς ἰταλικῆς λέξεως *vassallo*=ὑποτελής.

¹ Καὶ εἰς ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1525 καὶ 1552, εἰς Π. ΖΕΡΛΕΝΤΟΥ, ἔ.ἀ., 8 καὶ 63.

² *Assises de Romanie*, ἀρθ. 183 καὶ 190. Δίπλωμα τοῦ ἔτους 1464, εἰς Π. ΖΕΡΛΕΝΤΟΥ Γράμματα Φράγκων Δουκῶν κλπ., ἐνθ' ἀν., 152, καὶ δίπλωμα τοῦ ἔτ. 1565, εἰς ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Γράμματα τελευταίων Φράγκων κλπ. ἐνθ' ἀν., 72.

³ Γ. ΖΟΛΩΤΑ, Ἱστορία τῆς νήσου Χίου, Γα. 59, 69-70 καὶ ὑπόσημ., 83 σημ., 291 σημ. 1. Ἐπίσης καὶ ὑπάλληλον Ἀκροστιχάριον συναντῶμεν εἰς τὴν Χίον ἐπὶ Τουρκοκρατίας (ἐνθ' ἀν., 39 σημ.).

⁴ Ἐγγραφα ὑπ' ἀρ. 36 τῆς 11 Ὀκτωβρίου 1540, 40 τῆς 16 Νοεμβρίου 1540, 54 τῆς 9 Μαρτίου 1541, 64 τῆς 13 Μαρτίου 1541, καὶ 71 τῆς 9 Ἀπριλίου 1541.

⁵ Π. ΖΕΡΛΕΝΤΟΥ, Φεουδαλικὴ Πολιτεία κλπ., ἐνθ' ἀν. 13, 15, 16, 17, 18. Οὕτω καὶ ἐν Κρήτῃ (*Χριστιανικὴ Κρήτη*, Α', 318).

⁶ Γράμματα τελευταίων Φράγκων Δουκῶν, ἐνθ' ἀν., 8.

§ 5. ΦΟΡΟΙ

Ἐνταῦθα δὲν θ' ἀσχοληθῶμεν μὲ τὰ φεουδαλικά βάρη ἐπὶ τῶν ἀκινήτων, ἀλλὰ μόνον μὲ τὸν φόρον τοῦ *χαρατσίου*, ὃ ὁποῖος ἀναφέρεται εἰς τὰ ὑπ' ἀρ. 6, 23, 25, 37, 51, 59, 60, 61, 62, 65, 68, 69, 74, 75, 80 καὶ 81 ἔγγραφά μας.

Ἐσημειώθη ἀνωτέρω¹ ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1537 τὸ Δουκάτον κατέστη φόρου ὑποτελὲς εἰς τοὺς Ὁθωμανούς. Διὰ τὴν πληρωμὴν πρὸς αὐτοὺς τοῦ *χαρατσίου* ὁ Δούξ, ὡς εἶναι εὐνόητον, ἐξεῦρε τὸ ἀπαιτούμενον ποσὸν διὰ νέας φορολογίας τῶν ὑπηκόων του.

Ἐκ τῶν ἐγγράφων μας προκύπτει ὅτι καὶ ἡ φορολογία τῶν ἐντοπίων διὰ τὴν πληρωμὴν ὑπὸ τοῦ Δουκὸς τοῦ πρὸς τοὺς Ὁθωμανούς φόρου ἐκλήθη *χαράτζι*. Τὸ *χαράτζι* ἐτέθη ὡς κτηματικὸς ἐτήσιος φόρος μὲ βάσιν τὴν ἀξίαν τοῦ κτήματος². Ἀρμόδιος πρὸς καθορισμὸν τοῦ ποσοῦ αὐτοῦ τοῦ βαρύνοντος ἕκαστον κτῆμα ἦτο ὁ Μπαλῆς³. Φαίνεται δὲ ὅτι, ἐνίστε, τὸ ἀρχικῶς καθορισθὲν ποσὸν τοῦ *χαρατσίου* τῶν κτημάτων ἐκρίνετο μεταγενεστέρως ἀνεπαρκές, καὶ διὰ νέας ἐκτιμήσεως ἠϋξάνετο⁴.

Περίεργος εἶναι ὁ εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 74 τῆς 9 Ὀκτωβρίου 1544 ἔγγραφον καθορισμὸς ὑπὸ τοῦ Μπαλῆ τοῦ *χαρατσίου* πωλούμενου περιβολίου. Τὸ πωλούμενον τοῦτο δὲν ἐπλήρωνε πρότερον *χαράτζι*, ἀλλὰ μόνον τέλος ὡς *ψυχικὸν* πρὸς τὴν Παναγίαν τὴν Ἀτταλειώτισσαν. Κατὰ τὴν πώλησιν τοῦ κτήματος ὁ Μπαλῆς ἀπέβαλε *χαράτζι* εἰς τὸ πωλούμενον, εἰς τὸ ὁποῖον ὁμοῦς *χαράτζι* συνεχώνευσε τὸ πληρωνόμενον μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τέλος, ἀκυρώσας τὸ τελευταῖον τοῦτο.

§ 6. ΑΚΙΝΗΤΑ

1. ΠΩΛΗΣΙΣ

Τὰ περισσότερα τῶν ἐγγράφων μας εἶναι πωλητήρια ἀκινήτων. Εἰς αὐτὰ ἀντιπροσωπεύονται καὶ οἱ τρεῖς ἐν χρήσει εἰς τὴν Νάξον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς περισσοτέρας τῶν Κυκλάδων, τρόποι πωλήσεως, οἱ ὁποῖοι ἴσχυον μέχρι τῶν χρόνων τῆς Ἀπελευθερώσεως⁵. Ἦτοι πώλησις α) δι' ἐκτιμήσεως (ἀποκοπῆς) β) δι' ἐλευθέρας συμ-

¹ Σ. 113 καὶ σημ. 14.

² Ἐγγραφα ὑπ' ἀρ. 23 καὶ 26.

³ Ἐγγραφα ὑπ' ἀρ. 25 καὶ 74.

⁴ Ἐγγραφον ὑπ' ἀρ. 23 «*ξαναγίνει ἄλλη τάνσα εἰς τὴν ἀξίαν καὶ νὰ ἐθέλασιν βάλει τὸν μαστρο Μαθίον εἰς περισσότερον χαράτζι*». *Τάνσα* = (ἰταλ.) διατίμησις, φόρος, Boerio, *Dizionario*, ἐν λέξει. Ἐκτὸς ἐὰν τὸ «*ἀξίαν*» ἀναφέρεται εἰς τὸ ὄνομα τῆς νήσου.

⁵ Ἀρχαῖα ἔθιμα τῆς Νάξου, εἰς Λ. Χρυσανθοπούλου, *Συλλογὴ τοπικῶν τῆς Ἑλλάδος συνηθειῶν* (Ἀθῆναι, 1853), 87, καὶ Ἐθιμα Νάξου τῆς 24 Ἰουλίου 1810 (ἄρθρ. λη', μζ'), εἰς Θέμιδα Σγούτα, Ε', 151, 153 καὶ εἰς Ἰ. καὶ Π. ΖΕΠΩΝ, *Jus Graecoromanum VIII*, 538, 540.

φωνίας περὶ τοῦ ποσοῦ τοῦ τιμήματος καὶ γ) διὰ δημοσίου πλειστηριασμοῦ (ἰνκάντο).

Τὸ πρῶτον εἶδος πωλήσεως εὐρίσκομεν εἰς τὰ ὑπ' ἀρ. 7, 52 καὶ 69 ἔγγραφα. Κατὰ τὴν πώλησιν δι' ἀποκοπῆς οἱ συμβαλλόμενοι, ἀφοῦ κατ' ἀρχὴν ἔμενον σύμφωνοι πρὸς σύναψιν τῆς ἀγοραπωλησίας, προκειμένου περὶ τοῦ καθορισμοῦ τοῦ ποσοῦ τοῦ τιμήματος κοινῇ συμφωνία ἀνέθετον εἰς ἓνα ἢ δύο πρόσωπα εὐυπόληπτα καὶ εἰδήμονα τῆς ἀξίας τῶν κτημάτων, οἱ ὅποιοι ὠνομάζοντο ἀποκοπταί, ὅπως ἐκτιμήσουν τὸ πωλούμενον καὶ ὁρίσουν ποῖον ἔπρεπε νὰ ἦτο τὸ δίκαιον καὶ εὐλογον τίμημα τῆς πωλήσεως. Ἡ περὶ αὐτοῦ ἀπόφασις τῶν ἀποκοπτῶν πρέπει νὰ ἦτο ὑποχρεωτικὴ διὰ τὰ συμβαλλόμενα μέρη. Ὅχι μόνον ἡ ἐκτίμησις αὕτη ἀπῆτει δαπάνην, διότι οἱ ἀποκοπταί φαίνεται ὅτι ἐλάμβανον ἀμοιβήν, ἀλλὰ καὶ ὁ διορισμὸς αὐτῶν ἐγένετο κατὰ κανόνα διὰ συνυποσχετικοῦ (κομπρομέσσου) τῶν συμβληθησομένων, συντασσομένου συνήθως ἐνώπιον νοταρίου¹, πρᾶγμα ἐμφαῖνον τὸ ὑποχρεωτικὸν τοῦ κατ' ἀποκοπὴν τιμήματος. Σπανιώτερον οἱ ἀποκοπταί διωρίζοντο προφορικῶς.

Ἡ ἀπόφασις τούτων ἦτο ὑποχρεωτικὴ διὰ τοὺς συμβαλλομένους ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι δὲν ἠδύνατό τις ἐξ αὐτῶν ν' ἀποστή τῆς ἀγοραπωλησίας, διότι τυχὸν δὲν ἐθεώρει συμφέρον ἢ δίκαιον τὸ κατ' ἀποκοπὴν ὁρισθὲν τίμημα. Εἶναι ὅμως εἰνόητον ὅτι, κοινῇ μεταγενεστέρα συμφωνία, ἠδύναντο τὰ μέρη νὰ συνάψουν τὴν ἀγοραπωλησίαν μὲ τίμημα μικρότερον ἢ καὶ μεγαλύτερον τοῦ ὑπὸ τῶν ἀποκοπτῶν ὁρισθέντος².

Κατὰ μεταγενεστέραν ἔγγραφον πληροφορίαν ἐκ Σύρου, τὸ εἶδος τοῦτο τῆς πωλήσεως φαίνεται ὅτι εἶχε καθιερωθῇ διὰ νὰ προλαμβάνεται τυχὸν ἀμφισβήτησις τῶν ἐχόντων δικαίωμα προτιμήσεως περὶ τοῦ ἀληθοῦς τιμήματος³.

Τὸ δεύτερον εἶδος πωλήσεως περιέχουν τὰ ὑπ' ἀρ. 3, 13, 22, 44 κ. ἄ. ἔγγραφα, καὶ δὲν παρουσιάζει τὴν ἐξαιρετικὴν.

Τέλος τὸ τρίτον, ἦτοι τὸ τῆς διὰ πλειστηριασμοῦ πωλήσεως, ἀπαντᾷ εἰς τὰ ὑπ' ἀρ. 18, 23, 25 ἔγγραφα. Πρόκειται περὶ ἐκουσίου πλειστηριασμοῦ, ὃ ὁποῖος γίνεται δημοσίᾳ εἰς τὴν Καγκελλαρίαν.

Περὶ τοῦ ἐὰν ἴσχυσαν τὰ τελευταῖα ταῦτα βλ. *Ἐπειροῖδα τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, 3 (1950), 160 σημ. 1 καὶ 168-9, καὶ Π. ΚΑΛΛΙΓΑ, *Περὶ ἐθίμων, ἐν Μελέταις καὶ Λόγοις*, Α' (Ἀθῆναι, 1899) 211 σημ. 1.

¹ Ὑπ' ἀρ. 69 τῆς 4 Ἀπριλίου 1541 πωλητήριο. Ὡς ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, εἶχε συνταχθῇ τοιοῦτο συνυποσχετικὸν καὶ ἐνώπιον Ἀκροστιχάρη, πρβλ. ὑπ' ἀρ. 7 τῆς 28 Ἰανουαρίου 1538 πωλητήριο.

² Ὑπ' ἀριθ. 52 τῆς 20 Φεβρουαρίου 1540 πωλητήριο.

³ Βλ. Καπίτουλον Σύρας τῆς 25 Δεκεμβρίου 1812 εἰς Α. ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, ἐνθ' ἀν., 79, καὶ εἰς Ἰ. καὶ Π. ΖΕΠΩΝ, I. G. R., VIII, 501.

Ἀπὸ τὰ ἔγγραφά μας φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν διὰ πλειστηριασμοῦ πώλησιν προηγεῖτο διὰ κήρυκος δημοσία γνωστοποίησις καὶ πρόσκλησις τῶν ἐπιθυμούντων τὴν ἀγορὰν τοῦ πράγματος (διαλαλημένον), κατὰ δὲ τὴν πλειοδοσίαν ἐνεγράφοντο εἰς τὸν κώδικα τῆς Καγκελλαρίας αἱ προσφοραὶ ὡς καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ πλειστηριασμοῦ, *ντελιβραρισμένον*, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῶν ἐγγράφων μας. Μετὰ τοῦτο δὲ συνετάσσετο ὑπὸ νοταρίου τὸ μεταξὺ τοῦ πωλητοῦ καὶ τοῦ ὑπερθεματιστοῦ, ἔγγραφον πωλήσεως, καθὼς ἐγίνετο καὶ εἰς τὰ ἄλλα δύο εἶδη πωλήσεως.

Ἐπὶ ἐκουσίου πλειστηριασμοῦ φαίνεται ὅτι ἡ ὠρίζετο δι' ἀποκοπτῶν προηγουμένως ἐν *minimum* τιμήματος¹, τὸ ὁποῖον, ἐὰν προσεφέρετο ὑπὸ ἀγοραστοῦ, ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ δεχθῇ ὁ ἐκθέτων τὸ πρᾶγμα πρὸς πώλησιν, ἐφ' ὅσον, ἐννοεῖται, δὲν προσέφερεν ἄλλος μεγαλύτερον τίμημα ἢ δὲν ἐπεφύλασεν εἰς ἑαυτὸν ὁ ἐκπλειστηριάζων τὸ δικαίωμα ν' ἀποδεχθῇ ἢ ὄχι τὴν τελευταίαν προσφορὰν κατ' ἐλευθέραν του κρίσιν².

Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς πωλήσεως ἐχρησιμοποιεῖτο, διότι εἶχε τὰ πλεονεκτήματα τῆς πωλήσεως δι' ἀποκοπῆς, ἐπὶ πλέον δὲ παρείχεν εἰς τὸν πωλητὴν τὴν δυνατότητα νὰ ἐπιτύχῃ τὸ ἀνώτερον ἐφικτὸν τίμημα, συγχρόνως δὲ ἀπέκλειεν ἐνδεχομένην ἀξίωσιν τοῦ πωλητοῦ περὶ ὑπερόγκου βλάβης.

Τὴν διὰ πλειστηριασμοῦ πώλησιν ἐγνώριζον καὶ αἱ Ἀσπίται τῆς Ρωμανίας (ἀρθ. 172), ὡς καὶ τὰ *Capitoli azontî*, 28.

Εἰς τὰ ἔγγραφά μας πωλήσεως, τὰ ὅποια φέρουν τὸν χαρακτῆρα τοῦ συστατικοῦ ἐγγράφου, ἡ ἐξόφλησις τοῦ τιμήματος παρίσταται ὡς ἐπιφέρουσα τὴν μεταβίβασιν τῆς κυριότητος ὁμοῦ μετὰ τῶν καθέκαστον δικαιωμάτων, τὰ ὅποια συνιστοῦν αὐτήν. Τὸ συντασσόμενον πωλητήριον ἐνεχειρίζετο εἰς τὸν ἀγοραστήν, τοῦτο ὅμως, ὡς ἐσημειώθη, δὲν εἶχε τὴν ἐννοίαν τῆς παραδόσεως δι' ἐγγράφου (*traditio cartae*), ἀλλ' ἀπλῶς τοῦ ἐδίδετο πρὸς ἀσφάλειάν του. Ἡ σύμβασις ἐτελειοῦτο διὰ τῆς καταβολῆς τοῦ τιμήματος καὶ τῆς συντάξεως καὶ ὑπογραφῆς τοῦ ἐγγράφου. Αἱ πωλήσεις μας δὲ εἶναι συμβάσεις τοῖς μετρητοῖς.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν χειρογράφων μας δὲν ὑπῆρχεν ἐν χρήσει μέσον τι δημοσιότητος πρὸς γνῶσιν τῶν τρίτων τῶν ὑποθηκεύσεων καὶ ἀπαλλοτριώσεων τῶν ἀκινήτων (λ.χ. καταχώρισις εἰς εἰδικὸν βιβλίον), διὰ τοῦτο ὁ πωλητὴς εἰς τὰ πωλητήριά μας συνήθως ὑπέσχετο ρητῶς ὅτι τὸ πωλούμενον δὲν τὸ εἶχε πρὸς οὐδένα ὑποθηκευμένον ἢ πωλημένον *ἐνωρίτερον*³.

¹ Ὑπ' ἀρ. 18 τῆς 9 Μαρτίου 1539 πωλητήριον.

² Τοῦτο, νομίζομεν, ἐνδεικνύει ἡ ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 23 ἐγγράφῳ ρήτρα «καθὼς ἐκωτενταρησθήκασιν μαὶ τὸν συμβῆον της τὸν σερ Νικολὸν εἰς τὸ ἀνωθεν πρέζος».

³ Βλ. ὑπ' ἀρ. 13, 18, 22, 23, 25, 28 καὶ 68 ἔγγραφα, ὡς καὶ κατωτέρω.

Εἰς τὰ πωλητήρια, ἀλλὰ καὶ γενικῶς εἰς ὅλας τὰς συμβάσεις τὰς περιεχομένας εἰς τὰ ἐκδιδόμενα ἔγγραφα, διὰ τὴν περίπτωσιν παραβάσεως τῶν συνομολογηθέντων συμφωνεῖται πρὸς ἐπίρρωσιν ποινικὴ ρήτρα. Ἐν καταπτώσει τοῦ προστίμου, ὠρίζετο εἰς αὐτὰ ὅτι τὸ ἥμισυ τούτου θὰ δίδεται εἰς τὴν αὐθεντίαν (τὸ ταμεῖον τοῦ Δουκός), τὸ δὲ ἕτερον ἥμισυ εἰς τὸν ἀναίτιον ἐκ τῶν συμβαλλομένων, θὰ παρέμενε δὲ καὶ ἡ σύμβασις ἰσχυρά¹.

II. ΑΝΤΑΛΛΑΓΗ

Αὕτη καλεῖται εἰς τὰ ἔγγραφα μας *ἀλλαξία καὶ καταλλαγή*².

Πᾶσαι αἱ περιεχόμεναι εἰς αὐτὰ ἀνταλλαγαὶ ἐγίνοντο δι' ἀπ' εὐθείας συμφωνίας τῶν μερῶν, ἄνευ δηλαδὴ τῆς παρεμβάσεως ἀποκοπτῶν πρὸς καθορισμὸν τῆς ἀξίας τῶν ἀνταλλασσομένων ἀκινήτων, καὶ τοῦτο, ὑποθέτομεν, διότι ἐπὶ τῆς ἀνταλλαγῆς δὲν ἴσχυε τὸ δικαίωμα τῆς προτιμήσεως, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ τῆς πώλησεως³.

Ἐὰν τὰ ἀνταλλασσόμενα κτήματα δὲν ἦσαν ἴσης ἀξίας—πραῖγμα σύνηθες—τότε ὁ δίδων τὸ μικροτέρας ἀξίας πρᾶγμα παρείχε καὶ χρηματικὸν τι ποσὸν⁴ ἢ ἄλλο ἀντικείμενον⁵ πρὸς ἐξίσωσιν τῆς ἀξίας τῶν ἀνταλλασσομένων. Τὸ οὕτω διδόμενον ἐκαλεῖτο *ἀπαναλλάγι*⁶ ἢ *ἀπαναλλαγή*.

Εἰς τὴν ὑπ' ἀρ. 81 τῆς 26 Ὀκτωβρίου 1576 ἀνταλλαγὴν, ἡ σύμβασις—πλὴν τῆς πληρωμῆς τῆς ἀπαναλλαγῆς, ἡ ὁποία ἐγένετο ἀμέσως—δὲν θὰ ἐξετελεῖτο εἰμὴ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐνὸς συμβαλλομένου μέρους, μεταξὺ τῶν κληρονόμων του καὶ τοῦ ἑτέρου συμβαλλομένου ἢ τῶν κληρονόμων του, συνεφωνήθη δὲ ὅτι ἐν τῷ

¹ Ἐγγραφα ὑπ' ἀρ. 77 τῆς 12 Νοεμβρίου 1575 καὶ 80 τῆς 27 Μαΐου 1577 κ. ἄ. Περὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς ποινικῆς ρήτρας ἐν τῷ βυζαντινῷ δικαίῳ βλ. Γ. Σ. ΜΑΡΙΔΑΚΗ, Τὸ ἀστικὸν δίκαιον ἐν ταῖς Νεαραῖς τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων (Ἀθῆναι, 1922), 217 ἐπ. Καὶ ἡ ἐν Ἰταλίᾳ κρατήσασα συνήθεια τῆς συνομολογήσεως ποινικῆς ρήτρας συνδέεται μὲ τὸν βυζαντινὸν κόσμον, P. S. LEICHT, *Il diritto privato preirneriano* (Bologna, 1933), 203.

² Ἐγγραφα ὑπ' ἀρ. 8 τῆς 10 Φεβρουαρίου 1538, 14 τῆς 23 Φεβρουαρίου ἰδίου ἔτους καὶ 81 τῆς 26 Ὀκτωβρίου 1576.

³ Βλέπε τὰς ὑπ' ἀρ. 22 τῆς 23 Μαρτίου 1539 καὶ 75 τῆς 10 Ὀκτωβρίου 1544 πωλήσεις, εἰς τὰς ὁποίας ὁ ἀγοραστής, συγγενὴς τοῦ πωλητοῦ, ἀποκαλεῖται *προτιμητέος*, εἰς δὲ τὴν πρώτην τούτων καὶ *γονικάρης*. Εἰς ἄλλην, τὴν ὑπ' ἀρ. 1 τῆς 7 Ἰανουαρίου 1538 πώλησιν γίνεται μνεῖα τοῦ *κολλοτεράνος* (=πλησιαστής).

⁴ Ἐγγραφον ὑπ' ἀρ. 14.

⁵ Ὑπ' ἀρ. 8 ἔγγραφον.

⁶ Ἐνθ' ἀν.

⁷ Ὑπ' ἀριθ. 14 καὶ 81 ἔγγραφα.

μεταξὺ θὰ κατεΐχοντο τὰ ἀνταλλασσόμενα κτήματα ὑπὸ τῶν τέως κυρίων ὑπὸ τὴν ιδιότητα τῶν ἐπικαρπωτῶν, καὶ ὡς λέγει τὸ ἔγγραφον *οὐζουφουρτονάριδες*¹.

III. ΕΜΠΡΑΓΜΑΤΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ

Καὶ ἄλλοτε ἐσημειώσαμεν² ὅτι τὰ διδασκόμενα ὑπὸ ἀλλογενῶν ἱστορικῶν βάσει ὠρισμένων φραγκικῶν πηγῶν, καθὰ οἱ ὑποδουλωθέντες Ἕλληνες κατὰ τὴν λατινικὴν κατάκτησιν διετήρησαν τὰς ἰδιοκτησίας των³, καὶ ἐὰν εἶναι ἐν μέρει ἀκριβῆ διὰ τὸν Μορέαν, διὰ τὸ Δουκάτον τοῦ Ἀρχιπελάγους δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Εἰς αὐτὸ ὁ ἰδρυτής του Μάρκος Α΄ Σανουῶδος ἐφήρμοσε μετὰ πάσης καθαρότητος τὴν φεουδαλικὴν ἀρχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν «πᾶσα παραχώρησις γῆς πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸν Δοῦκα». Κατ' ἐφαρμογὴν δὲ αὐτῆς, ἀφοῦ περιῆλθεν εἰς αὐτὸν ὁλόκληρος ἡ γῆ καὶ ἐκράτησεν ἐξ αὐτῆς τὴν μερίδα του, ἐκανόνισεν ἔπειτα καὶ παρεχώρησεν εἰς τοὺς ἐπιφανεῖς ἐκ τῶν συνεργατῶν του τὰ διάφορα φέουδα. Οἱ τέως ἰδιοκτῆται γηγενεῖς — πλὴν ἐλαχίστων ἴσως ἐξαιρέσεων — παρέμεινον μετὰ τῶν λοιπῶν δουλωθέντων κατοίκων τῆς νήσου ὡς δουλοπάροικοι, ἐργαζόμενοι τὴν γῆν ὑφ' ὠρισμένους κανόνας καὶ προϋποθέσεις τεθέντας ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος καὶ κειμένους προδήλως ἐντὸς τοῦ φεουδατικοῦ πλαισίου καὶ τῶν τοπικῶν συνήθων καὶ δυνατοτήτων.

Τὰ δημοσιευθέντα διπλώματα τῶν Δουκῶν τῆς Νάξου μᾶς πληροφοροῦν σχετικῶς μὲ παραχωρήσεις ὑπὸ τούτων γῆς καὶ δικαιωμάτων ἐπ' αὐτῆς πρὸς φεουδάρχας Φράγκους, ὑστερότερον ὅμως καὶ πρὸς τινὰς Ἕλληνας.

Διὰ τὰς σχέσεις ὅμως τῶν φεουδαρχῶν⁴ πρὸς τοὺς ἐργαζομένους τὴν γῆν των

¹ Ἡ λέξις ἀποτελεῖ προφανῶς μεταγραμματισμὸν τῆς ἰταλικῆς *usufruttuarii* μετ' ἀναγραμματισμοῦ.

² Ι. ΒΙΣΒΙΖΗ, Αἱ βολαὶ τῆς νήσου Κέας, εἰς *Ἐπετηρίδα Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, ΙΘ' (1949) (καὶ εἰς ἀνάτυπον), 38 ἐπ.

³ Ἀνωτέρω σ. 115 καὶ σημ. 1.

⁴ Ὁ φεουδάρχης, τιμαριώτης, ἐκαλεῖτο *ἄρχως* ἢ (κατὰ τὸν Π. ΖΕΡΛΕΝΤΗΝ, *Φεουδαλικὴ Πολιτεία*, ἐνθ' ἀν., 13) καὶ *τρανός*. Ἀφεντότοπος ὠνομάζετο ἐν Νάξῳ, ἐκεῖνος εἰς τὸν ὅποιον ἀνῆκε τὸ ἔδαφος. Ἐννοεῖται ὅτι οὗτος ἦτο συνήθως ὁ *ἄρχως*. Ὁ Ζερλέντης (ἐνθ' ἀν.) ἀνακριβῶς γράφει ὅτι ἀφεντότοπος ἦτο «ἡ γῆ τῶν φεούδων». Ἀφεντότοπος δὲν ἐσήμαινε τὴν γῆν τοῦ ἀφέντη, ἀλλὰ τὸν ἀφέντην τῆς γῆς. (Πρβλ. ἐνθ' ἀν., ὅπου ἀναφέρεται «καὶ ὕστερα τοῦ βάνει ὁ ἀφεντότοπος τὸ τέλος τοῦ σπιτιοῦ ἐκείνου, ὅπου θέλει νὰ κτίσῃ» (σ' 14). «Ἀφεντότοπος ἦτον εἰς τὰ Ζύρια ἦτον στοὺς 1517 καθὼς φαίνεται στὴν γραφήν, ὅπου ἔκαμε ὁ μισερ Μάρκος Δεστουνιάς ἢ Γιουστινιά...» (σ. 60), «ὕστερα ἀπὸ τὸν Μάρκον Δεστουνιά ἐστάθηκεν ἀφεντότοπος σιὰ Ζύρια ὁ μισερ Μιχελέτιος Δεστουνιά» (σ. 61). Βλ. καὶ ὑπ' ἀρ. 59 τῆς 27 Φεβρουαρίου 1540 πωλητήριον κ. ἄ., ἔτι δὲ καὶ Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἐν λέξει. Οὕτως ἐκαλεῖτο καὶ ἐν

ἐλάχιστα ἐγνωρίζομεν μέχρι σήμερον. Εὐτυχῶς εἰς τὰ ἐνταῦθα ἐκδιδόμενα χειρόγραφα ὑπάρχουν ἀρκεταὶ συμβάσεις ἐπὶ ἀκινήτων, καὶ μάλιστα ἀγροτικάι, αἱ ὁποῖαι μᾶς δίδουν εὐκρινῇ εἰκόνα ἀπὸ νομικῆς ἀπόψεως τῆς ἐν Νάξῳ ἀγροτικῆς ζωῆς, ὡς αὕτη, ἐξελιχθεῖσα ἐν τῷ μεταξύ, εἶχε διαμορφωθῇ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τοῦ Δουκάτου.

Ἐκ δημοσιευθέντων ὑπὸ τοῦ Π. Ζερλέντου ἀποσπασμάτων ἀπὸ κτηματολογικὸν βιβλίον τοῦ τιμαρίου Φιλωτίου, ἐγνωρίζομεν ὅτι ἡ γῆ διηρεῖτο εἰς *ἐντριτεμένην*, *μισιάρικην* καὶ *ἐλευθέραν*¹. Εἰς τὰ ἔγγραφά μας ὑπάρχουν συμβάσεις ἀφορῶσαι κυρίως τὰ δύο πρῶτα εἶδη τῆς γῆς, αἱ ὁποῖαι διασαφηνίζουν ἀρκετὰ τὰς τότε σχέσεις ἐπὶ τῆς ἐγγείου ἰδιοκτησίας.

α. *Γῆ ἐντριτεμένη*. — Ἡ περισσότερον συνηθιζομένη, ἀλλά, πιθανῶς, καὶ ἡ πλέον παλαιὰ σχέσις τοῦ φεουδάρχου πρὸς τὸν καλλιεργητὴν τῆς γῆς τοῦ ἦτο ἢ τῆς ἐντριτίας. Αὕτη ἀπετέλει ἓνα ἐμπράγατον δικαίωμα ἐπὶ ἀλλοτρίου ἐδάφους, διηνεκές, κληρονομητὸν καὶ ἀπαλλοτριωτὸν, συνιστάτο δὲ διὰ συμβάσεως καὶ εἶχε σκοπὸν τὴν καλλιέργειαν. Σύστασιν συμβάσεως ἐντριτίας περιέχουν τὰ ὑπ' ἀρ. 47 καὶ 58 ἔγγραφα.

Ἡ καλλιεργητὴς καλούμενος *καπιαστὴς* ἢ *κουντουβεράρης*², λαμβάνων εἰς ἐντριτίαν ἡμερον ἢ χερσον ἄγρον ἢ ἀμπελον³ ἢ καὶ δένδρα⁴, ἦτο ὑπόχρεως νὰ τὰ καλλιεργῇ τακτικῶς καὶ καλῶς δι' ἐξόδων ἀποκλειστικῶς ἰδικῶν του, καὶ νὰ δίδῃ εἰς τὸν παραχωρήσαντα αὐτὴν ἀφεντότατον τὴν καλουμένην ἐπίσης *ἐντριτίαν*⁵ ἢ *τρίτον*⁶ ἢ *ἀπότριτα*⁷.

Ἡ ἐντριτία, ὡς καὶ ἡ λέξις δηλοῖ, θὰ ἦτο ἀρχικῶς τὸ τρίτον τῶν καρπῶν, φαίνεται ὅμως ὅτι ὕστερον περιωρίσθη εἰς τὸ τέταρτον⁸. Τὰ ἔγγραφά μας οὐδὲν ἀναφέρουν περὶ τοῦ ποσοστοῦ ἐπὶ τῶν καρπῶν, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήρχετο ἡ ἐντριτία, εἰμὴ μόνον ὅτι αὕτη κατ' ἔθιμον σταθερὸν ἐδίδετο μόνον ἐκ τῆς ἐσοδείας τῆς

Κερκύρα, ΦΡ. ΑΛΒΑΝΑ, Περὶ τῶν ἐν Κερκύρα συναλλαγῶν γνωστῶν ὑπὸ τὰ ὀνόματα Συγκράτεια, σολιάτικα, κανισκεύσεις ἢ πάκτα, εἰς *Περιοδικὸν Δικηγορικοῦ Συλλόγου*, Β', 10.

¹ Π. ΖΕΡΛΕΝΤΟΥ, ἔνθ' ἀν., 16 ἐπ.

² Ὑπ' ἀρ. 11 ἔγγραφον.

³ Ἐγγραφα ὑπ' ἀρ. 8 καὶ 75

⁴ Ἐγγραφον ὑπ' ἀρ. 60.

⁵ Ἐγγραφα ὑπ' ἀρ. 17, 19, 41 κ. ἄ.

⁶ Ἐγγραφα ὑπ' ἀρ. 29, 59, 75. Περὶ τοῦ *τρίτου* ἐν Κύπρῳ βλ. ΧΡ. ΠΑΝΤΕΛΙΔΟΥ, Κυπριακὸν Χειρόγραφον, εἰς *περιοδικὸν Ἀθηνᾶ*, ΛΔ' (1922), 135-140.

⁷ Ἐγγραφα ὑπ' ἀρ. 8 καὶ 81.

⁸ Π. ΖΕΡΛΕΝΤΟΥ, ἔ.ἄ., 17.

χειμερινῆς σπορᾶς, ὅχι δὲ καὶ τῆς καλοκαιρινῆς¹. Εἶναι αὐτονόητον ὅτι τὸ τελευταῖον τοῦτο ἴσχυε μόνον ἐπὶ ἀγρῶν καὶ περιβολίων, ὅχι ὅμως καὶ ἐπὶ τῶν ἀμπέλων καὶ δένδρων, αἱ ὁποῖαι δίδουν καρπὸν ἅπαξ τοῦ ἔτους.

Ὁ κοπιαστὴς κατὰ τὴν σύναψιν τῆς συμβάσεως ἐπλήρωνεν εἰς τὸν παραχωροῦντα τὴν γῆν χρηματικὸν ποσὸν ἢ καὶ προᾶγμα κινητὸν², τὸ ὁποῖον ὠνομάζετο ἐμπατίκιον ἢ μπατίκι³. Τοῦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν ἐγγράφων μας ἦτο συνήθως κατ' οὐσίαν τίμημα, μάλιστα δὲ εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 20 ἐγγράφον ρητῶς καλεῖται «πρέζος ἐμπατικίου», ἥτοι τίμημα ἐμπατικίου⁴.

Ἐκ τοῦ ὅρου μπατίκι κατέληξεν, ὥστε πρὸς δήλωσιν καὶ αὐτῆς τῆς παραχωρήσεως εἰς ἐντροτίαν νὰ χρησιμοποιῇται τὸ ρῆμα μπατικιάζω⁵.

Ἀπὸ τὰ ἐγγραφά μας δὲν προκύπτει, ἐάν, ἐν περιπτώσει πωλήσεως ὑπὸ τοῦ κοπιαστοῦ πρὸς τρίτον, εἶχε δικαίωμα προτιμῆσεως ὁ ἀφεντότοπος⁶. Τὸ Βιβλίον ὅμως τοῦ Φιλωτίου ρητῶς ἀναφέρει ὅτι ἄνευ ἀδείας τοῦ ἄρχου δὲν ἐπετρέπετο ἡ πώλησις, διότι οὗτος ἔχαιρε δικαίωμα προτιμῆσεως καὶ πρὸ τῶν κολλητεράνων ἀκόμη⁷.

Ἡ σχέσις τῆς ἐντροτίας ἠδύνατο νὰ λυθῇ ἀπὸ τοῦ παραχωροῦντος, ἐὰν ὁ κοπιαστὴς δὲν ἐξεπλήρου τὰς ἀναληφθείσας διὰ τοῦ συναλλάγματος ὑποχρεώσεις του, καὶ δὴ τὴν τῆς καλλιέργειας τοῦ κτήματος. Εἰς τὴν ὑπ' ἀρ. 47 σύμβασιν ἐκτὸς τῆς διαλύσεως εἶχε σημειωθῇ ὅτι, ἐὰν ὁ κοπιαστὴς ἤθελεν ἀφίσει χωροῦντά τινα ἀκαλλιέργητα, ὁ φεουδάρχης εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ λάβῃ τὴν ἐντροτίαν του δι' ἐκτιμῆσεως ἀπὸ ἀποκοπιάς, ὡσὰν νὰ εἶχον καλλιέργηθῃ.

Ἐπὶ πόσον χρόνον ἔπρεπε νὰ μείνουν ἀκαλλιέργητα τὰ ἐντροιτεμένα κτήματα, διὰ νὰ δύναται ὁ ἀφεντότοπος νὰ λύσῃ τὴν σύμβασιν, δὲν προκύπτει ἐκ τῶν

¹ Ἐγγραφα ὑπ' ἀρ. 19, 20, 40, 47, 58 κ.ἀ.

² Ὡς λ.χ. ἓνα βόδι (ἐγγράφον ὑπ' ἀρ. 36).

³ Ἐγγράφον ὑπ' ἀρ. 47. Εἰς τὴν διὰ τοῦ ἐγγράφου τούτου συνιστωμένην ἐντροτίαν ὁ φεουδάρχης χαριζόμενος εἰς τὸν κοπιαστὴν δὲν λαμβάνει παρ' αὐτοῦ ἐμπατίκιον. Περὶ αὐτοῦ βλέπε κατωτέρω σ. 132 καὶ σημ. 1.

⁴ Κατὰ τὸ Βιβλίον τοῦ Φιλωτίου ἀνήρχετο τοῦτο εἰς τὸ ἥμισυ ἢ τὸ τρίτον τῆς ἀξίας τοῦ κτήματος (Π. ΖΕΡΑΕΝΤΟΥ, ἔ.ἀ. 18). Τοῦτο φαίνεται ὑπερβολικόν. Πρέπει ὅπωςδῆποτε νὰ σημειωθῇ ὅτι τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸ ἀνωτέρω κτηματολογικὸν Βιβλίον σχετικῶς πρὸς τὰ κρατοῦντα ἐπὶ τῶν ἀγροτικῶν σχέσεων ἐγράφησαν κατὰ τὸ ἔτος 1665, ἥτοι ὁλόκληρον αἰῶνα ἀργότερον ἀπὸ τὰ ἐγγραφά μας, εἶναι δὲ ἀπλᾶ πληροφορίαι τοῦ γραφέως τοῦ κτηματολογίου.

⁵ Ἐγγραφα ὑπ' ἀρ. 11, 36, 58 κ.ἀ.

⁶ Ἐγγραφα ὑπ' ἀρ. 2, 3, 15, 37, 46, 60, 61, 62 πωλήσεως ἐντροιτεμένου χωρὶς νὰ μετέχῃ ἄρχως ἢ νὰ γίνεται σχετικὴ μνεία περὶ αὐτοῦ.

⁷ Π. ΖΕΡΑΕΝΤΟΥ, ἔ.ἀ., 16-17. Κολλητεράνος = (ἐκ τοῦ ἰταλ. collaterale) ὁ συνορίτης, ὁ γειτνιάζων.

ἐγγράφων. Εἰς ἀναφορὰν δημοσιευομένην ὑπὸ τοῦ Ζερλέντου¹, τῶν χρόνων ὅμως τῆς Τουρκοκρατίας, ἀναφέρεται ὅτι ἐχρειάζετο τετραετία.

Ἐπίσης δὲν ἐξάγεται ἐκ τῶν χειρογράφων μας, ἐὰν ἡ σχέσις τῆς ἐντριτίας ἐλύετο διὰ τῆς διανομῆς τοῦ κτήματος μεταξὺ τοῦ παραχωροῦντος καὶ τοῦ κοπιαστοῦ. Ἀλλὰ εἰς τὸ κτηματολογικὸν Βιβλίον τοῦ Φιλωτίου ἐκτίθεται ἡ διὰ τῆς τοιαύτης διανομῆς λύσις τῆς ἐντριτίας, καθὼς καὶ ἡ ἀναλογία, τὴν ὁποίαν ἐλάμβανεν ἑκάτερος τῶν συμβαλλομένων ἐκ τῆς διανομῆς τοῦ ἐντριτεμένου κτήματος².

Ὁ συνήθης ὅμως τρόπος λύσεως τῆς ἐντριτίας ἦτο ἡ καλουμένη ἐλευθερία³. Αὕτη δὲν ἦτο ἄλλο τι ἢ πώλησις τοῦ κτήματος πρὸς τὸν κοπιαστήν⁴.

Τὸ τίμημα αὐτῆς καθωρίζετο ἢ δι' ἐλευθέρως συμφωνίας⁵ ἢ δι' ἀποκοπῆς⁶. Ἐκ τοῦ τιμήματος μόνον εἰς ἓν ἐκ τῶν ἐγγράφων μας «ἐλευθερίας» ἐκπίπτει τὸ δοθὲν κατὰ τὴν σύστασιν τῆς ἐντριτίας *μπατίκι*⁷. Εἰς τὰ λοιπὰ οὐδεὶς λόγος γίνεται περὶ συμψηφισμοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ τίμημα τῆς ἐλευθερίας.

Εἰς τὰ ἐλευθερούμενα ἐκ τῆς ἐντριτίας κτήματα ἐπεβάλλετο κατὰ κανόνα ἄλλο ἐμπράγματον βάρος, τὸ λεγόμενον *τέλος*⁸. Δηλαδή τὸ ἐλευθερούμενον κτῆμα, ἀντὶ τοῦ τέως πληρωνομένου ποσοστοῦ ἐπὶ τῶν καρπῶν, ὑπεχρεοῦτο εἰς τὴν εἰς τὸ διηνεκὲς πληρωμὴν ἐτησίως ἐνὸς χρηματικοῦ ποσοστοῦ⁹ ἢ καὶ εἰδους¹⁰, τὸ ὁποῖον ὀνομάζετο *τέλος*. Ἀλλὰ περὶ αὐτοῦ θὰ διεικδύσωμεν εἰδικώτερον κατωτέρω.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν ἐγγράφων μας ἀρεινότεροι δὲν ἦσαν πλέον μόνον οἱ φεδονάρχαι (*ἄρχοι*), ἀλλὰ καὶ ἄλλοι ἄπλοῖ ὑποτελεῖς ἔχοντες ἀποκτήσει ἐλευθέραν γῆν.

Εἶναι εὐνόητον προσέτι ὅτι τὸ ἐλευθερούμενον κτῆμα ἠδύνατο νὰ τεθῇ καὶ πάλιν εἰς ἐντριτίαν ὑπὸ τοῦ νέου κυρίου.

Ἡ ἐντριτία οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ἡ *decima feudale* τῆς Δύσεως συγχυθεῖσα ἐν

¹ *Ε.ά. 77.

² Αὐτόθι, 17.

³ *Εγγραφα ὑπ' ἀρ. 11, 19, 20, 36, 41.

⁴ Εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 11 ἐγγραφον ἀναγράφεται «*πουλεῖ καὶ ἐλευθερώνει*» καὶ «*πουλησία καὶ ἐλευθερία*», εἰς δὲ τὰ ὑπ' ἀρ. 20 καὶ 36 τὸ διδόμενον διὰ τὴν ἐλευθερίαν λέγεται «*πρέζος*» καὶ «*πρέζιον*».

⁵ *Εγγραφα ἀρ. 11, 19, 36.

⁶ *Εγγραφον 20.

⁷ *Εγγραφον 36.

⁸ Εἰς μίαν μόνον ἐκ τῶν συμβάσεων ἐλευθερίας τῶν ἐγγράφων μας, τὴν ὑπ' ἀρ. 36, δὲν συμφωνεῖται *τέλος*. Εἰς πάσας τὰς λοιπὰς ἐπιβάλλεται.

⁹ *Εγγραφα ὑπ' ἀρ. 11, 19, 41.

¹⁰ Λ.χ. μιᾶς ὀρνιθος, ἐγγραφον ἀρ. 20.

Νάξω κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἐγγράφων μας μὲ τὴν *decima dominicale*, ἡ ὁποία ἦτο ἀρχικῶς ἐνταῦθα *terza*¹. Ἄλλως τε κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μόνον ἡ οἰκονομικὴ σημασία τοῦ φεούδου παρέμενεν, ὅχι δὲ καὶ ἡ στρατιωτικὴ. Ὁ φεουδαλισμὸς ἐν Νάξῳ δὲν ἦτο πλέον θεσμὸς πολιτικός, ἀλλὰ συμβατικὸς τρόπος κυριότητος.^(*)

β. — *Γῆ μισιάρικη*. Ἡ ἄλλη συνήθης ἐμπράγματος σχέσις ἐπὶ τῶν ἀγροτικῶν κτημάτων (χωραφίων, περιβολίων, ἀμπέλων κλπ.) ἦτο τὸ παντοτεινὸν ἢ *κουντουβερνία*. Εἰς τοιαύτην σχέσιν ἀναφέρονται αἱ ὑπ' ἀρ. 7, 17, 42, 45, 64, 83, 84, 85, 87, 88 πράξεις.

Διὰ τῆς συμβάσεως ταύτης παραδίδεται κτῆμα ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου, ὀνομαζομένου *δοτῆρος*, πρὸς τὸν καλλιεργητὴν, καλούμενον καὶ ἐνταῦθα *κοπιαστὴν* ἢ *κουντουβερνάρην*, ὅπως τὸ βελτιώσῃ καὶ τὸ καλλιεργῇ τακτικῶς καὶ καλῶς, τοὺς δὲ παραγομένους καρποὺς μοιράζονται οὗτοι μεταξύ των ἐξ ἡμισείας.

Ἡ σχέσις αὕτη ἦτο διηνεκὴς, κληρονομητὴ καὶ ἀπαλλοτριωτή². Αὐτὸς ἦτο ὁ κανὼν. Ταῦτα ὅμως ἠδύναντο νὰ μεταβάλλωνται δι' ἀντιθέτου συμφωνίας. Οὕτως, εἰς τὴν ὑπ' ἀρ. 45 πράξιν συμφωνεῖται ὅτι, ἐὰν ὁ κοπιαστὴς ἀποθάνῃ ἄνευ τέκνων ἐκ νομίμου γάμου, νὰ μὴ δύναται νὰ δώσῃ τὸ κτῆμα εἰς ἄλλον, ἀλλὰ νὰ πληρώνεται, μετ' ἐκτίμησιν, διὰ τοὺς κόπους τοῦ καὶ τ' ἀγροσθήματά του καὶ νὰ μένῃ τὸ κτῆμα ἐλευθέρον εἰς τοὺς δοτῆρας. Ἐπίσης εἰς τὴν ὑπ' ἀρ. 82 πράξιν (ἀντίγραφον Π. Μηνιάτη) περιεχομένην *κουντουβερνίαν*, ὁρίζεται ὅτι ὁ κοπιαστὴς δὲν δύναται νὰ δώσῃ τὸ κτῆμα « *παρὰ εἰς ἕνα πρόσωπον ἀπὸ τὰ παιδιά του* », ἀποκλείει δηλαδή τὴν μεταβίβασίν του εἰς περισσότερα τοῦ ἑνὸς τέκνα του, πολὺ δὲ μᾶλλον εἰς πλείονας τρίτους.

Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἐντριτίαν, εἰς τὸ μισιάρικον δὲν βαρύνουν ὅλα τὰ ἔξοδα τὸν κοπιαστὴν — ἐκτὸς ἐναντίας συμφωνίας³ —, ἀλλὰ τὸ ἥμισυ τῶν σπόρων καὶ μέρος τῶν ἐξόδων θερισμοῦ βαρύνει τὸν δοτῆρα⁴.

Ἐὰν ὁ δοτὴρ ἀρνηθῇ τὴν καταβολὴν τῶν βαρυνόντων αὐτὸν σπόρων, τότε δὲν λαμβάνει οὗτος τὸ ἥμισυ τῶν καρπῶν, ἀλλὰ μόνον τὴν ἐντριτίαν⁵.

Ὁ κοπιαστὴς διὰ νὰ λάβῃ τὸ κτῆμα πρὸς καλλιέργειαν εἰς μισιάρικον ἐπλήρωνε, καθὼς καὶ εἰς τὴν ἐντριτίαν, χρηματικὸν ποσόν, *μπατίκι* καὶ ἐνταῦθα καλού-

¹ G. SALVIOLI, *Trattato di storia del diritto Italiano* ⁶ (Torino, 1908), 539 ἐπ.

² Ἐγγραφα ὑπ' ἀρ. 17, 42, 83, 87, κ.ἄ.

³ Ἐγγραφα ὑπ' ἀρ. 83, 86.

⁴ Ἐγγραφα ὑπ' ἀρ. 17, 64 κ.ἄ.

⁵ Ὑπ' ἀρ. 17 καὶ 84 πράξεις. Εἰς τὴν πρώτην ἐξ αὐτῶν ὁρίζεται ὅτι ὁ δοτὴρ λαμβάνει « *τὴν ἐντριτίαν κατὰ τὴν ὁζάντζαν τοῦ τόπου* », εἰς τὴν δευτέραν « *τὴν ἐντριτίαν ἀπὸ χειμωνικὸν καὶ καλοκαιρινόν* ».

μενον¹. Καὶ γενικῶς μπατίκι ἐπληρώνετο εἰς πᾶσαν σύμβασιν περὶ ἀκινήτου κτήματος, τῆς ὁποίας ἀντικείμενον ἦτο ἡ ἐκμετάλλευσις τούτου ὑπὸ τοῦ παραχωρησιολήπτου δι' εἰσόδου εἰς αὐτό. Οὕτως, ἐκτὸς τῆς συμβάσεως ἐντριτίας καὶ μισιάρικου παντοτεινοῦ, ἐδίδετο μπατίκι καὶ εἰς τὴν σύμβασιν τέλους, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, δι' ὅλας δὲ αὐτὰς τὰς συμβάσεις ἐχρησιμοποιεῖτο ἀδιακρίτως τὸ ρῆμα μπατικιάζω². Προκειμένου καὶ περὶ τῆς συμβάσεως κουντουβερνίας τὸ μπατίκι εἰς τὰ ἔγγραφα μας χαρακτηρίζεται συνήθως ὡς τίμημα τοῦ πράγματος³, ἀλλ' ἐνίοτε καὶ ὡς δικαίωμα τοῦ ἰδιοκτήτου⁴.

Εἰς μισιάρικον παντοτεινὸν ἡδύνατο νὰ δοθῇ καὶ κτῆμα τελοῦν ὑπὸ ἐντριτίαν⁵ ἢ τέλος⁶.

¹ Εἰς τὴν ὑπ' ἀρ. 86 σύμβασιν δὲν συμφωνεῖται — κατ' ἐξαιρέσιν — μπατίκι. Εἰς δὲ τὸ ὑπ' ἀρ. 64 ἔγγραφον ἀπαντᾷ ὁ τύπος ὁμπατίκιν. — Τὸ ἐμπατίκι παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ὠνομάζετο εἰσοδεκτικόν. Νεαρὰ 13 Λεόντος τοῦ Σοφοῦ (εἰς I. καὶ Π. ΖΕΠΩΝ, J. G. - R., I, 71 ἢ εἰς P. NOAILLES - A. DAIN, Les Nouvelles de Léon VI le Sage, 53), Πεῖρα XV, 14. — Ὁ ὅρος ἐμβατίκι ἢ μπατίκι ἐχρησιμοποιεῖτο μὲ τὴν ἰδίαν ἐννοίαν καὶ εἰς πλεῖστα ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος. Οὕτω λ.χ. ἐν Κερκύρᾳ (Φ. ΑΛΒΑΝΑ, ἔ.ἀ. 11 καὶ σημ. θ, ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Σχέδιον ἐπὶ τῆς Ἐπιμόρτου συναλλαγῆς (Ἀθήναι, 1900), 91, ἐν Ζακύνθῳ (ἔγγραφον τοῦ ἔτους 1508 ἐκδοθὲν ὑπὸ Α. ΖΩΗ, εἰς Φιλολογικὴν Πρωτοχρονίαν (Ἀθήναι, 1954), 171), ἐν Χίῳ (Ι. ΒΙΣΒΙΖΗ, Μεταξὺ τῶν συζύγων περιουσιακαὶ σχέσεις εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, εἰς Ἐπετηρίδα τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, Τεύχ. 14 (1948), καὶ εἰς ἀνάτυπον, 39 σημ. 3).

Περὶ ἄλλων σημασιῶν τοῦ ἐμβατικίου βλέπε αὐτόθι. Προσέτι ἀπαντᾷ τοῦτο εἰς τὸ Τυπικὸν τῆς παρὰ τὰς Σέρρας Μονῆς τοῦ Προδρόμου (ἐκδοσις M. Jugie, εἰς Byzantion, XII (1937), 65 στ. 4 - 12) ὅπου τὸ ἐμβατίκιον (ἐμβατίκιον μύλωνος) χρησιμοποιεῖται μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς προσόδου (αὐτόθι, 69). Τοῦ τελευταίου τούτου ἔλαβον γνῶσιν τῇ εὐγενεῖ ὑποδείξει τοῦ Καθηγητοῦ Franz Dölger.

² Ἐγγραφον ὑπ' ἀρ. 49. Οὕτω καὶ μεταγενεστέρως τὰ Ἔθιμα τῆς Νάξου τοῦ 1810, εἰς τὸ Κεφ. Η', ἐπιγραφόμενον Περὶ ἐμβατικίου, ὁμιλοῦν γενικῶς περὶ τῶν ἀγροτικῶν συμβάσεων ἀδιακρίτως.

³ Ἐγγραφα ὑπ' ἀρ. 17 καὶ 64 «εἰς ὁμπατίκιν καὶ πληρωμὴν τοῦ πραγμάτου, ἐστήσασιν πρόξιον».

⁴ Ἐγγραφον ἀρ. 42 «διὰ ἐμπατίκην καὶ δικαίωμαν τῶν νικοκυραίων». Εἶναι πολὺ πιθανὸν τὸ μπατίκι νὰ εἶχεν ἀρχικῶς τὴν μορφήν καὶ νὰ ἐδίδετο ὡς ἀναγνωριστικὸν τοῦ δικαιώματος χωροδεσποτείας (d. dominicale) τοῦ παραχωροῦντος (δοτηρος), καθὼς ἦτο ἐν Ἰταλίᾳ εἰς τὸν libello τὸ calciarium καὶ ἡ intratura. Περὶ τῶν τελευταίων τούτων βλ. S. Pivano, I contratti agrari in Italia nell'alto Medio evo (Torino, 1904), 188 ἐπ. G. SALVIOLI, ἔ.ἀ., 548. Φαίνεται ὅτι καὶ τὸ βυζαντινὸν εἰσοδεκτικὸν ἐν μέρει εἶχε καὶ τὸν χαρακτήρα τοῦτον, Πεῖρα XV, 14. Ὁ Α. Κοραῆς (Ἀτακτα, Δ' (μέρος α), 18), θεωρεῖ τὸ ἐμβατίκιον συνώνυμον πρὸς τὸ investitura, ὅρον, ὡς γνωστόν, φεουδαλικὸν σημαίνοντα τὴν περιβολήν, ἔνδυσιν τοῦ φεοῦδου.

⁵ Ἐγγραφον ὑπ' ἀρ. 42.

⁶ Ἐγγραφα ὑπ' ἀρ. 45, 64 καὶ 84.

Ἐὰν οἱ δοτῆρες ἤθελον νὰ πωλήσουν τὸ μισιάρικον κτῆμα, φαίνεται ὅτι ὁ κοπιαστής εἶχε δικαίωμα προτιμήσεως. Οὕτως εἰς τὴν ὑπ' ἀρ. 64 τῆς 13 Μαρτίου 1541 πρᾶξιν συμφωνεῖται ὅτι, ἐὰν θέλουν οἱ δοτῆρες νὰ πωλήσουν τὸ κτῆμα, νὰ ἐκτιμᾶται τοῦτο δι' ἀποκοπτῶν καὶ νὰ τὸ ἀγοράζῃ ὁ κοπιαστής συμψηφίζων εἰς τὸ δι' ἀποκοπῆς ὁρισθὲν τίμημα τὸ δοθὲν *μπατίκι*. Μεταξὺ δὲ τῶν ἐγγράφων μας ὑπάρχει ἡ ὑπ' ἀρ. 7 τῆς 20 Ἰανουαρίου 1538 πώλησις μισιάρικου πρὸς τὸν κουντουβερνάρην ἐπὶ τιμήματι ὁρισθέντι δι' ἀποκοπτῶν διορισθέντων διὰ *κομπρομέσου*. Ἐκ τοῦ τιμήματος ἐκπίπτει τὸ δοθὲν *ἐμπατίκι*. Διὰ τῆς πωλήσεως ταύτης ἐπιτίθεται εἰς τὸ πωλούμενον μισιάρικον τέλος ὑπὲρ τοῦ πωλητοῦ ἰδιοκτήτου, τὸ ὁποῖον ὠρίσθη ὁμοίως ὑπὸ τῶν ἰδίων ἀποκοπτῶν. Ἡ ἀγορὰ τοῦ μισιάρικου ὑπὸ τοῦ κοπιαστοῦ χαρακτηρίζεται πάντοτε εἰς τὸν κώδικά μας ὡς «*πώλησις*», οὐδέποτε δὲ «*ἐλευθερία*», ὡς ἐπὶ ἐντριτίας.

Ἡ σύμβασις τῆς κουντουβερνίας ἐλύετο, ἐὰν ὁ κοπιαστής δὲν ἐτήρει τὴν ὑποχρέωσίν του περὶ τακτικῆς καὶ καλῆς καλλιεργίας τοῦ κτήματος ἢ κατεχρᾶτο τὸν δοτῆρα εἰς τὸ εἰσόδημα, καὶ ἐν γένει δὲν ἐπεκίρησε τὰς ὑποχρεώσεις του, ὁπότε συμφωνεῖτο ὅτι οἱ δοτῆρες εἶχον τὸ δικαίωμα τῆς ἀποβολῆς του ἄνευ προσφυγῆς εἰς τὸ δικαστήριον, καὶ ὁ κοπιαστής ἔχανεν ὅλους τοὺς κόπους του καὶ τὸ δοθὲν *μπατίκι*. Εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 87 τῆς 15 Μαρτίου 1573 μισιάρικον, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν συμφωνεῖται *μπατίκι*, ὁρίζεται ὅτι ὁ κοπιαστής εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ φέρῃ «*κληρονομικῶς, αἰωνίως*» δις τῆς ἐβδομάδος *καρίσκι*² εἰς τὴν δοτῆρα ἐξ ὅλων τῶν προϊόντων τοῦ κτήματος.

Ὡς ἐσημειώσαμεν, ἡ σύμβασις τῆς κουντουβερνίας ἦτο διηνεκῆς. Ἡδύνατο ὅμως δι' ἐναντίας συμφωνίας νὰ ὁρισθῇ ἄλλο τι. Οὕτως εἰς τὴν ὑπ' ἀρ. 60 τῆς 20 Φεβρουαρίου 1540 πρᾶξιν τὸ κτῆμα δίδεται ὡς μισιάρικον *προσωρινόν*, δηλαδή μέχρι τῆς πωλήσεώς του ὑπὸ τοῦ δοτῆρος. Ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν περίπτωσιν τῆς πωλήσεως ὁρίζεται εἰς τὴν πρᾶξιν ταύτην, ὅτι θὰ ἦτο προτιμητέος ὁ κοπιαστής.

Τὸ μισιάρικον εἶναι μορφή τῆς μεσαιωνικῆς συμβάσεως *parziaria* (p. a metà)³. Τὴν σχέσιν ταύτην ἐγνώριζε καὶ τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον⁴. Ἐπίσης καὶ εἰς

¹ Ἐγγραφα ὑπ' ἀρ. 42 καὶ 84.

² Τὸ *καρίσκι* = δῶρον συμπεφωνημένον. Τοῦτο ἀπαντᾷ εἰς πολλὰ μέρη, ἔτι δὲ καὶ εἰς Κέρκυραν, ὅπου ἦτο ἐν χρήσει καὶ ἀγροτικὴ σύμβασις φέρουσα τὸ ὄνομα *κανισκευρία*. Μ. ΠΟΥΛΑ, Νύξεις τινὲς περὶ τῶν ἐν Κερκύρᾳ συγκρατειῶν καὶ κανισκευσιῶν (Κέρκυρα, 1868), 5 ἐπ. καὶ ἐγγραφον τοῦ ἔτους 1660 (αὐτόθι, 17-18), ΦΡ. ΑΛΒΑΝΑ, Περὶ τῶν ἐν Κερκύρᾳ συναλλαγῶν κλπ., ἔ. ἀ., 16 - 17, καὶ ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Σχέδιον ἔ. ἀ. 9 - 10.

³ S. PIVANO, op. cit., 328 ἐπ.

⁴ D. 19. 2. 25 § 6.

τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἦτο πολὺ διαδεδομένη σχέσις παρομοίας φύσεως¹, μέχρι δὲ σήμερον εἰς πολλὰ μέρη διατηρεῖται ὁ ὅρος *μισιάρικον*.

Περὶ τοῦ μισιάρικου περιέχει πληροφορίας καὶ τὸ Βιβλίον τοῦ Φιλωτίου², αἱ ὁποῖαι ὅμως δὲν συμφωνοῦν κατὰ πάντα πρὸς τὰ ἐκ τῶν ἐγγράφων μας προκύπτοντα. Εἰς τὸ Βιβλίον τοῦτο γίνεται λόγος καὶ περὶ λύσεως τῆς κουντουβερνίας διὰ διανομῆς μεταξὺ δοτῆρος καὶ κοπιαστοῦ, ἀναφέρεται δὲ καὶ τὸ ἀναλογοῦν κατὰ τὸ δίκαιον ποσοστὸν ἐκ τῆς διανομῆς εἰς ἑκάτερον τῶν μερῶν.

γ. — *Γῆ ἐλευθέρα*. Ποία ἀκριβῶς ἦτο ἡ *ἐλευθέρα γῆ* δὲν ἐξάγεται ἀμέσως ἐκ τῶν ἐγγράφων μας. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἦτο ἡ μὴ ὑποκειμένη εἰς ἐμπράγματον βάρος, ὡς ἡ ἐντριτία, ἡ κουντουβερνία, τὸ τέλος.

δ. — *Τέλος*. Ἄλλη σχέσις ἐπὶ τῶν ἀκινήτων, ἀγροτικῶν³ καὶ ἀστικῶν⁴, ἦτο ἡ τοῦ τέλους. Ἀπετέλει καὶ τοῦτο διηνεκές, κληρονομητὸν καὶ ἀπαλλοτριωτὸν⁵ ἐμπράγματον βάρος ἐπὶ ἀκινήτου. Κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἐγγράφων μας συνίστατο συνήθως εἰς χρηματικὸν ποσὸν ἐνίοτε ὅμως καὶ εἰς εἶδος⁶ ἢ καὶ εἰς ἀμφοτέρω⁷, ἐπληρῶνετο δὲ κατ' ἔτος καὶ εἰς ὁρισμένην ἐποχὴν⁸ πρὸς τὸν δικαιοῦχον τοῦ τέλους.

Ἦτο δυνατόν ἐπὶ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ κτήματος νὰ ὑφίστανται περισσότερα τοῦ ἑνὸς τέλη πρὸς διαφόρους δικαιοῦχους⁹.

Τὸ τέλος, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἐντριτίαν, δὲν ἀπέβλεπε μόνον εἰς τὴν παραχώρησιν γῆς πρὸς καλλιέργειαν, ἀλλ' ἐξοπηρεῖται καὶ ἄλλους σκοποὺς καὶ κυρίως ἐδίδετο ἐπὶ παραχωρήσεως ἐδάφους, ἀποβλεπούσης εἰς τὸ νὰ ἔχη ὁ παραχωρησιολήπτης οἰκοδομὴν ἐπ' αὐτοῦ¹⁰. Τὸ τέλος ἐνταῦθα, ἀλλὰ καὶ ἡ ὅλη σχέσις, προσομοιάζει

¹ Αὕτη ἐκαλεῖτο *ἡμίσεια*, ὁ δὲ καλλιεργητὴς *ἡμισειαστής*, Νόμος Γεωργικὸς I, 22 - 25. Ἀπόφασις ἔτους 1401, εἰς MIKLOSICH et MÜLLER, Acta, II, 506. Βλέπε K. E. ZACHARIAE VON LINGENTHAL, Geschichte des Griechisch - Römischen Rechts³ (Berlin, 1892), § 60, 255 - 6. ² Π. ΖΕΡΑΕΝΤΟΥ, ἔ.ἀ. 18. ³ Ἐγγραφα ὑπ' ἀρ. 21, 45, 51, 60 κ.ἀ.

⁴ Ἐγγραφα ὑπ' ἀρ. 21, 33, 37, 43 κ.ἀ.

⁵ Ἐγγραφα ὑπ' ἀρ. 64 καὶ 72 πωλήσεων καὶ τέλους, ὡς καὶ τὸ ὑπ' ἀρ. 10 τῆς 14 Φεβρουαρίου 1538 ὅμοιον, διὰ τοῦ ὁποίου τέλος συνιστᾶται ὡς προῖξ. Βλέπε καὶ ὑπ' ἀρ. 39 τῆς 9 Νοεμβρίου 1540 διαθήκην.

⁶ Λ.χ. ἓνα πετεινόπουλο (ἔγγραφα ὑπ' ἀρ. 49, 66, 75).

⁷ Ἐγγραφον ὑπ' ἀρ. 12.

⁸ Ἐγγραφον ὑπ' ἀρ. 47. Τὸ ἀναφερόμενον εἰς αὐτὸ *μπενεφίτζιον* δὲν ἔχει τὴν ἔννοιαν τῆς ἐν τῇ Δύσει ὁμωνύμου συμβάσεως (S. PIVANO, ἔ.ἀ., 117 ἐπ. καὶ ἰδίᾳ 119), ἀλλ' ἀπλῶς σημαίνει εὐεργεσίαν. ⁹ Οὕτως εἰς τὸ κτῆμα περὶ τοῦ ὁποίου τὸ ὑπ' ἀρ. 23 ἔγγραφον.

¹⁰ Ἐγγραφον ὑπ' ἀρ. 49. Εἰς τὴν σύμβασιν ταύτην πληρῶνεται ἐφ' ἅπαξ καὶ ἐν δουκάτον ὡς *μπατίκι*, προδήλως. Περὶ τοῦ τέλους ἐπὶ οἰκοδομῶν βλ. Βιβλίον Φιλωτίου, εἰς Π. ΖΕΡΑΕΝΤΟΥ, ἔ.ἀ., 14.

πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν¹ καὶ τὸ κατ' αὐτὴν διδόμενον *solarium*. Ἐπίσης, καθὼς ἐσημειώθη ἤδη, τὰ ἐλευθερούμενα ἐκ τῆς ἐντροτίας ἢ πωλούμενα εἰς τὸν κοπιαστὴν μισιάρικα κτήματα ἐπεβαρύνοντο διὰ τέλους².

Πλὴν τούτων, καὶ εἰς πωλήσεις, ἐκτὸς τοῦ συμφωνουμένου εἰς μετρητὰ τιμήματος, συνιστάτο ἐνίοτε ἐπὶ τοῦ πωλουμένου καὶ τέλος ὑπὲρ τοῦ πωλητοῦ καὶ τῶν κληρονόμων του, ἀποτελοῦν καὶ τοῦτο μέρος τοῦ τιμήματος³.

Προσέτι, φαίνεται ὅτι καὶ ἰδιοκτῆται ἀκινήτων ἔχοντες ἀνάγκην χρημάτων συνίστων ἐπ' αὐτῶν τέλος ἀντὶ ὠρισμένου χρηματικοῦ ποσοῦ. Οὕτως εἰς τὴν ὑπ' ἀρ. 66 τῆς 25 Μαρτίου 1541 πρᾶξιν αἱ κυρίαι ἐνὸς ἀμπελίου καὶ ἐνὸς χωραφίου ἀντὶ τιμήματος εἰς χρῆμα συνιστοῦν διὰ πωλήσεως ὡς τέλος ἐπὶ τούτων ἐν μέτρον οἴνου ἐκ τῆς ἀμπέλου. Τὸ τέλος τοῦτο ἔπρεπε νὰ πληρώνεται κληρονομικῶς εἰς τὸν ἀγοραστὴν ἐτησίως. Ἐὰν ἔτος τι δὲν παρῇγεν ἡ ἀμπελος τῶν πωλητῶν τὸ μέτρον τοῦ οἴνου, αἱ συνιστῶσαι αὐτὸ ἰδιοκτῆτραι τῶν κτημάτων ἔπρεπε νὰ τὸ ἀγοράζουν παρ' ἄλλου καὶ νὰ τὸ δίδουν εἰς τὸν δικαιούχον ἀγοραστὴν τοῦ τέλους. Ἡ καθυστέρησις δὲ τῆς καταβολῆς τοῦτο κατὰ τὸ κρατοῦν ἔθιμον, ὡς λέγει τὸ ἔγγραφο, παρεῖχε τὸ δικαίωμα εἰς τὸν δικαιούχον τοῦ τέλους, νὰ λάβῃ εἰς τὴν κατοχὴν του αὐτὸ τοῦτο τὸ βεβαρημένον κτῆμα.

Ἡ σύμβασις αὕτη κατ' οὐσίαν οὐδὲν ἄλλο ἢτο ἡ σύμβασις δανεισμοῦ ἐπὶ τόκῳ, μὲ οἷονεὶ ὑποθήκην τοῦ βεβαρημένου μὲ τὸ τέλος κτήματος, ὑπὲρ τοῦ δανειστοῦ, δικαιούχου τοῦ τέλους.

Τὸ κτῆμα τὸ βαρυνόμενον μὲ τέλος, ἀνομάζετο *τελεασμένον*⁴, ἡδύνατο δὲ νὰ ἐλευθερωθῇ διὰ συμφωνίας περὶ ἐξαγορᾶς τοῦ μεταξὺ τοῦ δικαιούχου τοῦ τέλους καὶ τοῦ ἰδιοκτῆτου τοῦ βεβαρημένου κτήματος. Ἡ σύμβασις αὕτη, πώλησις κατ' οὐσίαν, ὠνομάζετο — ὅπως καὶ ἡ ἐξαγορὰ τῆς ἐντροτίας — *ἐλευθερία*. Τοιαύτην *ἐλευθερίαν* περιέχουν ἡ ὑπ' ἀριθ. 12 πρᾶξις καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 82 ἀντίγραφον τοῦ νοταρίου Π. Μηνιάτη. Δι' ἀμφοτέρας τὰς *ἐλευθερίας* ἐπληρώθη τίμημα εἰς μετρητά.

Αἱ εἰς τὰ ἔγγραφα μας συστάσεις τέλους ὀφείλονται προφανῶς εἰς τὴν φραγκικὴν ἐπίδρασιν, τὰ δὲ εἰς αὐτὰς συνομολογούμενα τέλη ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰς

¹ Περὶ αὐτῆς ἐν Ἰταλίᾳ κατὰ τοὺς Μέσους Χρόνους βλ. A. Solmi, *Il diritto di superficie nei documenti italiani del Medio Evo*, εἰς *Studi storici sulla proprietà fondiaria nel Medio Evo* (Roma, 1937), 55 ἐπ.

² Ἐγγραφοῦ ὑπ' ἀρ. 40.

³ Οὕτως εἰς τὰ ὑπ' ἀρ. 43 καὶ 63 πωλητήρια.

⁴ Ἐγγραφοῦ ὑπ' ἀρ. 40.

εἰς τὴν Δύσιν μορφὰς αὐτῶν, ἥτοι τῶν ἀποταμιευτικῶν (censi riservativi) καὶ τῶν συστατικῶν (cosignativi ἢ constitutivi)¹ τελῶν.

Βεβαίως εἰς τὰ χειρόγραφα μας ὑπάρχουν καὶ παραχωρήσεις γῆς ἐπὶ τέλει, ὡς λ.χ. εἶναι ἡ ὑπ' ἀρ. 47 τῆς 14 Μαρτίου πρᾶξις², συνήθως ὅμως ἔχομεν τέλη ἀποταμιευτικά, ὡς εἶναι αἱ περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας συνεφωνεῖτο τὸ τέλος εἰς πωλήσεις ἢ ἐλευθερίας ἐντριτίας κλπ. Τὸ τέλος δὲ τοῦτο κατὰ τὰς κρατούσας εἰς τὴν Δύσιν θεωρίας τῶν χρόνων ἐκείνων διέφερε τῆς ἐμφυτεύσεως, διότι εἰς τὸ τέλος μετεβιβάζετο ἡ πλήρης κυριότης τοῦ πράγματος, ἐνῶ εἰς τὴν ἐμφύτευσιν ἀπηλλοτριοῦτο μόνον ἡ ὠφέλιμος κυριότης, ὅχι δὲ καὶ ἡ ἄμεσος.

Ὡς εἶδομεν ἄνωτέρω, μεταξὺ τῶν ἐγγράφων μας³ περιλαμβάνεται καὶ συστατικὸν τέλος. Δι' αὐτοῦ τὸ συνιστώμενον ὑπὲρ τοῦ δανειστοῦ τέλος ἀποτελεῖ ὠφέλημα καλύπτον τὸ ὑπὸ τούτου δοθὲν καὶ μὴ ἐπιστρεπτέον κεφάλαιον ἔντοκον εἰς τὸ διηνεκές.

ε. — *Σύμβασις παροικίας*. Ἐκτὸς τῶν ἄνωτέρω συμβάσεων, εἰς τὰ ἐγγράφα μας ἀπαντῶσι λείψανα, περιοριζόμενα εἰς μίαν ὑπόθεσιν, ἑτέρας συμβάσεως, τῆς τῆς παροικίας. Λέγομεν «λείψανα», διότι δὲν προέχεται εἰς τὰ ἐκδιδόμενα ἐνταῦθα χειρόγραφα οὐδεμία τοιαύτη σύμβασις, πλην ὅσας συνιστῶμεν τοὺς ὅρους «παροίκισσα», «χωράριον παροικομένης τῆς ἐντριτίας» (ἐγγράφον 40) καὶ «παροικομένη (ἄμπελος) νὰ δίδῃ ἓνα μέτρον κρασί» (ἐγγράφον 71), οἱ ὅποιοι προδίδουν ἀναμφισβητήτως ὅτι θὰ ὑπῆρξεν ἄλλοτε καὶ εἰς τὴν Νάξον σύμβασις παροικίας. Πρέπει νὰ προστεθῇ ὅτι δὲν εἶναι γνωστὸν οὔτε μεταγενέστερον ναυτικὸν ἐγγράφον περιέχον τοιαύτην σύμβασιν. Ὅθεν, εἶναι φυσικόν, ν' ἀγνοοῦμεν τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τὰ προαπαιτούμενα τῆς συμβάσεως ταύτης εἰς τὴν Νάξον. Εἶναι ὅμως πιθανὸν ὅτι αὕτη δὲν θὰ ἀπεμακρύνετο πολὺ τῆς ἐν τῇ Δύσει συνηθιζομένης συμβάσεως, τῆς φερούσης τὸ ὄνομα *contratto di colonia*, κατὰ τὴν ὁποίαν παρεχωροῦντο εἰς ἐλευθέρους παροικικὰ κτήματα πρὸς καλλιέργειαν, μὲ τὴν ὑποχρέωσιν τῆς πληρωμῆς τοῦ κανόνος, τὸν ὁποῖον καὶ οἱ πάροικοι ἐπλήρωνον. Δηλαδή ἡ ἀνάληψις κτημάτων ἐν παροικίᾳ ἐπέφερεν ἐξίσωσιν τοῦ εἰσερχομένου εἰς τὸ κτῆμα πρὸς τοὺς παροίκους μόνον ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν περουνιακῶν ὑποχρεώσεων, αἱ ὁποῖαι ἐδέσμευον τοὺς τελευταίους πρὸς τὸν ἰδιοκτήτην⁴.

¹ G. SALVIOLI, ἔ.ἀ., 538 ἐπ.

² Βλέπε περὶ τούτου Ἀσσίζας Ρωμανίας, ἀρθρ. 142, 192, καὶ ἐγγράφον ἔτους 1436 εἰς E. GERLAND, *Neue Quellen zur Geschichte des Lateinischen Erzbistums Patras* (Leipzig, 1903), 218. ³ Ὑπ' ἀρ. 66 πρᾶξις τῆς 25 Μαρτίου 1541.

⁴ S. PIVANO, ἔ.ἀ., 305 ἐπ. Περὶ τῶν μισθωτῶν ἢ παροίκων (*coloni liberi*) εἰς τὸ Βυζάντιον βλ. Α. ΣΙΑΕΡΙ, *Ἱστορία τοῦ οἰκονομικοῦ βίου*, Α' (Ἀθήναι, 1950), 232-33.

Ἀπὸ τὰ ἐγγραφά μας, ἐκ μὲν τοῦ ὑπ' ἀρ. 40 προκύπτει ὅτι τὸ ἐν παροικία κτῆμα ἐβαρύνετο μὲ ἐντριτίαν, δηλαδή εἶχεν ἐν προκειμένῳ δι' αὐτὸ ἡ παροίκισσα τὰς ἐκ τῆς ἐντριτίας ὑποχρεώσεις, ἐκ δὲ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 71 ὅτι ἡ παροικομένη ἄμπελος ὑπέκειτο εἰς τέλος.

IV. ΥΠΟΘΗΚΗ

Κατὰ κανόνα ἐν τέλει τῶν ἀμφοτεροβαρῶν συμβάσεων τῶν χειρογράφων μας, καὶ ἰδία τῶν πωλήσεων, τίθεται ἡ ρήτρα ὅτι εἰς περίπτωσιν ἐκνικήσεως «ὁμπληγάζεται αὐτὸς (ὁ πωλητῆς) καὶ τὰ καλὰ του κινητὰ καὶ ἀκίνητα νὰ ἀπηλογοῦνται τοῦ ἀγοραστοῦ εἰς ὅλα τὰ ντάνια ἡντερέσα»¹.

Ἡ ρήτρα αὕτη δὲν ἀποτελεῖ ἄλλο τι παρὰ ἐπανάληψιν τῆς τότε, ἀλλὰ καὶ μέχρι σήμερον κρατούσης ἀρχῆς τοῦ δικαίου, κατὰ τὴν ὁποίαν, ὅταν ὁ ὀφειλέτης δὲν ἱκανοποιῇ οἰκειοθελῶς τὸν δανειστήν, δικαιούται ὁ τελευταῖος νὰ ἐπιδιώξῃ καὶ ἐπιτύχῃ τὴν ἱκανοποίησιν τῆς προσηκόντως ἀνεγνωρισμένης ἀξιώσεώς του δι' ἀναγκαστικῶν μέσων ἐπὶ τῆς κινήτης καὶ ἀκινήτου περιουσίας τοῦ ὀφειλέτου, δὲν ἔχει δὲ τὴν ἔννοιαν τῆς γενικῆς ὑποθήκης ἐπὶ τῆς περιουσίας τοῦ πωλητοῦ πρὸς προνομιακὴν ἱκανοποίησίν του, δεσμευομένης ἐν τῷ μεταξὺ τῆς ἐλευθέρας διαθέσεως ταύτης. Καὶ παρὰ τὴν ὑπαρξίν τῆς ἐν λόγῳ ρήτρας ὁ πωλητῆς ἠδύνατο ἐλευθέρως καὶ ἄνευ περιορισμοῦ ἐκ ταύτης νὰ ἐκποιῇ τὴν περιουσίαν του καὶ ἐν γένει νὰ τὴν ἀπαλλοτριώσῃ.

Ἐκτὸς ὅμως τῆς γενικῆς ταύτης ρήτρας, εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 1 πωλητήριον τῆς 7 Ἰανουαρίου 1538 περιέχεται ὅτι «... νὰ εὐρεθῇ τινὰς... νὰ γυρέψῃ δικαιώματα εἰς τὸ λεγόμενον δῶμαν (τὸ πωλούμενον)... ὁμπληγάρουνσιν οἱ λεγομένοι πούλητάδαις τοῖς ἀνωθεν κερα Ρίνης (ἀγοραστρίας) ἣν περπέτουω τὸ κατώγιν τοῦ λεγομένου δωματίου, νὰ πλώνουσιν εἰς αὐτὸ, νὰ πληρώνονται ὅλα ταντάνια ἡντερέσα ἔτζει καὶ εἰς τὰ δε λοιπά των καλὰ», εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 7 τῆς 20 Ἰανουαρίου 1538 ὅμοιον φέρονται καὶ τὰ ἑξῆς: «Ἡ δὲ σε περ κάζω δια κανέναν καιρὸν νὰ ἤθελεν σικωθῇν τινὰς... νὰ γυρέψῃ δικαιώματα εἰς τὸ παρὸν πράμα (τὸ πωλούμενον)... ὁμπληγάρην του ὁ ρηθεῖς σερ Φραγγίας (ὁ πωλητῆς) τὸ ἀμπέλην του, ὅποῦ ἔχει εἰς τοῖς ἀγίοις Σαράντες... ἔτζει καὶ τὰ δε ληπά του καλλὰ νὰ ἀπηλογοῦνται τῶν εἰρημένων ἀγοραστάδων εἰς ὅλα ταντάνια ἡντερέσα, ὅποῦ ἐθέλασιν ἀκαδέρει», εἰς δὲ τὸ ὑπ' ἀρ. 26 τῆς 20 Ἀπριλίου 1539 προικοσύμφωνον ὑπάρχει ἡ συνομολογία «Καὶ δι(ὰ) συγουρητὰ τῶν ἀνωθεν δονκατῶν... ὁμπληγάρη του ὁ γαμπρός του ὁ κὺρ Μόσχος τὸ περιβόλην του... νὰ τοῦ τα στρέφῃ ὀπίσω· ἔτζει τοῦ ὁμπληγάρει καὶ τὰ δε λοιπά του καλλὰ...». Ἐκ τῶν περικοπῶν τούτων, ὥς καὶ τῆς ἀμέσως

¹ Βλ. π.χ. ὑπ' ἀρ. 11, 22, 32 πωλητήρια.

κατωτέρω παρατεθησομένης ρήτηρας εξάγεται σαφῶς ὅτι ὁ θεσμός τῆς εἰδικῆς ὑποθήκης ἦτο τότε ἐν χρήσει. Εἰς τὰ δύο πρῶτα ὡς ἄνω ἔγγραφα ὁ ἀγοραστής ἐξασφαλίζεται ὑπὸ τοῦ πωλητοῦ, εἰς δὲ τὸ τρίτον ὁ προικοδότης ὑπὸ τοῦ προικολήπτου ὄχι μόνον διὰ γενικῆς ὑποσχέσεως περὶ εὐθύνης του δι' ὅλης του τῆς περιουσίας, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς παραχωρήσεως ὑποθήκης ἐπὶ εἰδικῶς ὠρισμένου ἀκινήτου, τοῦ κατωγείου¹ εἰς τὸ πρῶτον, τοῦ ἀμπελίου εἰς τὸ δεύτερον καὶ τοῦ περιβολίου εἰς τὸ τρίτον.

Ἰδιαίτερος τρόπος δημοσιότητος τῶν ὑποθηκῶν, ὡς λ.χ. ἡ καταχώρισις εἰς εἰδικὸν βιβλίον, δὲν φαίνεται νὰ ἦτο τότε ἐν ἰσχύι. Εἰς τοῦτο, νομίζομεν, ὀφείλεται καὶ ἡ ὑπόσχεσις τοῦ πωλητοῦ εἰς τὰ πωλητήρια, καθ' ἣν τὸ πωλούμενον δὲν τὸ εἶχεν «*ὀμπληγάδον κανενὸς διὰ καμίαν ἀφορμὴν, ἀλλὰ μηδὲ πουλημένον γλυγορώτερα τινὸς ἄλλου*»². Ἀκόμη δὲ περισσότερον χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 22 τῆς 23 Μαρτίου 1539 πωλητήριον διατύπωσις ὅτι τὸ πωλούμενον «*δὲν τὸ εἶχεν κανενὸς ὀμπληγάδον νομηνάδαμέντε μηδὲ εἶχεν τῷ ἄλλου τινὸς πουλημένον γλυγορώτερα*»³. Ἐκ ταύτης συνάγεται προσέτι ὅτι παρέμεινεν ἰσχυρά, ἰσχύουσα καὶ ἔναντι τοῦ καλοπίστου ἀγοραστοῦ, ἡ προηγουμένη ὑπὸ τοῦ πωλητοῦ παροχὴ εἰδικῆς (νομηνάδαμέντε) ὑποθήκης ἐπὶ τοῦ πωλούμενου.

Τέλος εἰς τὴν ὑπ' ἀρ. 43 τῆς 24 Ὀκτωβρίου 1540 πώλησιν ἀντὶ τοῦ ὀμπληγάδου ἀναγράφεται ὅτι οἱ πωληταὶ «*... διὰ σιγουρητῶν (τοῦ ἀγοραστοῦ) τεποζιτάρουσιν τὰ πράματά τος, στεκώμενα σαλευώμενα, κινητὰ τε καὶ ἀκίνητα.....*». Καίτοι τὸ ρῆμα τεποζιτάρω, προερχόμενον ἐκ τοῦ ἰταλ. depositare, σημαίνει παρακατατίθημι, θέτω εἰς παρακαταθήκην, ἐν τούτοις φρονοῦμεν ὅτι ἐνταῦθα τοῦτο κεῖται μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ ὀμπληγάδου, ἥτοι ἀπλῶς ὑποχρεοῦμαι δι' ὅλοκλήρου τῆς περιουσίας μου, καὶ ὄχι ἐξασφαλίζω τὸν ἀγοραστήν διὰ παρακαταθήκης ταύτης⁴. Ἡ παρακαταθήκη τῆς κινητῆς καὶ ἀκινήτου περιουσίας εἶναι ἀπίθανος, διότι θὰ ἦτο πολὺ βαρεῖα διὰ τὸν πωλητήν, βαρύτερα ἀκόμη καὶ τῆς γενικῆς ὑποθήκης.

Ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν ὑποθήκην πρέπει νὰ μνημονεύσωμεν τὰ ἔγγραφα ὑπ' ἀρ. 86 τῆς 17 Ὀκτωβρίου 1573 (πωλητήριον) καὶ ὑπ' ἀρ. 88 τῆς 26 Ἀπριλίου ἰδίου ἔτους (κουντουβερνίαν). Εἰς αὐτά, οἱ πωληταὶ εἰς τὸ πρῶτον καὶ ὁ δοτὴρ εἰς τὸ δεύτερον, παρέχουν ἀσφάλειαν εἰς τὸν ἀγοραστήν καὶ τὸν κοπιαστήν «*ὀμπληγάροντάς του τὸ κορμὶν τος καὶ τὰ καλά τος*».

¹ Ἐκ τῆς ὑπ' ἀρ. 1 πωλήσεως ταύτης, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ὑπ' ἀρ. 9, 13, 18, 33, κ.ἄ. ὁμοίων μαρτυρεῖται προσέτι ὅτι τότε εἰς τὴν Νάξον ἴσχυεν ἡ ἰδιοκτησία κατ' ὀρόφους.

² Πωλητήρια π.χ. ὑπ' ἀρ. 18, 68, κ.ἄ.

³ Ὅμοια εἶναι ἡ διατύπωσις καὶ τοῦ ὑπ' ἀρ. 23 τῆς 12 Μαρτίου 1539 πωλητηρίου.

⁴ Καὶ ὑποτιθεμένου ὅτι τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ παρακαταθήκη ἐφηρομόζετο καὶ ἐπὶ ἀκινήτων.

Ἡ ὑπόσχεσις αὕτη τῆς διὰ τοῦ σώματος (*corpore*) τῶν πωλητῶν καὶ τοῦ δοτῆρος ἐξασφάλισεως τοῦ ἀγοραστοῦ καὶ τοῦ κοπιαστοῦ ἐνδεικνύει ὅτι ἐπὶ Φραγκοκρατίας δὲν ὑπῆρξεν ἄγνωστον εἰς τὴν Νάξον τὸ λεγόμενον *pactum obstagii* ἢ *pegno in osteria*, τουτέστιν ἡ ὁμηρία τοῦ ὑπερημέρου ὀφειλέτου μέχρις ἐξοφλήσεως τοῦ χρέους του¹. Ἐξ ἄλλου ὅμως ἡ σπάνις τῆς ρήτηρας ταύτης εἰς τὰ ἔγγραφά μας ἴσως καθιστᾷ δεδικαιολογημένην τὴν ὑπόθεσιν ὅτι δυνατόν μὲν νὰ ἴσχυσεν ὁ θεσμὸς οὗτος κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς Φραγκοκρατίας, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν, ἡ ὁποία μᾶς ἀπασχολεῖ, εἶχεν ἐκλείψει εἰς τὴν πρᾶξιν ἡ ἐφαρμογὴ του, ἡ δὲ περὶ αὐτοῦ μνεία εἰς τὰ ἀνωτέρω δύο μόνον ἔγγραφα ὀφείλεται ἀπλῶς εἰς νοταριακὴν παράδοσιν.

V. ΠΑΚΤΩΣΕΙΣ

Ἀπὸ τὰ ἐκδιδόμενα ἔγγραφα φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο ἄγνωστος κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὴν Νάξον ἡ πρόσκαιρος μίσθωσις. Καὶ ναὶ μὲν δὲν περιλαμβάνονται μεταξὺ αὐτῶν μισθωτήρια, ἀλλὰ τὰ ὑπάρχοντα πωλητήρια μεταξὺ τῶν ἐξουσιῶν, αἱ ὁποῖαι συνιστοῦν τὸ δικαίωμα τῆς κυριότητος, ἀπαριθμοῦσι καὶ τὴν ἐξουσίαν τοῦ νὰ δύνανται οἱ ἀγορασταὶ «*να πακτώσων*» ὡς διακεκριμένην ἀπὸ τῆς τοῦ «*να μπατικιάσουν*» τὸ πωλούμενον².

Ἡ ἐλλείψις ἔγγράφων πακτώσεως εἰς τὰ χειρόγραφα μας πρέπει ν' ἀποδοθῇ —λίαν πιθανῶς— εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἐθεωρεῖτο ἀπαραίτητος τότε ἡ σύνταξις μισθωτηρίου, διότι ἐπρόκειτο περὶ ὀλιγοχρονίου καὶ περιορισμένης παραχωρήσεως τοῦ κτήματος, διὰ τὴν ὁποίαν ἦτο συνήθως ἀρκετὴ πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν συμβαλλομένων ἡ προφορικὴ συμφωνία.

§ 7. ΓΑΜΙΚΑ ΣΥΜΦΩΝΑ

Ἐκ τῶν ἔγγράφων μας λίαν σημαντικὰ εἶναι τὰ προικοσύμφωνα.

Χαρακτηριστικὸν αὐτῶν εἶναι ἡ σύστασις δύο προικῶν, μιᾶς μὲν ἐκ μέρους τῶν γονέων, ἐὰν ἔζων, ἢ, ἄλλως, τῶν συγγενῶν τῆς νύμφης, πρὸς αὐτὴν καὶ τὸν γαμβρόν· ἑτέρας δὲ ἐκ μέρους τῶν γονέων τοῦ γαμβροῦ πρὸς αὐτὸν καὶ τὴν νύμφην³, ἢ, ἐν ἐλλείψει γονέων του, ἐκ μέρους τοῦ ἰδίου τοῦ γαμβροῦ πρὸς τὴν νύμφην

¹ Περὶ αὐτῆς βλέπε P. S. LEICHT, *Il diritto privato preirneriano* (Bologna, 1933), 43, ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Storia del diritto Italiano. Il diritto privato, II* (Milano, 1943), 161, καὶ *Un documento Muglisano del trecento in volgare*, εἰς *Scritti vari del diritto Italiano. Vol. II, t. II* (Milano, 1949), 149.

² Ἐγγραφα ἀρ. 52, 54, 55, 60, 68, 69, 75, 81.

³ Προικοσύμφωνα ὑπ' ἀρ. 5 τῆς 19 Ἰανουαρίου 1538, 6 τῆς 5 Φεβρουαρίου 1538, 27 τῆς 27 Ἀπριλίου 1539, 40 τῆς 16 Νοεμβρίου 1540, 70 τῆς 5 Ἀπριλίου 1541.

καὶ τὰ ἐκ τοῦ γάμου τέκνα των¹. Ἐξαιρετικῶς εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 39 τῆς 17 Φεβρουαρίου 1540 προικοσύμφωνον δὲν συνομολογεῖται προῖξ ἐκ μέρους τοῦ γαμβροῦ, δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ εἶχε συστηθῇ δ' ἰδιαιτέρας πράξεως².

Ὅσακις ὁ γαμβρὸς κατὰ τὸν χρόνον τῆς τελέσεως τοῦ γάμου ἐστερεῖτο ἰδίας περιουσίας, συνίστα ὡς προῖκα τὴν ἀποκτηθησομένην τυχὸν παρ' αὐτοῦ³.

Ἡ προῖξ ἐκ μέρους τοῦ ἀνδρὸς συνηθίζετο καὶ ἦτο γενικῶς διαδεδομένη εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος, ρυθμιζομένη ἀπὸ τὸ δημῶδες δίκαιον. Περί αὐτοῦ οὐδεμίαν ἀφίνουν ἀμφιβολίαν τὰ ὑπὸ τοῦ Σάθα⁴ καὶ G. Ferrari⁵ δημοσιευθέντα τυπικὰ καὶ περιλήψεις προικοσυμβολαίων τοῦ 13ου, 14ου καὶ 15ου αἰῶνος.

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ φραγκικὸν δίκαιον ἦτο αὕτη γνωστή⁶.

Πλὴν τῆς συστάσεως τῶν δύο προικῶν, εἶναι ἀξιοπαρατήρητον ὅτι εἰς τὰ προικοσύμφωνά μας οὐδεμία ἄλλη γαμικὴ παροχὴ ἐκ τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου μέρους ἀπαντᾷ.

Ἡ σημαντικωτέρα ὅμως πληροφορία τὴν ὁποίαν μᾶς δίδουν ταῦτα, εἶναι ὅτι διὰ τὰ μετὰ τὴν σύναψιν τοῦ γάμου ἀποκτεόμενα ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τῶν συζύγων περιουσιακὰ στοιχεῖα ἐκράτει τὸ θέσθημα τῆς συζυγικῆς κοινοκτημοσύνης, τόσον εἰς τοὺς καθολικοὺς λατίνους ὅσον καὶ εἰς τοὺς ὀρθοδόξους Ἕλληνας⁷.

Ἡ κοινοκτημοσύνη αὕτη τῶν συζύγων εἰς τὴν Νάξον νομίζομεν ὅτι ὀφείλεται εἰς ἐπίδρασιν τοῦ φραγκικοῦ δικαίου, καὶ δὲν ἀποτελεῖ Ἑλληνικὸν δίκαιον.

Καὶ αἱ Ἀσσίζαι τῆς Ρωμανίας⁸ γνωρίζουν τὴν κοινοκτημοσύνην, αὗται δ' ἐν

¹ Προικοσύμφωνα ὑπ' ἀριθ. 24 τῆς 9 Ἀπριλίου 1539, 26 τῆς 20 Ἀπριλίου 1539, 77 τῆς 12 Νοεμβρίου 1575 καὶ 78 τῆς 18 Ἀπριλίου 1551.

² Λαμβανομένου μάλιστα ὑπ' ὄψιν ὅτι καὶ εἰς τὸ προικοσύμφωνον τοῦτο ὀρίζονται τὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀνδρὸς δικαιώματα τῆς συζύγου ἐπὶ τῆς περιουσίας του.

³ Προικοσύμφωνα ὑπ' ἀρ. 48 τῆς 15 Μαρτίου 1541 καὶ 65 τῆς 27 Μαρτίου 1541.

⁴ Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, ΣΤ', 607-8.

⁵ Formularii bizantini 2 (p. 42-3) καὶ 3 (p. 45-46), καὶ Registro Vaticano di atti bizantini di diritto privato, εἰς Studi Bizantini e Neoellenici, IV (Roma, 1935), 263.

⁶ MALÉCOT et BLIN, ἐνθ' ἀν., 329.

⁷ Προικοσύμφωνα ὑπ' ἀρ. 6 τῆς 5 Φεβρουαρίου 1538, 30 τῆς 17 Φεβρουαρίου 1540, 40 τῆς 16 Νοεμβρίου 1540, 70 τῆς 5 Ἀπριλίου 1541, 77 τῆς 12 Νοεμβρίου 1575.

⁸ Ἀρθρ. 35, 112, 141. — Τὴν κοινοκτημοσύνην ὑπὸ τὴν μορφήν ἀκριβῶς τῶν ἐγγράφων μας ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς τὰς Ἀσσίζας τῶν Ἱεροσολύμων, ἀρθρ. CLXXX (αἱ παραπομπαὶ εἰς αὐτὰς ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐκδοσιν τοῦ E. H. KAUSLER, Les livres des Assises et des Usages dou Reaume de Jerusalem sive leges et instituta Regni Hierosolymitani, Vol. I (Stuttgartiae, 1839) ἐπίσης καὶ εἰς τὰς Ἀσσίζας τῆς Κύπρου, Α, ροδ' καὶ Β, ροβ' (ἐκδ. Κ. ΣΑΘΑ, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, ΣΤ'). Βλέπε καὶ MALÉCOT et BLIN, op. cit., 330. Ὁ RECOURA, ἔ.ἀ., XVII καὶ 21 ἐπ. (συμφωνῶν μὲ τὸν K. HOFF, Geschichte Griechenlands, εἰς

τούτῳ προδίδουν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ γαλλικοῦ δικαίου, καὶ εἰδικώτερον τοῦ τῆς Καμπανίας¹. Τὸ ὅτι δὲ ἡ κοινοκτημοσύνη τῶν προικοσυμφώνων μας ὀφείλεται εἰς ξένον δίκαιον, καθίσταται ἀκόμη περισσότερον ἐμφανὲς συνδυαζομένων τῶν ἀνωτέρω μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι αὕτη ἴσχυεν ἀπαράλλάκτως καὶ εἰς τὴν Σῦρον² κατοικουμένην σχεδὸν αποκλειστικῶς ὑπὸ καθολικῶν.

Ἐκτὸς ὅμως τούτου, ἡ κοινοκτημοσύνη τῶν συζύγων δὲν ἦτο ἡ μόνη ἐπίδρασις τοῦ φραγκικοῦ δικαίου ἐπὶ τοῦ ναξιακοῦ τοῦ ἀφορῶντος τὰς περιουσιακὰς σχέσεις τῶν συζύγων κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Εἰς τὰ προικοσύμφωνά μας συμφωνεῖται ὅτι ἐν περιπτώσει ἀτέκνου γάμου, προαποβιοῦντος τοῦ ἀνδρός, ἡ σύζυγος, ἐκτὸς τοῦ ἀνήκοντος εἰς αὐτὴν ἡμίσεως τῆς κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ γάμου ἐπικτήτου περιουσίας, ἐλάμβανε καὶ τὴν ἐπικαρπίαν τῆς συστηθείσης προικὸς τοῦ συζύγου. Τοῦτο ἐκράτει ὁμοίως καὶ εἰς τὸ γαλλικὸν δίκαιον³. Τὴν ἐπικαρπίαν δὲ τῆς προικὸς τοῦ συζύγου διετήρει ἡ χήρα, ἐφ' ὅσον ἔζη καὶ παρέμενεν ἐν χηρείᾳ. Εἰς τὰ προικοσύμφωνα ρητῶς ἀναφέρεται ὅτι τὸ δικαίωμα τοῦτο τῆς χήρας ἦτο σύμφωνον μὲ τὴν τάξιν, τὸ ὅρδινε τοῦ τόπου⁴. Ἀντιθέτως ἐπὶ ἀτέκνου γάμου, προαποβιούσης τῆς συζύγου, ὁ ἀνὴρ ἐδικαιοῦτο μὲν τοῦ ἡμίσεος τῶν ἐπικτήτων, ἀλλὰ ἐκ τῆς προικὸς τῆς συζύγου οὐδὲν ἄλλο περιήρχετο εἰς αὐτὸν, εἰμὴ μόνον τὸ κρεββατοστρώσιον. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὰ ἐγγράφα μας γίνεται ρητὴ

ERSCH καὶ GRUBER, Allgemeine Encyclopädie 82 (Leipzig, 1867), 269) ἀποκλείει ἐπίδρασιν τῶν Ἀσσιζῶν τῶν Ἱεροσολύμων ἐπὶ τῶν Ἀσσιζῶν τῆς Ρωμανίας. Ἐν τούτοις ἡ περίπτωσις αὕτη δὲν εἶναι ἡ μόνη, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ναξιακὸν δίκαιον, ὡς τοῦτο ἐμφανίζεται διὰ τῶν ἐγγράφων μας, ἔχει ὁμοιότητα πρὸς τὸ τῶν Ἀσσιζῶν τῶν Ἱεροσολύμων.

¹ Περὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Coutume τῆς Καμπανίας ἐπὶ τῶν Ἀσσιζῶν τῆς Ρωμανίας βλ. K. HOPF, ἔ.ἀ., καὶ G. RECOURA, ἔ.ἀ., 42.

² Α. ΔΡΑΚΑΚΗ, Τὸ ἐν Σύρῳ ἔθιμον τῆς συζυγικῆς κοινοκτημοσύνης, εἰς *Θέμιδα*, ΝΣΤ' (1945), 167 ἐπ.

³ M. PLANIOL, Traité élémentaire de droit civil⁹, III (Paris, 1924), 55, Π. ΚΑΛΛΙΓΑ, Περὶ ἐθίμων, ἔ.ἀ., 198 199. Βλέπε ὅμως Δ. ΠΑΠΠΟΥΛΙΑΝ, Τὸ Ἑλληνικὸν ἀστικὸν δίκαιον ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ ἐξελίξει ('Αθῆναι, 1912), 34, καὶ Γ. ΜΑΡΙΔΑΚΗΝ, ἔ.ἀ., 311 ἐπ. Δὲν νομίζομεν ὅτι τὸ δικαίωμα ἐπικαρπίας τῆς συζύγου εἰς τὴν Νάξον, τὸ ὅποῖον ὑφίστατο μόνον ἐπὶ τῆς γονικῆς περιουσίας τοῦ προαποβιοῦντος ἀνδρός, δύναται νὰ ἔχῃ σχέσιν μὲ τὰς διατάξεις II, 4 - 6 τῆς Ἰσαυρικῆς Ἐκλογῆς, ἔστω καὶ ἐὰν δὲν δεχθῶμεν ὡς ὀρθὴν τὴν δοθεῖσαν εἰς αὐτὰς ἐρμηνείαν ὑπὸ τοῦ FR. SHUPFER, La comunione dei beni tra coniugi e l'Ecloga Isaurica, εἰς Rivista Italiana per le scienze giuridiche, XXXVI (1903 - 1904), 319 ἐπ., ἰδίᾳ 324 ἐπ. Ἡ πρὸς τὸ γαλλικὸν δίκαιον καὶ τὰς Ἀσσιζὰς τῶν Ἱεροσολύμων καὶ τῆς Ρωμανίας ὁμοιότης τοῦ δικαίου τῶν ἐγγράφων μας ὡς πρὸς τὴν κοινοκτημοσύνην τῶν συζύγων καὶ τὸ κληρονομικὸν δικαίωμα αὐτῶν εἶναι καταφανὲς καὶ πλήρες.

⁴ Ὑπ' ἀρ. 26 προικοσύμφωνον τῆς 20 Ἀπριλίου 1539.

μνεία ὅτι τὸ κρεββατοστρώσι λαμβάνει ὁ ἀνὴρ συμφώνως μὲ τὴν « ρωμαϊκὴν τάξιν » ¹. Δηλαδή κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὰς λοιπὰς συμφωνίας περὶ τῆς τύχης τῆς περιουσίας τῶν συζύγων μετὰ τὴν λύσιν τοῦ γάμου, τὰς ὁποίας τὰ προικοσύμφωνα καθορίζουν ὡς συμφώνους μὲ τὴν τάξιν τοῦ τόπου, εἰδικῶς καὶ ἀποκλειστικῶς διὰ τὸ κρεββατοστρώσι, τὸ ὁποῖον λαμβάνει ὁ σύζυγος, τὸ χαρακτηρίζουν ὡς *τάξιν, ὀζάντζα ρωμαϊκὴν*, ἥτοι ὡς Ἑλληνικὸν δίκαιον.

Πράγματι δὲ κατὰ τὸ δημῶδες βυζαντινὸν δίκαιον ἐπὶ ἀτέκνου γάμου, προαποβιούσης τῆς γυναικός, ὁ σύζυγος ἐλάμβανε τὸ κρεββατοστρώσιον. Τοῦτο ἐκράτει, ὡς φαίνεται, γενικῶς, διότι ὅλα σχεδὸν τὰ βυζαντινὰ τυπικὰ περιλαμβάνουν τοῦτο ², ἐνῶ τοῦναντίον ὡς πρὸς τὸ δικαίωμα τῆς γυναικός ἐπὶ τῆς περιουσίας τοῦ προαποβιοῦντος συζύγου ἄνευ τέκνων, τὸ περιεχόμενον τῶν βυζαντινῶν τυπικῶν οὐδεμίαν ἔχει ὁμοιότητα πρὸς τὸ τῶν ἐγγράφων μας.

Πρέπει νὰ διασαφηνισθῇ ὅτι ταῦτα ἐκράτουν, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπῆρχον ἀντίθετοι συμφωνίαι, διότι ἡδύνατο διὰ τοῦ προικοσυμφώνου νὰ συμφωνηθῇ εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς ἄλλο τι. Οὕτως εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 48 τῆς 15 Μαρτίου 1541 προικοσύμφωνον, εἰς τὸ ὁποῖον ὁμῶς δὲν συνιστᾶ προίκα ὁ γαμβρὸς ἐλλεῖπει, πιθανώτατα, περιουσίας, συμφωνεῖται ὅτι οἰαδήποτε κινήτῃ ἢ ἀκίνητος περιουσία, τὴν ὁποίαν ἠθέλην ἀποκτήσῃ ὁ γαμβρὸς διαρκοῦντος τοῦ γάμου, νὰ περιήρχετο ὁλόκληρος εἰς τὴν νύμφην ὡς χάρισμα αὐτῆς, ἥτοι δώρεά.

Πάντα τὰ ἀνωτέρω συνεφωνοῦνται καὶ ἐκράτουν εἰς τὴν περίπτωσιν, καθ' ἣν ὁ γάμος ἀπέβαινεν ἄτεκνος. Ἐὰν ὁμῶς ἐγεννῶντο ἐξ αὐτοῦ τέκνα, ὠρίζετο εἰς τὰ προικοσύμφωνα ὅτι τὰ συνιστώμενα δι' αὐτῶν ὡς προίξ, θ' ἀνήκουν εἰς τοὺς συζύγους καὶ τοὺς κληρονόμους των (ἢ τοὺς διαδόχους των) κληρονομικῶς ³, τὰ δὲ κτώμενα ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τῶν συζύγων διαρκοῦντος τοῦ γάμου (ἀκοίστα), θ' ἀνήκουν εἰς τὰ ἐκ τοῦ γάμου τέκνα των ⁴.

¹ Ὑπ' ἀρ. 40 τῆς 16 Νοεμβρίου 1540 καὶ 70 τῆς 5 Ἀπριλίου 1541 προικοσύμφωνα.— Ἀντιθέτως κατὰ τὰς Ἀσσιζας τῆς Ρωμανίας (ἀρθρ. 174), ἐπὶ ἀτέκνου γάμου βιλάνων ὁλόκληρος ἢ προίξ τῆς προαποβιούσης γυναικός περιήρχετο εἰς τοὺς πλησιεστέρους συγγενεῖς τῆς, χωρὶς οὐδὲν ἀπολύτως νὰ λαμβάνῃ ἐξ αὐτῆς ὁ ἐπιζῶν σύζυγος.

² Βλ. Κ. ΣΑΘΑ, ἔ.ἀ. 608, G. FERRARI, ἔ.ἀ. τυπ. 2 (σ. 45) καὶ 3 (σ. 46). Τὸ ἐπὶ τοῦ κρεββατοστρώσιου δικαίωμα (d. al letto nuziale) τοῦ ἐπιβιοῦντος συζύγου ἀνευρίσκεται ὁμοίως καὶ εἰς τὴν Μεσημβρινὴν Ἰταλίαν (P. VACCARI, Le vicende ultime degli assegni maritali nell'Italia meridionale, εἰς Studi di storia e diritto in memoria di Guido Bonolis, I (Milano, 1942), 114) εἶναι δὲ προφανῶς βυζαντινῆς προελεύσεως.

³ Ὑπ' ἀρ. 5, 6, 10, 26, 30, 40, 48, 70 προικοσύμφωνα. Βλέπε καὶ E. BESTA, Le successioni nella storia del diritto Italiano (Padova, 1935), § 618, σ. 214.

⁴ Ὑπ' ἀρ. 5, 40 καὶ 65 προικοσύμφωνα.

Προφανῶς γίνεται διάκρισις μεταξὺ τῆς γονικῆς¹ καὶ τῆς ἐπικτήτου² περιουσίας. Τὰ περαιτέρω ὁμῶς ὀριζόμενα σχετικῶς μὲ τὴν τύχην ἑκατέρας τῶν περιουσιῶν τούτων, διατυποῦνται πολὺ ἀορίστως καὶ ἀσαφῶς. Ἐν τούτοις, προκειμένου μὲν περὶ τῆς γονικῆς (προικῶας) περιουσίας, νομίζομεν, ὥς εὐλογωτέραν τὴν ἐρμηνείαν ὅτι ἀποβιοῦντος τοῦ ἐνὸς τῶν συζύγων αἱ προῖκες ἀμφοτέρων παρέμενον εἰς τὴν διαχείρισιν τοῦ ἐπιζῶντος, ὁ ὁποῖος ὑπεχρεοῦτο εἰς τὴν ἐξ αὐτῶν διατροφὴν καὶ προίκισιν τῶν τέκνων των, μετὰ δὲ τὸν θάνατον καὶ τούτου, ἡ περιουσία αὕτη περιήρχετο εἰς τὰ ἀπροίκιστα τέκνα. Τοῦτο, ἐννοεῖται, ἴσχυεν ἐφ' ὅσον ὁ ἀποβιώσας σύζυγος ἀπέθνησκεν ἀδιάθετος, διότι, ἄλλως, ἐκράτουν τὰ διατασσόμενα διὰ τῆς διαθήκης του³.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἐπικτήτον περιουσίαν, φαίνεται ὅτι τὸ ἐξ αὐτῆς ἥμισυ μερίδιον τὸ ἀνήκον εἰς τὸν ἀποβιώσαντα γονέα, περιήρχετο ἀμέσως εἰς τὰ τέκνα. Τὸ ἕτερον ὁμῶς ἥμισυ ἐξ αὐτῶν, τὸ ἀνήκον εἰς τὸν ἐπιζῶντα σύζυγον, τὸ διετήρει οὗτος, ἐφ' ὅσον ἔζη, μὴ ὑποχρεούμενος νὰ τὸ προικήσῃ ἢ νὰ τὸ παραχωρήσῃ ἐν γένει εἰς τὰ τέκνα, ἐφ' ὅσον ἔζη, μόνον δὲ μετὰ τὸν θάνατόν του περιήρχετο καὶ τοῦτο ὑποχρεωτικῶς εἰς αὐτά⁴.

Ἡ πώλησις προικῶν διαρκοῦντος τοῦ γάμου ἐπιτρέπετο, ἀλλὰ συναινοῦντος καὶ τοῦ ἐτέρου συζύγου καὶ τῶν ἐνηλίκων τέκνων, εἰς τὰ ὁποῖα ἐπρεπε νὰ περιέλθῃ τοῦτο μετὰ τὸν θάνατον τῶν γονέων⁵.

Ἐὰν ἡ πώλησις τοῦ προικῶν τῆς συζύγου ἐγένετο δι' ἀνάγκας τοῦ συζύγου ἢ διὰ δαπάνας βαρυνούσας τοῦτον, τότε, ἐὰν ὁ γάμος ἦτο ἄτεκνος, ὁ σύζυγος ἦτο ὑπόχρεως ν' ἀντικαταστήσῃ τὸ πωληθὲν προικῶν ἀκίνητον τῆς συζύγου του δι' ἄλλου ἰδικοῦ του ἐκ τῆς προικός του ἢ δι' ἐπικτήτου τοιούτου ἢ καὶ διὰ μετρητῶν. Τοῦτο ρητῶς ὑπόσχεται σύζυγος κατὰ τὴν σύνταξιν πωλητηρίου προικῶν τῆς συζύγου του, εἰς τὸ ὁποῖον παρίστατο⁶.

¹ Περὶ τῆς γονικῆς καὶ ἐπικτήτου περιουσίας βλέπε τὴν πραγματείαν τοῦ Καθηγητοῦ ANTONIO MARONGIU, *Beni parentali e acquisti nella storia del diritto Italiano* (Bologna, 1937).

² Μὴ λησμονῶμεν ὅτι αἱ συνιστώμεναι τότε εἰς τὴν Νάξον προῖκες ἦσαν κατὰ κανόνα αὐτὸ τοῦτο τὸ μερίδιον τῶν προικιζομένων ἐπὶ τῆς περιουσίας τῶν γονέων των.

³ Βλέπε κατωτέρω § 8. Διαθήκαι.

⁴ Αἱ Assises de Jérusalem (art. CLXXXIV) καὶ αἱ Ἀσσίζαι τῆς Κύπρου (Α, ροή καὶ Β, ροέ) περιέχουν ὁμοίαν περίπου διάταξιν περὶ τῶν ἐπικτήτων ὑπὸ τῶν συζύγων.

⁵ Ὑπ' ἀρ. 59 ἐγγραφον τῆς 20 Φεβρουαρίου 1540.

⁶ Ὑπ' ἀρ. 65 ἐγγραφον τῆς 24 Μαρτίου 1541. Ἡ πώλησις εἰς αὐτὸ γίνεται ὑπὸ τῆς συζύγου συναινοῦντος τοῦ ἀνδρός.

§ 8. ΔΙΑΘΗΚΑΙ

Ὁ τύπος τῶν διαθηκῶν, ὡς παρουσιάζεται εἰς τὰ ἔγγραφα μας, δὲν διαφέρει τοῦ τῶν λοιπῶν νοταριακῶν πράξεων, εἰμὴ κατὰ τὸ ὅτι αἱ πρῶται εἶναι συντεταγμέναι ὑποκειμενικῶς. Κατὰ ταῦτα διὰ τὸν τύπον τῆς διαθήκης ἥρκει ἡ σύνταξις αὐτῆς ὑπὸ τοῦ νοταρίου παρουσία δύο ἢ τριῶν μαρτύρων.

Ἐκ τῶν εἰς τὰ χειρόγραφα μας περιεχομένων τριῶν διαθηκῶν, μόνον ἡ μία παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον. Ἐκ τῶν δύο ἄλλων, ἡ ὑπ' ἀρ. 21 τῆς 22 Μαρτίου 1539 διαθήκη τῆς χήρας Ἀννης Μεντρινουῦ, ἀτέκνου οὔσης, περιέχει πρῶτον ἐγκατάστασιν ὡς κληρονόμων τῶν ἐκ πλαγίου συγγενῶν της (ἀδελφοῦ καὶ ἀνεψιᾶς ἐξ ἀδελφοῦ) μὲ τὸν ὅρον τοῦ ἀναπαλλοτριώτου τῶν κληρονομιαίων ὑπὲρ τῶν τυχόν κατιόντων ἐκ νομίμου γάμου τῶν ἐγκαταστάτων, ἐν ἐλλείψει δὲ τοιούτων κατιόντων, ὁρίζει, ὅπως περιέλθῃ ἡ κληρονομία ὡς καθολικὸν καταπίστευμα εἰς μοναστήριον καὶ ἐκκλησίαν.

Ἐκτὸς τῶν ἐγκαταστάσεων, περιλαμβάνει καὶ κληροδότημα πρὸς τὸν ἐξωτικὸν Γεώργην Μαρμαρᾶν ἀμπελίου καὶ χωραφίου. Χαρακτηριστικὰ τοῦ κληροδοτήματος εἶναι, ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ ἵπαρξις τῆς οἰκίας τοῦ ἀμετακλήτου τοῦ κληροδοτήματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ ὅτι ἡ διαθέτις καθορίζει ρητῶς καὶ λεπτομερῶς τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον περιῆλθον εἰς αὐτὴν τὰ κληροδοτούμενα ἀκίνητα. Ἀντιθέτως διὰ τὰ ἀφιέμενα εἰς τοὺς ἐγκαταστάτους κληρονόμους πλησιεστέρους συγγενεῖς της οὐδεμίαν μνεῖαν κάμνει περὶ τῆς προελεύσεως τῶν, δηλοῦσα ἀπλῶς ὅτι εἶναι «*κερὰ καὶ νικοκυρὰ*» τῶν κληρονομιαίων τούτων ἀκινήτων.

Εἰδικῶς μὲ τὰ κληροδοτούμενα ἡ διαθέτις ἀναφέρει ὅτι τὰ ἔχει «*ἀπὸ τὸν Ντεμέντζον*», περαιτέρω δὲ διασαφηνίζουσα λέγει: «*νὰ μπορὶ (ὁ κληροδόχος) νὰ τὸ (κληροδοτούμενον) ἔχει τῆς ἐξουσίας του, νὰ τὸ πουλήσῃ, νὰ τὸ χαρίσῃ(ῃ) καὶ νὰ το κάμει σα θέλει, ὡς καθῶς τὸ ἔχω τῆς ἐξουσίας μου, νὰ τὸ κάμω σα θέλω, ὡσὰν καλλὰ μοῦ τὸ ἐφῆκεν ἡ μακαριτὴ ἡ κεράτζα μου ἡ κερα Καλλὴ τοῦ Ταρναρὲ περ ντεσταμέντι(ω), νὰ τὸ κάμω σα θέλω, ὡς καθῶς τὸ εἶχεν καὶ κείνη ἀγωραστὸν ἀπὸ τοῦ Ντεμέντζου τὴν γυνέκα...*».

Ἡ διαφορὰ αὕτη ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸν τοῦ τρόπου κτήσεως τῶν διατιθεμένων ἀκινήτων, νομίζομεν, ἔχει σχέσιν μὲ τὴν διάκρισιν αὐτῶν εἰς γονικά καὶ ἐπίκτητα¹, καὶ ἦτο ἀνάγκη νὰ δειχθῇ ὅτι τὸ κληροδοτούμενον ἦτο ἐπίκτητον, καὶ

¹ Εἰς τὰ ἔγγραφα μας εἶναι διάχυτος ἡ διάκρισις μεταξὺ γονικῆς καὶ ἐπικτήτου περιουσίας. Περὶ αὐτῆς, εἰδικῶς διὰ τὸ γαλλικὸν δίκαιον, τὸ ὁποῖον μᾶς ἐνδιαφέρει ἐνταῦθα, βλ. MALÉCOT et BLIN, op. cit., 104 ἐπ., P. VIOLLET, Histoire du droit civil Français² (Paris, 1905), § 824, καὶ A. MARONGIU, ἔνθ' ἀν., 40 ἐπ. Ἡ διάκρισις αὕτη ἦτο γνωστὴ εἰς τὸ ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν δίκαιον (A. MARONGIU, ἔνθ' ἀν., 4 ἐπ.). Ἐπίσης καὶ εἰς τὸ δημῶδες

κατ' ἀκολουθίαν ἐγκύρως ἐκληροδοτεῖτο εἰς ἐξωτικόν, διότι, ἐὰν ἦτο γονικόν, ἔπρεπε νὰ περιέλθῃ μόνον εἰς γονικάρην.

Ἐκ τῆς λεπτομεροῦς περιγραφῆς εἰς τὴν ἀνωτέρω διαθήκην τοῦ τρόπου κτήσεως τοῦ κληροδοτουμένου ἀκινήτου ὑπὸ τῆς διαθέτιδος παρέχεται ἡ ἐντύπωσις ὅτι κατὰ τὸ τότε κρατοῦν δίκαιον, ἐφ' ὅσον τὸ ἐκ κληρονομίας ἀνιόντος κροσερχόμενον ἀκίνητον δὲν ἦτο εἰς τοῦτον γονικόν, ἀλλ' ἐπίκτητον, ἀπέκειτο εἰς τὸν ἀνιόντα διαθέτην νὰ καθορίσῃ ἐλευθέρως εἰς τὴν διαθήκην του, ἐὰν θὰ μετεβιβάζετο τοῦτο ἐκ τῆς κληρονομίας του εἰς τὸν ἐγκατάστατον κατιόντα του ὡς ἐλεύθερον (ἐπίκτητον), ἢ ὥφειλεν οὗτος νὰ τὸ ἔχῃ ὡς γονικόν, μεταβιβάζων τοῦτο ὑποχρεωτικῶς εἰς τοὺς πλησιεστέρους συγγενεῖς του. Κατ' ἀκολουθίαν ἐν προκειμένῳ, ἐφ' ὅσον ἡ μάμμη τῆς διαθέτιδος Καλὴ τοῦ Ταρναρέ, ὡς λέγει ἡ παροῦσα διαθήκη, τὰ ἐκληροδότησε διὰ τῆς διαθήκης της εἰς τὴν νῦν διαθέτιδα ἐγγονήν της Ἀνναν Μεντρινουῦ, νὰ τὰ κάμῃ ὡς θέλει, ὡς ἀγοραστὰ ὑπ' αὐτῆς παρὰ τῆς γυναικὸς τοῦ Ντεμέντζου, δηλαδὴ ἐπίκτητα, αὕτη ἐγκύρως τὰ ἐκληροδοτεῖ πρὸς τὸν ἐξωτικὸν Γεώργην Μαρμαραῖν. Ἀτυχῶς στερούμεθα ἄλλης μαρτυρίας δυνάμενης νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ἄποψιν ταύτην ἐν σχέσει πρὸς τὴν διάκρισιν τοῦ γονικοῦ, ὥστε νὰ ἐξέλθῃ αὕτη τῶν ὁρίων τῆς ὑποθέσεως.

Τὴν πρὸς τὸν Γ. Μαρμαραῖν παραχώρησιν χαρακτηρίζομεν ὡς κληροδοτήματα, καὶ ὄχι ὡς δωρεὰν αἰτία θανάτου, στηριζόμενοι εἰς τὰς χρησιμοποιουμένας ὑπὸ τῆς διαθέτιδος ἐκφράσεις «ὡσὰν καλλὰ μοῦ τὸ ἐφῆκεν ἡ μακαριτὴ ἡ κεράτσα μου... περ ντεσταμέντω...» καὶ γενικῶς εἰς τὸ ὅλον περιεχόμενον τοῦ ἐγγράφου. Βεβαίως ἡ ὑπάρχουσα ρήτρα τοῦ ἀμετακλήτου τοῦ κληροδοτήματος, ἐὰν κριθῇ μὲ τὰς σημερινὰς περὶ διαθήκης ἀντιλήψεις, θὰ φανῇ ἀπροσάρμοστος πρὸς διαθήκην καὶ μᾶλλον ἀρμόζουσα εἰς δωρεὰν αἰτία θανάτου. Οὐχ ἦτον δεδομένου ὅτι ὁ νοτάριος οὐδ' ἅπαξ μεταχειρίζεται τὸν ὅρον δωρεὰ ἢ δώρημα, ρητῶς δὲ χαρακτηρίζει τὸ ἐγγράφον, καὶ μάλιστα μετὰ τὴν ρήτραν τοῦ ἀνεκλήτου, ὡς διαθήκην ὁρδιναρίαν, λαμβανομένου δὲ κυρίως ὑπ' ὅψιν ὅτι ἡ διαθέτις δικαιολογεῖ καὶ ἀφίνει τὸ κληροδοτήμα τοῦτο ὡς ψυχικόν — καὶ καθὼς λέγει εἰς τὴν διαθήκην «ἀφίνω του αὐτὸν τὸ ἀνωγεγραμμένον πράμαν ὃ διὰ τὴν ψυχὴν μου» —, τότε ἡ ρήτρα τῆς διαθήκης περὶ τοῦ

βυζαντινόν, (G. FERRARI, Formularii notarili, ἐνθ' ἀν., 48, τυπ. 6 στίχ. 22, 49, τυπ. 7, στ. 24-25. Τυπικὸν βυζαντινοῦ συμβολαίου ἀρ. 10, εἰς Κ. ΣΑΘΑ, Μεσαιων. Βιβλ. ἐνθ' ἀν., 618, στ. 28). Ὁμοίως τὴν ἐγνώριζον καὶ αἱ Ἀσσίζαι τῆς Ρωμανίας (ἀρθρ. 133 κ.ἀ.) καὶ τῶν Ἱεροσολύμων καὶ τῆς Κύπρου, (βλ. ἀνωτέρω σ. 143 σημ. 4). — Ὁ ὅρος γονικόν (πρᾶγμα) ἀπαντᾷ συχνότατα, προσέτι δὲ συναντῶμεν εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 22 τῆς 23 Μαρτίου 1539 πωλητήριο καὶ τὸν ὅρον γονικάρης. Φρονοῦμεν δὲ ὅτι σημαίνει τὸν ἐξ αἵματος πλησιέστερον συγγενῇ, τὸν δικαιούμενον νὰ κληρονομήσῃ τὸ γονικὸν πρᾶγμα.

μὴ ἀνακλητοῦ εἶναι λίαν φυσική, δεδομένου ὅτι τὸ ψυχικὸν δὲν ἦτο ἀνακλητόν¹.

²Ανεξαρτήτως τούτων, ἡ μὴ σύμπραξις εἰς τὴν διαθήκην ταύτην τοῦ ὑπὲρ οὗ ἡ παραχώρησις δὲν ἀσκεῖ ἐπιρροὴν εἰς τὴν νομικὴν μορφήν τῆς πράξεως, διότι καὶ εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 35 τὴν 27 Ὀκτωβρίου 1540 ἔγγραφον, καίτοι ἀναμφιβόλως πρόκειται περὶ δωρεᾶς, δὲν φαίνεται παρισταμένη κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ἢ πρὸς ἣν ἡ δωρεὰ σύζυγος, ἀλλὰ γίνεται αὕτη μονομερῶς ὑπὸ τοῦ δωρητοῦ συζύγου.

³Ἡ ἑτέρα ὑπ' ἀρ. 38 τῆς 14 Ὀκτωβρίου 1540 διαθήκη γίνεται παρὰ τινος Κρητὸς τὴν καταγωγὴν, διαμένοντος ὅμως ἐν Νάξῳ.

Οὗτος ἦτο ἄγαμος καὶ διὰ τῆς διαθήκης του προνοεῖ περὶ περιουσίας αὐτοῦ εὐρισκομένης εἰς τὴν Κρήτην, φαίνεται δὲ ὅτι ὁ διαθέτης ἔχει ὑπ' ὄψιν του τὰ ἐν Κρήτῃ κρατοῦντα. Ἀξίον μνείας εἰς αὐτὴν εἶναι ὁ διορισμὸς ἐκτελεστοῦ τῆς διαθήκης «*πρῶτον πάντων θέλω ἵνα ἔσται κωμεσάριος καὶ τοποτηριτής μου ὁ . . . τζενεράλμέντε, ἔτις ἀφέντε ὡσὰν καὶ πρεζέντε ὡσὰν τὸ ἴδιόν μου κορμὴ*». Ὁ διορισμὸς τοιοῦτου ἐκτελεστοῦ ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν κατωτέρω ἐξεταζομένην διαθήκην, εἰς τὴν ὁποίαν ὀνομάζεται «*κωμεσάριος καὶ προκοσμοδότης*», τοῦ δίδει δὲ ὁ διαθέτης ἐξουσίαν «*ποιῆσαι καὶ ποιεῖν ὡς τὸ ἐμὸν σῶμα*».

Περισσότερα στοιχεῖα διαφωτίζονται τὸ ἔργον καὶ τὰ δικαιώματα τῶν ἐκτελεστῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δὲν ἔχομεν. Ὑποθέτομεν ὅμως ὅτι ταῦτα ἐλατίζοντο μὲ τὴν τήρησιν τῶν ὅρων τῆς διαθήκης, τὴν συμβιβαστικὴν λύσιν διαφορῶν τυχόν μεταξὺ τῶν συγκληρονομῶν, πᾶν ὁποῖον ὁ ἐκτελεστής ἦτο οἶονεὶ σύμβουλος.

⁴Ἡ τρίτη καὶ σπουδαιότερα τῶν διαθηκῶν μας, ὑπ' ἀρ. 39 τῆς 9 Νοεμβρίου 1540, γίνεται ἀπὸ ἔγγαμον, ὁ ὁποῖος ἔχει σύζυγον καὶ δύο ἄρρενα ἄγαμα τέκνα. Δι' αὐτῆς ὁ διαθέτης ἐγκαθιστᾷ κληρονόμους τὰ τέκνα του καὶ τὴν σύζυγόν του. Καὶ εἰς μὲν τὰ τέκνα του ἀφίνει ὅλα τὰ ἀκίνητά του, ὀρίζων ὅμως ὅτι τὴν οἴκησιν τῆς οἰκίας, εἰς τὴν ὁποίαν διέμενον, θὰ εἶχεν ἡ σύζυγός του, ἐνόσω ἔζη. Πλὴν τῶν ἀκινήτων, ὁ διαθέτης εἶχεν ἀρκετὰ ζῶα, τὰ ὁποῖα ἀφίνει εἰς τὴν σύζυγόν του καὶ τὰ τέκνα του ὁμοῦ. Ἐπίσης ἦτο δικαιούχος καὶ ἐνὸς τέλους. Δι' αὐτὸ ὀρίζει, νὰ τὸ δώσῃ ἡ σύζυγός του εἰς ἓνα τῶν τέκνων των κατ' ἐκλογὴν τῆς.

Περὶ ὀλοκλήρου τῆς περιουσίας διατάσσει ὁ διαθέτης, νὰ εἶναι ἡ σύζυγός του «*κερὰ καὶ νικοκερὰ*» μέχρις ὅτου τὰ τέκνα των φθάσουν εἰς νόμιμον ἡλικίαν γάμου, ὅποτε ἕκαστον τούτων θὰ λαμβάνῃ τὸ μερίδιόν του. Διὰ τῆς ρήτηρας ταύτης παρέχεται προφανῶς εἰς τὴν ἐπιζῶσαν σύζυγον τὸ δικαίωμα διοικήσεως καὶ διαχει-

¹ Ε. BESTA, *Le successioni*, ἔ.ἀ., 209, — Κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἐγγράφων μας φαίνεται ὅτι τὸ περιεχόμενον τοῦ ψυχικοῦ ἦτο πολὺ εὐρύ.

ρίσεως ὁλοκλήρου τῆς κληρονομικῆς περιουσίας¹. Προσέτι ὁ διαθέτης ὑποκαθιστᾷ τὰ τέκνα του ἀμοιβαίως.

Ἰδιαιτέραν σημασίαν ἔχει ἡ διάταξις τῆς διαθήκης, καθ' ἣν τὰ τέκνα ὀφείλουν νὰ εἶναι « εἰς τὴν ὑποταγὴν καὶ τὰ θελήματα τῆς μητρὸς των » δυναμένης ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει νὰ στερῇ τῆς κληρονομίας τοῦ διαθέτου πατρὸς τὸ ἀνυπάκοον τέκνον. Ἐκ ταύτης προκύπτει ὅτι ἡ μήτηρ, θανόντος τοῦ πατρὸς, ἀσκεῖ ἐπὶ τῶν τέκνων πατρικὴν ἐξουσίαν, ἀκόμη δὲ περισσότερον ὅτι δύναται ν' ἀποκληρώνη τὸ ἀνυπάκοον τέκνον ὅχι ἀπλῶς ἐκ τῆς ἰδικῆς τῆς περιουσίας, ἀλλὰ νὰ τὸ καθιστᾷ ἔκπτωτον καὶ αὐτῆς τῆς κληρονομίας τοῦ πατρὸς.

Προκειμένου δὲ περὶ τῆς συζύγου του ὁ διαθέτης ὁρίζει ὅτι ἐὰν αὕτη « ἤθελεν εὖγει ἀπὸ τὴν τιμὴν της » ἢ « ἤθελε δευτεροῦπανδρευθῇ », νὰ γίνεται ἀμέσως ἔκπτωτος παντὸς δικαιώματος ἐπὶ τῆς περιουσίας του, περιορχομένης ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὰ τέκνα του. Εἶναι εὐλογον προσέτι νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας ἡ μήτηρ χάνει καὶ τὴν πατρικὴν ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν τέκνων².

Τὰ ὀριζόμενα εἰς τὴν διαθήκην περὶ διοικήσεως τῆς περιουσίας ὑπὸ τῆς μητρὸς μέχρι τοῦ γάμου τῶν τέκνων, τὸ δικαίωμα αὐτῆς νὰ καταστήσῃ τὰ τέκνα ἔκπτωτα τῆς κληρονομίας τοῦ πατρὸς, ὡς καὶ ἡ ταινία τῆς δευτερογαμίας ἢ τῆς κατῆς διαγωγῆς τῆς μητρὸς, προνοοῦμεν ὅτι δὲν ἀποτελοῦν παρὰ ἐπανάληψιν κανόνων τοῦ κρατοῦντος τότε εἰς Νάξον δικαίου³.

§ 9. ΨΥΧΙΚΟΝ

Ἡ παραχώρησις διὰ διαθήκης ὑπὸ τύπον κληροδοτημάτων ὀρισμένων περιουσιακῶν ἀντικειμένων εἰς μοναστήρια καὶ ἐκκλησίας ἢ καὶ ἀπ' εὐθείας πρὸς φυσικὰ πρόσωπα ἔχοντα ἀνάγκην βοήθειας, χάριν ψυχικῆς σωτηρίας, ἦτο συνήθεια σταθερά⁴. Ἐκτὸς ὅμως τούτων, μεταξὺ τῶν ἐγγράφων μας εὐρίσκεται καὶ ἰδιαιτέρα νοταριακὴ προᾶξις, ἡ ὑπ' ἀρ. 79, ἡ ὁποία ὀνομάζεται *ψυχικόν*.

¹ Τοῦτο εἶναι κατὰ πάντα σύμφωνον μὲ τὸ δίκαιον τῆς Ἰσαυρικῆς Ἐκλογῆς, II, 5. K. E. ZACHARIÄ VON LINGENTHAL, *Geschichte*³, ἔ.ἀ., § 11, σ. 91. Καὶ εἰς τὴν Μεσημβρινὴν Ἰταλίαν διὰ τῆς συζυγικῆς διαθήκης ὁ σύζυγος καθίστα τὴν σύζυγον *domna et domina* τοῦ οἴκου, A. MARONGIU, *La famiglia nell' Italia meridionale* (sec. VIII - XIII) (Milano, MCMXLIV) 232.

² Καὶ ταῦτα παρουσιάζουν ὁμοιότητα πρὸς τὸ δίκαιον τῆς Ἐκλογῆς.

³ Ἀνάλογοι διατάξεις ἀπαντῶσιν εἰς τὸ φεουδαλικὸν δίκαιον ἐν Γαλλίᾳ. Βλ. MALÉCOT et BLIN, ἔ.ἀ., 390 καὶ Π. ΚΑΛΛΙΓΑ, *Περὶ ἐθίμων*, ἔ.ἀ., 193, 195.

⁴ Βλ. τὰς ὑπ' ἀρ. 21, 38 καὶ 39 διαθήκας, ὡς καὶ ἀνωτέρω σ. 145. *Ψυχικὰ* ἐδίδοντο ἐπίσης καὶ δι' ἄλλων δικαιπραξιῶν λ. χ. ἐγένετο σύστασις προικὸς διὰ τὴν ψυχὴν (ἐγγράφα ὑπ' ἀρ. 24, 27, 78).

Δι' αὐτῆς ἔγγαμος ἄτεκνος γυνή, ζῶντος τοῦ συζύγου της, ἀφίνει αἰωνίως μετὰ τὸν θάνατόν της διὰ ψυχικὸν εἰς μοναστήριον ὁλόκληρον τὴν περιουσίαν της, ἐνεστῶσαν καὶ μέλλουσιν, γονικὴν καὶ ἐπίκτητον, ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦ ἀναπαλλοτριώτου καὶ τῆς χωριστῆς διαχειρίσεως. Περαιτέρω ἡ συνιστώσα τὸ ψυχικὸν — καθολικὴ τὸ θρήσκευμα — καθορίζει λεπτομερῶς τοὺς διαχειριστὰς καὶ τὸν τρόπον τῆς διαχειρίσεώς του.

Τὸ ψυχικὸν ἦτο προδήλως διάταξις τελευταίας βουλήσεως. Τοῦτο καθίσταται φανερόν ἐκ τῆς διατυπώσεως τῆς προκειμένης νοταριακῆς πράξεως, ἡ ὁποία ἔχει καταφανῇ ὁμοιότητα πρὸς τὴν τῶν διαθηκῶν, καὶ ὅχι τῶν ἐν τῇ ζωῇ δικαιοπραξιῶν: « ἔχοντας τον νοῦν της καὶ τὴν ὑγίαν καὶ τὴν γλῶτταν καθαρὰν, θέλει οἰκία της βουλῇ καὶ θελήσεως καὶ κάμνη τὸ παρὸν ψυχικὸν εἰς ἄφεςιν τῶν ἁμαρτιῶν αὐτηνῆς καὶ τῶν γοναίων της. . . πρὸς τὸ ἄνωθεν γεγραμμένον μοναστήριον, τοῦ ὁποίου θέλει καὶ ἀφίνει ἀποθανόντας της εἰς ψυχικὸν καὶ ὄνομα ψυχικοῦ. . . »

Ἡ αἰτία θανάτου δικαιοπραξία αὕτη διεκρίνεται τῶν διαθηκῶν πρωτίστως ἐκ τοῦ σκοποῦ της. Διὰ τοῦ ψυχικοῦ καταλείπεται μετὰ θάνατον χάριν ψυχικῆς σωτηρίας ἡ περιουσία μόνον δι' εὐσεβεῖς ἢ ἀναθηρογὰς σκοποὺς (μνημόσυνα, λειτουργίας, κατασκευὰς ἐκκλησιῶν, ἐλεημοσύνας κ.ά.).

Ἐκτὸς τοῦ σκοποῦ, ἄλλο διακριτικὸν γνώρισμα φαίνεται ὅτι ἦτο καὶ ἐν Νάξῳ¹ τὸ ἀμετάκλητον. Εἰς τὸ τέλος τοῦ ἐγγράφου μας περιέχεται ἡ ἀκόλουθος ρήτρα: « ... ἡ παροῦσα της νὰ εἶνε βεβαία καὶ ἀγῆστος / νάχει ἄλλην γραφὴν καμωμένην ὡ γραφαῖς, θέλει νὰ εἶνε κοινὰδ[α / ... νὰ μὴν ὑμπορὶ να κάμει κόντρα ἐτουτηνῆς τῆς γραφ[ῆς καὶ ἀν] κάμει νὰ μὴ ξάζει σὲ καμίαν κρίσι, μόνον ἐτούτην νὰ εἶνε ἡ πρώτη της καὶ ἡ ὑστερὴ της ». Ἡ ρήτρα αὕτη, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ πανηγυρικὴν παραίτησιν ἀπὸ τῆς ἀνακλήσεως τοῦ ψυχικοῦ, δὲν ἀπαντᾷ μόνον εἰς τὸ ἐγγράφον τοῦτο. Ὡς εἶδομεν ἤδη, ὑπάρχει καὶ εἰς τὴν ὑπ' ἀρ. 21 διαθήκην, ἀλλὰ μόνον διὰ τὸ χάριν ψυχικοῦ ἀφιέμενον δι' αὐτῆς κληροδότημα, ὅχι δὲ καὶ ὡς πρὸς τὰς ἄλλας διατάξεις τῆς διαθήκης, καὶ εἰδικῶς τὰς ἐγκαταστάσεις. Ἡ ὑπαρξίς εἰς ἀμφοτέρω τῆς ρήτρας τοῦ μὴ ἀνακλητοῦ, καθιστᾷ λίαν πιθανὸν τὸ συμπέρασμα ὅτι αὕτη ἀποτελεῖ ἐπανάληψιν τοῦ κρατοῦντος τότε εἰς Νάξον δικαίου, καὶ ὅχι ἐξαίρεσιν ἀντιθέτου κανόνος.

Ἐκ τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν ἐγγράφου δὲν προκύπτει, ἐὰν ἡ συνιστώσα τὸ ψυχικὸν ἄτεκνος γυνή εἶχε καὶ ποίους ἐξ αἵματος πλησιεστέρους συγγενεῖς, διὰ νὰ κρίνωμεν, ἐν καταφατικῇ περιπτώσει, τίνας ἐξ αὐτῶν ἠδύνατο ν' ἀποστερήσῃ αὕτη τῆς γονικῆς περιουσίας, ἀφίνουσα αὐτὴν εἰς ψυχικόν.

¹ Ὅπως καὶ ἐν Ἰταλίᾳ, βλ. ἀνωτέρω σ. 146 σημ. 1.

Σχετικῶς μὲ τὰ ψυχικά, φαίνεται ὅτι εἰς τὴν Νάξον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δὲν ἴσχυον ἀνάλογοι διατάξεις μὲ τὰς τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου, καθ' ἃς ἐπὶ τῆς περιουσίας τῶν ἀδιαθέτως ἀποθνησκόντων ἀτέκνων τὸ τρίτον διετίθετο ὑπὲρ ψυχικῆς αὐτῶν σωτηρίας¹. Τὴν ἐκδοχὴν ταύτην εὐνοοῦν αἱ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαι ῥῆτραι τῶν προικοσυμφώνων μας διὰ τὴν περίπτωσιν τοῦ ἀτέκνου γάμου, ἀπὸ τὰς ὁποίας δὲν διαφαίνεται τοιαύτη ἐκ τοῦ νόμου διάθεσις εἰς ψυχικά, διότι αὗται μόνον περὶ τῶν πλησιεστέρων συγγενῶν τῶν συζύγων ὁμιλοῦν ὥς ἐχόντων δικαίωμα κατὰ τὸ δίκαιον τοῦ τόπου (κατὰ τὴν τάξιν) ἐπὶ τῆς κληρονομικῆς περιουσίας τοῦ ἀποβιοῦντος ἀδιαθέτου ἀτέκνου συζύγου, ποτὲ δὲ περὶ ψυχικῶν².

Τὰ ψυχικά, τόσον εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὅσον καὶ εἰς τὴν Δύσιν, ὀφείλουν τὴν κατὰ τοὺς Μέσους Χρόνους ἐπικράτησιν καὶ εὐρεῖαν διάδοσιν τῶν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

¹ Περὶ αὐτῶν βλ. Γ. ΜΑΡΙΔΑΚΗ, ἔ.ἀ., 273 ἐπ. — Παρεμφερεῖς διατάξεις πρὸς τὰς βυζαντινὰς ἀπαντῶσιν εἰς Σικελίαν καὶ Βενετίαν, E. BESTA, Le successioni ἔ.ἀ., 111.

² Εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 10 ἔγγραφον ὁ προικοδότης δίδει ἀπλῶς δικαίωμα εἰς τὴν προικισομένην, ὅπως, ἐὰν αὕτη θέλῃ, διαθέσῃ εἰς ψυχικά μόνον μέχρις ὀρισμένου ποσοῦ ἐκ τῆς προικός της, τὸ δὲ ὑπόλοιπον περιέλθῃ εἰς τὴν ἀδελφὴν της.

